

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 8 NOVEMBER 2017 PRIS: 89:-

Under isen

Polarfararnas öden fortsätter att fascinera

OPINION

**MAGNUS
RANSTORP**

om kampen mot terror
på hemmaplan.

TRADITION

HENRIK NILSSON
läser Portugals svar på
Don Quijote.

CIVILISATION

**CHARLOTTA
E LINDELL**
om den odödliga
Sherlock Holmes.

PÅ AXESS TV
OCH AXESS.SE

Gunnar Petri om Hans Järta

Fatima Bremmer om Ester Blenda Nordström

VECKANS BOK

Intervjuprogram med aktuella fackboksförfattare. Inspelade under Bokmässan i Göteborg 2017. Totalt sjutton avsnitt – ett nytt varje vecka med start 30/10.

Emma Frans om att skilja vetenskap från trams

Jesper Högström om Hjalmar Söderberg

Axess TV, måndagar kl 21.00 • Hela veckan på axess.se

COM HEM

BOXER

Telia

AXESS TV

”Den här fina mattan hjälpte till att ge mina nya metoder att bekämpa cancer en flygande start.”

Anna Martners cancerforskning finansieras bland annat av en gåva till SSMF av en värdefull matta.

Ingen vill se sina närstående dö i cancer. Att bekämpa cancer är en av vår tids stora frågor.

En privat givare som ville bidra till mer cancerforskning gjorde för några år sedan en stor donation till Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning, SSMF. Bland gåvorna fanns ett stort antal aktier, en matservis, ett rokokobord, en antik spegel och en värdefull orientalisk matta.

Dessa gåvor gav en flygande start för Anna Martner, docent vid Göteborgs universitet, som intensivt forskar i en nyckelfråga: hur kan man förbättra kroppens egen förmåga att bekämpa cancerceller?

Anna Martner fick, som en av första forskarna, SSMF:s Stora Anslag. För dessa pengar har hon etablerat en framgångsrik forskargrupp.

”Målet är att förstå hur vårt immunsystem fungerar,” säger Anna Martner.

Vad hon och hennes team specialstuderar är en typ av blodcancer kallad akut myeloid leukemi (AML). De som drabbas av leukemi i dag får omedelbar cellgiftsbehand-

ling, men problemet är att två av tre patienter drabbas av svårbehandlade återfall på grund av kvardröjande cancerceller.

Vad man vill uppnå är att kroppen själv ska göra sig av med alla cancerceller genom särskilt tumördödande celler såsom NK-celler och T-celler.

Anna Martner har aldrig tvekat om vad hon vill göra med sitt liv. När hon var barn var det bästa hon visste att sitta hemma hos morfar och plöja årgångar av tidskriften Forskning & Framsteg.

”Min stora dröm har alltid varit att få forska, tack vare det här anslaget kan jag nu få göra det.”

Arbetspassen blir långa. Annas egna två barn har varit med henne på jobbet så ofta att de börjat hjälpa till i laboratoriet.

För att orka och för att behålla fokus i sin cancerforskning springer Anna orientering och sjunger i kör.

”I en kör lär man sig vikten av att samarbeta. Det låter bra först när alla sjunger tillsammans.”

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR
MEDICINSK FORSKNING

GRUNDAT 1919

Vill du också ge ett bidrag, stort som litet, till svensk medicinsk forskning, läs mer på ssmf.se eller ring SSMF på 08-33 50 61. Där kan du också beställa SSMF:s folder om att skriva testamente. Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099. Swish 1239011099.

**PJ Anders
Linder**

Döden, skatterna och public service-bolagen

Vad är det viktigaste av allt som stat och kommun håller på med? Sjukvården? Skolan? Upprätthållandet av lag och ordning? Äldreomsorgen? Försvaret? Buden är flera men alla är fel. I alla fall enligt filosofin bakom delbetänkandet som den parlamentariska public service-kommittén lade fram i mitten av oktober.

Viktigast av allt är public service-verksamhet på tv, radio och internet. Eller rättare sagt, viktigast av allt är verksamheten i public service-bolagen SVT, SR och UR. Kostnaderna för dessa ska nämligen bestridas av en öronmärkt skatt och aldrig behöva vägas mot andra offentliga åtaganden. Resurser ska strömma i en gräddfil direkt från skattebetalarnas plånböcker till public service-bolagens konton. Alla och envar ska skicka en procent av sin inkomst till SVT, SR och UR upp till ett tak om 1 300 kronor om året. Per person.

Allt som SVT, SR och UR ägnar sig åt ska inte nödvändigtvis ses som public service, skriver kommittén i en passage som ska bli mycket intressant att se utvecklad i slutbetänkandet. Men det står redan klart att ingen annan än de tre public service-bolagen ska kunna bli mottagare av pengar från den nya public service-skatten. Tv-monopolet är historia. Monopolet på skattefinansiering består.

Ska man vara riktigt noggrann behöver det där med "viktigast" kvalificeras. Public service-bolagen blir viktigast tillsammans med begravningsverksamheten, som redan idag finansieras med en likartad öronmärkt skatt.

ETT GAMMALT TALESÄTT säger att bara två saker i tillvaron är oundvikliga: döden och skatterna. Det behöver nu modifieras lite grand. Om kommittén får som den vill blir tre saker oundvikliga: döden, skatterna och public service-bolagen.

En redan ofta framförd invändning mot kommitténs förslag är att människor inte längre ska kunna avstå från att finansiera public service. Har man idag valt att inte ha tv behöver man ju inte heller betala tv-avgift, inte ens om man har en mobil där man kan njuta av "Sveriges fetaste hundar" i SVT:s app. Men i kommitténs nya sköna värld blir man betalningsskyldig oavsett om man äger en tv eller ej. Istället, anser kritikerna, borde SVT ha ett system med abonnemang och inloggning som kommersiella tv-kanaler. Jag kan förstå tankegången. Men då talar vi inte längre om ett gemensamt åtagande för folkbildning, granskning och

upplysning utan om ännu en kommersiell kanal.

Trots det snabbt ökade utbudet av rörlig bild och ljud finns enligt min mening goda skäl för offentligt finansierade sändningar. Det handlar om att erbjuda nyhetsrapportering och utlandsbevakning av en omfattning som inte går att räkna hem på den fria marknaden; det handlar om vård och utveckling av svenska språket och det svenska kulturarvet, om kvalificerad musik och dramatik, men det handlar också om att det ska finnas allmänt tillgängliga kanaler för information när det blir kris.

DET ÄR INTE MÄRKLIGARE att man värnar ett offentligt åtagande för rörlig bild och ljud än att man vill att det ska finnas offentliga bibliotek, teatrar och symfoniorkestrar. Det har blivit en naturlig del av infrastrukturen i ett kultursamhälle.

Men därav följer knappast med tvingande logik att just rörlig bild och ljud ska vara befriade från att prövas mot annan offentlig verksamhet och vara garanterade finansiering som nyhets- och kulturförmedlarna i den privata sektorn bara kan drömma om. Varför ska just de åtta miljarderna till SVT, SR och UR vara heligare än miljarden som går till de stora scenerna, de 1,6 miljarderna i statlig museifinansiering eller de 398 miljonerna till Riksarkivet? Även dessa spelar en avgörande roll för att Sverige ska förbli ett kulturland.

Gör public service-bolagen det i samma utsträckning? Det är en andra avgörande fråga. Jag vet inte om det har varit avsiktligt, men när public service-kommittén påpekar att public service-bolag kan ägna sig åt sådant som inte är public service sätter de fingret på en mycket öm punkt. Alla som håller sig underrättade om utbudet i SVT, SR och UR vet att bolagen dels sänder mycket som lika gärna hade kunnat sändas på kommersiell tv (eller inte alls), dels försummar stora och viktiga områden. Bara för att ta ett exempel: Den som jämför dagens utbud av tv-dramatik med det som finns att se i Öppet arkiv inser snabbt att de kulturella ambitionerna hos SVT inte har ökat i takt med kostnaderna.

Gärna ett nytt finansieringssystem. Men det ska vara i allmänhetens, inte i public service-bolagens, tjänst.

PJ Anders Linder

"Tv-monopolet är historia. Monopolet på skattefinansiering består."

Senaste nytt till frukost. Och fördjupning när du vill. Helt utan kostnad.

f+ är Sveriges nya företagsamma nyhetstjänst.

Nu kan du få ett **dagligt nyhetsbrev** med de senaste nyheterna från Sverige och världen, redan till frukost. Översiktligt och snabbläst, så du börjar dagen väl orienterad. Samtidigt innehåller alla artiklar länkar till **fördjupning och nya perspektiv** när du vill dyka ner i någon nyhet. Är du särskilt intresserad av att följa vissa branscher eller ämnen, kan du **anpassa ditt nyhetsbrev** efter dina egna val. Och allt är gratis.

Gå in på www.fplus.se och prenumerera idag.

Helt utan kostnad.

fplus.se

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Thomas Engström ber om ursäkt på tyska **10**
 Annika Borg konstaterar att folkhemmet är boklöst **10**
Försvarspolitik Annika Nordgren Christensen om vår beredskap **12**
Sydafrika Magnus P Ängsal redogör för Helen Zilles stormiga resa **15**
Skola Inger Enkvist beklagar pedagogen Roger Säljö's inflytande **16**
Kina Axel Odelberg har fått nog av kinesisk paranoia **18**
I korthet Stephen Castle tar sig an en dysfunktionell brittisk politik **19**

20 FRIZON

- Annagreta Dyring beskriver Franklinexpeditionens strapatser **20**
 Richard Swartz rör sig bortom Centraleuropas allfarvägar **26**
 Erik W Larsson besöker ett Branson på dekis **30**
 Mattias Hessérus om spänningen mellan privatliv och yttrandefrihet **34**

38 OPINION

Magnus Ranstorp manar till motstånd mot våldsbejakande extremism.

”

De enkla jobben som inte kräver förkunskaper har redan i stor utsträckning rationaliserats bort. Det är en viktig utgångspunkt för att förstå utmaningen med integration.

Nima Sanandaji, sid 48

TEMA: NYTT EKONOMISKT LÄGE

42 Var är kapitalismen

Stora institutioner och fonder tar gradvis över makten i företagen. Det leder till ökad byråkrati och en försvagning av kapitalismen och hela ekonomin. **Av Fredrik Erixon och Björn Weigel**

46 Enkla jobb räcker inte

Kunskapsgapet på arbetsmarknaden drabbar utlandsfödda och nyanlända. Utan en ny kunskapsbaserad arbetslinje ökar ojämlikheten med stor social oro som följd. **Av Nima Sanandaji**

50 Bråkmakaren

En av världens mest ansedda ekonomer går till generalangrepp mot forskningen inom sitt eget område. Han pekar ut tre ekonomipristagare som ansvariga. **Av Anders Gustafsson**

54 INTERVJU

Mats Wiklund samtalar om hundra år av finskt oberoende med historikern Nils Erik Forsgård.

58 TRADITION

Henrik Nilsson om Portugals nationalförfattare Luís de Camões.

62 CIVILISATION

- Litteratur* Jakob Sjövall om döden i Reval **62**
Deckare Charlotta E Lindell om Conan Doyle **64**
Resebrev Tommy Olofsson om Brutus och Paulus **66**
Religion Henrik Dahlquist om niqab **68**
Litteratur Peter Landelius läser Theodor Fontane **69**
Bildning Claes-Magnus Bernson försvarar snobberiet **70**
Krönika Edvard Hollertz om nutidigheter **71**
I korthet Catta Neuding om Tolkien och äktenskapet **71**

72 RECENSIONER

- Petra Östergren mönstrar mjuk maktutövning **73**
Erik W Larsson efterlyser framstegsvänliga massmördare **77**
Annagreta Dyring jämför skyddsbehov av olika slag **79**
Peter Luthersson följer en mästerlig pennfäktare **81**
Thorsten Cars dömer ut dömande moralism **83**
Joel Halldorf nyanserar reformationskulden **85**
Mats Fält drar ut i fält **87**
Nils Lundgren inspireras till självhjälp **89**
Björn Hasselgren sammanför staten och näringslivet **91**
Hanna Sisteck gräver efter ondskans rötter **93**
Ruth Lötmarker läser Bibeln som fan själv **95**

98 SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson, Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage, Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 12 december 2017

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Material insänt till Axess kan lagras och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr. 111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Målning av François Étienne Musin 1846

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31, e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Claes-Magnus Bernson
Frilansskribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Thorsten Cars
Juris doktor,
fd hovrättslagman

Stephen Castle
Journalist i *New York Times*

Henrik Dahlquist
Doktorand i statsvetenskap
i Oxford

Annagreta Dyring
Vetenskapsjournalist
och hedersdoktor vid
Stockholms universitet

Thomas Engström
Journalist och författare

Inger Enkvist
Professor emerita i
spanskspråkig litteratur
vid Lunds universitet

Fredrik Erixon
Vd för European Center
for Political Economy

Mats Fält
Fri skribent inriktad på
internationell politik

Anders Gustafsson
Doktorand i nationalekonomi
vid Internationella
handelshögskolan i
Jönköping och Ratio

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria
vid Uppsala universitet
och lärare på Teologiska
högskolan Stockholm

Björn Hasselgren
Teknologie doktor, senior
fellow vid Timbro

Paulina Helgeson
Litteraturkritiker och
frilansskribent

Mattias Hessérus
Fil dr och verksam vid
Axel och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Edvard Hollertz
Vikarierande ledarskribent
i *Norrköpings Tidningar*

Fredrik Johansson
Senior partner i Kreab

Peter Landelius
Författare, översättare
och fd ambassadör

Erik W Larsson
Läkare

Charlotta E Lindell
Journalist

Nils Lundgren
Nationalekonom, konsult
och fd EU-parlamentariker
för Junilistan

Peter Luthersson
Docent i litteraturvetenskap,
ingår i *Axess* redaktionsråd

Ruth Lötmarker
Fri skribent och fd
lektor i franska vid
Stockholms universitet

Catta Neuding
Vd-assistent i Axel
och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Henrik Nilsson
Författare och essäist

**Annika Nordgren
Christensen**
Försvarspolitisk expert
och ledamot av Kungliga
Krigsvetenskapsakademien

Axel Odelberg
Journalist och författare

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Magnus Ranstorp
Docent i statskunskap och
leder terrorismforskning
vid Försvarshögskolan

Nima Sanandaji
Teknologie doktor och vd
för tankesmedjan ECEPR

Hanna Sistek
Frilansjournalist

Jakob Sjövall
Statsvetare

Richard Swartz
Journalist och författare

Björn Weigel
Entreprenör och investerare
i startupbolag

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Magnus P Ängsal
Universitetslektor vid
Göteborgs universitet

Petra Östergren
Författare och doktorand
i socialantropologi

FOTO: ORLANDO GÖSTRÖM

Stå emot

FRÅN ÅRETS BOKMÄSSA fick jag med mig en publikation från Institutet för språk och folkminnen. Under titeln *Geten i Sverige – Kulturhistoriska och samtida perspektiv* finns samlat en rad texter om geten, detta tåliga och historiskt sett outhärliga husdjur. Den finns, och har funnits, i alla världsdelar, och har varit en av förutsättningarna för vår överlevnad och utveckling.

”Människor har hållit geten för mjölk- och köttproduktion, men också tagit till vara fett, skinn, horn, ben, senor och till och med spillning. Av getskinn har framställts pergament som bidragit till att skrivna dokument kunnat bevaras till våra dagar. Geten har dessutom spelat roll i människors religiösa och rituella liv. Dess beteende och väsen har gett upphov till namn, metaforer och ord-språksliknande vändningar”, skriver redaktörerna Katharina Leibring och Ingvar Svanberg.

MAN KAN ALLTSÅ SÄGA att geten inte bara är en del av vårt kulturarv, utan att den är vårt kulturarv. Så enkelt kan det vara å den ena sidan. Å den andra kan kulturarvsfrågan bevisligen vara ett getingbo av konflikter, politisering, ideologi och mer eller mindre rumsrena agendor. I ett klimat där debatten ofta handlar om vilka sanningar som skall få företräde, kan geten få vara sin egen sanning: den frågar tacksamt nog heller inte efter sitt kulturarvspolitiska värde.

I temablocket ”Kampen mot kulturarvet” (Axess nr 7/17) ger ett antal skribenter en tämligen dyster bild av det rådande läget. New Public Management, identitetspolitiska fälterövningar och politisering av institutionerna och deras uppdrag framställs som högst reella hot mot förvaltandet av kulturarvet. Om man håller med om detta eller inte beror förstås på till vilken syn på frågan man bekänner sig.

I ett läge där debatten känns både låst och infekterad, är det dock rimligt att anta att ingen egentligen når fram till den andre, utan endast hörsammas av de redan frälsta. Och sanningen, om det nu är möjligt att nå fram till en sådan, ligger som den oftast gör någonstans mittemellan de fraktioner som stänger pannorna blodiga mot varandras respektive synsätt.

Men den position varifrån man ställer öppna frågor istället för retoriska, och som förutsätter slutsatser utan hänsyn till ideologisk hemvist och på förhand begränsande lojaliteter, är svår – man skulle till och med kunna säga utopisk. Dessutom är det inte en särskilt tacksam position i ett debattklimat som kräver tydliga och starka åsikter i den ena eller andra riktningen, åsikter som låter sig ställas emot det diametralt motsatta, med dramaturgiskt tacksamma brösttoner och stora ord.

DET HAR OFTA TALATS lite föraktfullt om det svenska konsensussträvandet, viljan att till varje pris nå samsyn, på bekostnad av både sakfråga, övertygelse och annat viktigt. Men frågan är om inte en liten injektion av konsensussträvande hade varit till nytta för dagens frågor som rör vårt kulturarv.

”The road to hell is paved with good intentions” – det är lätt att se för sitt inre öga hur de olika vägarna leder till samma dystra slutmål, allt medan de respektive resenärerna är bergfast övertygade om att endast deras leder rätt.

I blockets inledande text pratar Gunilla Kindstrand med bland andra Birgitta Johansen, chef på Örebro länsmuseum, som konstaterar: ”Sverigedemokraterna har placerat kulturarvsfrågorna i politikens centrum. Det har skapat en stor oro i kulturarvssektorn som många gånger har kortslutit den intellektuella rörligheten.” Jag har inga problem att tro att detta många gånger kan vara sant. Rädsla och oro får oss ofta att fatta märkliga beslut, och mångt kulturarvsbarn har säkert åkt ut med badvattnet.

För alla seriösa aktörer och debattörer måste det dock vara lika viktigt att hindra kulturarvet från att kidnappas av extremnationalister och högerextremister, som det är att hindra det från att urvattnas till samtidspolitik och historielöshet. Därför är det förstås viktigt att hålla stånd mot en viss sorts politisering, en politisering som, om vindarna börjar blåsa på riktigt från fel håll, kan få förödande konsekvenser. Jag håller inte med Dan Korn om allt (eller kanske ens mycket) han skriver i sin text, ”Frankensteins mönster”, men på en punkt är vi fullständigt överens: ”När kulturinstitutioner väl politiserats kan de efter ett val med annan majoritet politiseras åt ett annat håll också.”

Paulina Helgeson

Osant om fornminnen

I SENASTE NUMRET AV Axess för Dan Korn vidare påståendet att det inte längre finns någon anställd på Riksantikvarieämbetet med egen erfarenhet av fornminnesinventering. Det är inte sant, minst tio medarbetare på myndigheten har själva fornminnesinventerat. Dan Korn skriver också att det fanns en tid då det var en självklarhet att ”en arkeolog eller historiker valdes till chefspositioner på museer och på Riksantikvarieämbetet”. Riksantikvarie Lars Amréus är arkeolog och har dessutom egen erfarenhet av fornminnesinventering i fält.

Emil Schön, pressansvarig, Riksantikvarieämbetet

Svar: Riksantikvarieämbetet, RAÄ, upphörde med fornminnesinventeringar 2003, men ger anslag till länsstyrelser som vill utföra dem. RAÄ:s uppdrag har enligt K-podd 23 ändrats från kunskapsinsamling till renodlad myndighet. Detta framgår också av ändrade skrivningar i regeringens instruktion till RAÄ från november 2014. Verksamheten har inriktats på utvärdering. Ryktet om att ingen på RAÄ har erfarenhet av fornminnesinventering är inte sant, men fortsätter utvecklingen som den gjort under de senaste åren, lär det snart bli sant. Varför vill RAÄ föra en ny politik och samtidigt låtsas att allt är som förr?

Dan Korn

Nej till fegheten

Holländsk rookworst smakar som en blandning av prinskorv och isterband. Efter några tuggor faller jag en liten tår. Det finns sådant man kan sakna på resande fot, sådant man inte minns förrän man får det tillbaka.

Iskalla, salta, friska skaldjur. Att kunna köpa en enkel varmkorv med bröd och äta medan man går, om man skulle råka ha bråttom någonstans. Ah, att ha bråttom någonstans! Mer västeuropeiskt än så blir det inte, och det är en drastisk förändring jämfört med kravlösheten jag vistats i under de gångna två åren.

I Georgien finns georgisk mat. Den är

sensationellt god i två veckor. I Mexiko finns mexikansk mat, den är fantastisk i en vecka. I ett rikt europeiskt land – ett i dubbel bemärkelse rikt europeiskt land – finns varenda sorts mat som någonsin tillagats på planeten och kämpat sig till lite spridning. Världen kommer hit.

I ROTTERDAM har hälften av befolkningen invandrarbakgrund. (Ja, jag delar Ulf Kristerssons aversion mot uttrycket ”andra generationens”, så jag får i brist på en bättre samlingsterm låta som en minister på kallsvettigt genomförda presskonferenser om integrationens överjävlige omöjligheter.) Borgmästaren är muslim och hyfsat populär i de flesta läger.

Vägg i vägg ligger hipsterkaféet där jag

Var stolt – inte nöjd

12 Försvaret backas åter upp ekonomiskt och politiskt. Men samtidigt ökar motståndaren sin förmåga snabbare.

I ständig opposition

15 Den vita appartheidmotståndaren Helen Zille gjorde politisk kometkarriär. Men när hon twittrade gick det illa.

Pedagogen som misstror kunskap

16 Pedagogen Roger Säljös inflytande över lärarutbildningen har varit stort och skadligt.

Ständigt övervakad

18 Nyss gick det lätt att resa runt i Kina. Men nu har säkerhetsmedvetandet utvecklats till paranoia.

I korthet

19 Brexitbomben tickar för Theresa May.

Det boklösa folkhemmet

DET BRITTISKA UNDERHUSETS lokaliteter totalförstördes under blitzten år 1941. Efter en bombräd fanns bara en rykande hög kvar. I diskussionen om återuppbyggnaden två år senare yttrade premiärminister Winston Churchill de klassiska orden: Vi utformar våra byggnader, sedan formar byggnaderna oss (”we shape our buildings and afterwards our buildings shape us”). För Churchill var det avgörande att den rumsliga formen för det brittiska underhuset uppfördes som en kopia av hur det sett ut innan det slogs i spillror. Formen symboliserade tvåpartisystemet, kärnan i den brittiska demokratin, menade han. Vi utformar byggnader och rum, de formar oss. Det existerar ett slags symbios mellan byggnader, idéer och människor.

I en debatt om återuppförandet 1945 argumenterade Churchill för att låta en

förstörd del av rummen bevaras (där baren brukade ligga, lade han till). I ett av sina inlägg anförde han att det skulle bli en påminnelse om det Westminster och landet genomled under kriget. De efterföljande generationerna skulle komma att möta sin historia genom detta monument och minnas dem som gått före. I replikskiftet talade han om dem som ”kept the bridge in the brave days of the old” och inkluderade givetvis sig själv. Referensen var till dikten ”Horatius at the Bridge” av författaren, historikern och politikern Thomas Babington, lord Macaulay. Lord Macaulay var en av dem som Churchill hyste djup beundran för. Stroferna beskriver, som titeln ger vid handen, när hjältarna förstör en av broarna så fienden inte kan ta sig till Rom. Churchill kunde lord Macaulays verk om Roms hjältar utantill. Orden ur diktstrofen blev

inte ens förstår vad som försiggår (det verkar ha med cykelreparationer att göra) och indiska kryddbutiker; turkiska barberare delar gathörn med indonesiska tygförsäljare och holländska sextattaljrängare. Alla som har varit i Malmö skulle känna igen sig, även om Rotterdam är dubbelt så stort och tre gånger så märkligt. Och precis som i Malmö finns en fanatisk frispråkighet – evigt närvarande, som av övertygelse, som av *princip* – ofta hand i hand med en politisk tourettes av Guds nåde.

Det kan låta skänst eller danskt, men framför allt är det ju typiskt invandrarstå-

Hon svär åt mig på holländska, jag ber om ursäkt på tyska.

der. Jag har aldrig hört så grova rasistiska utsagor som dem jag fick mig till livs i Malmö – av företrädare för olika minoritetsgrupper, riktade mot andra minoritetsgrupper. Invandrarnas varma, hjärtliga rasfördomar är givetvis en skyddsmekanism i en ny miljö.

I MALMÖ FÖRKLARADE en gång en kroatisk krögare för mig att serbernas ondska skulle "dränka hela Europa i blod" om inte Nato

såg till att "brandbomba varenda kvadratmeter av landet en gång vart tionde år." Han belönade sin egen formulering, den kanske längsta och mest fullständiga svenska mening han någonsin konstruerat, med ett hysteriskt skratt. En kvart senare kom hans hustru in och skulle hämta något. Det syntes att hon hade gråtit, så jag frågade hur det var med henne. "Äsch, vi har varit och druckit lite vodka vid mammas grav, bara", sa hon och himlade med ögonen åt sin egen sentimentalitet. Det tog några sekunder innan jag fick klart för mig innebörden: hon var ortodox. Hon var serb.

Detta sätt att hantera stressen av att röra sig bland otaliga folkslag är något annat än den rasism som frodas på landsbygden, där fördomarna inte är halvt på skämt utan tvärtom grundade i att aldrig överhuvudtaget ha pratat med en invandrare. Jag hävdar inte att kroater och serber skulle göra rätt i att hata varandra, i de fall det förekommer, men jag skulle inte säga åt dem att de var okunniga i ämnet. (Om jag ändå dristade mig till det skulle båda två vända sig emot mig istället för att skrika på varandra, och vara för evigt sammansvetsade i sitt förakt mot utböljens ohyggliga fräckhet. Det var väl ungefär så det gick till när Carl Bildt under några år lyckades hålla fred i Bosnien.)

Där jag rusar fram med varmkorven i ena handen och väskan med papper i den andra, på väg till ännu ett möte, är jag nära att välta en liten surinameisk dam. Hon svär åt mig

på holländska, jag ber om ursäkt på tyska. Hennes blick rymmer ingen nåd.

SÄG SÄHÄR. Det kanske inte är de som ska integreras hos oss; i vart fall kan det inte gärna handla om en hundra procentigt ensidig process, för sådana brukar bli både dåliga och kortvariga innan folk ger upp. Det kanske inte är de som måste ändra på allt. Det kanske är vi som ska integreras i världen – ta intryck, lära oss något nytt. Bli roligare människor. Som våra förfäder en gång, när de byggde upp våra mäktiga sjöfararnationer. De var modiga på riktigt och det förpliktigar. Deras arv borde vi börja förvalta som vår allra största rikedom. Annars är risken att fegheten förlamar oss. ✨

Av Thomas Engström

en kraftfull illustration i ett sammanhang som berörde det brittiska imperiets historia, krig, minne och återuppbyggnad. År 1945 påbörjades arbetet med rekonstruktionen av underhuset, den var slutförd när fyrtio-talet övergick i femtio-talet.

SVERIGE DRYGT SJUTTIO år senare är en annan historia. Jag upptäcker en variant av Churchillcitaten om byggnaderna som formar oss i ett material från Bomässan 2017, med temat Framtiden runt hörnet, och blir nyfiken på vilken framtid som väntar oss. Samtidigt som jag bläddrar överfalls jag av dystra tankar om att alldeles för få citerar poesi i dagens svenska riksdagsdebatter. Noll om Horatius från kammarens talarstol. Jag drabbas av en insikt om att denna brist är en kärnpunkt, en brist som är avgörande. Avgörande för vad eller för vem får jag inte riktigt fatt i, utan tanken undflyr mig. Men när jag läser vidare i materialet från Bomässan finner jag en artikel som klargör det den plötsliga och flyktiga insikten signalerat. Där står nämligen, svart på vitt, att vi i framtiden kommer att ha allt färre bok-

hyllor i våra hem och därför behöva mindre golvyta. Likadant säger en entreprenör i byggbranschen: Bokhyllor tillhör det för-

Bokhyllor tillhör det förgångna. Det är den framtiden runt hörnet som väntar.

gångna. Det är den framtiden runt hörnet som väntar. Det boklösa folkhemmet.

Ett boklöst folkhem, ett boklöst folk. Det sägs att vi i Sverige är nitiska, ingenting blir med måtta eller lagom. Det är enbart vårt eget uppfunna mantra att vi skulle vara lagom. Gäller det exempelvis EU-regler så ska vi vara bäst i klassen, även fast ingen annan är det. Digitalisering kan inte existera bredvid bokhyllor, utan det är skärmar som gäller. Skärmar för alla. Har våra bibliotek blivit mer av fritidsgårdar samt totalt urspårade fritidsgårdar, så uppfinner

vi ordet och idén "tysthetsnormen" samt manar till kamp mot tystnaden och stöper om alla bibliotek till stökiga, högljudda inrättningar.

Vi är illa ute, gott folk. Vi utformar våra byggnader och sedan formar de oss. Men kom ihåg denna eviga sanning till tröst och uppbyggelse: Den som har flest böcker när han eller hon dör vinner. ✨

Av Annika Borg

Var stolt – inte nöjd

Det svenska försvaret backas nu åter upp politiskt och ekonomiskt. Men att vara bättre än förut hjälper föga om motståndaren har ökat sin förmåga snabbare, skriver **Annika Nordgren Christensen**.

”FÖRSVARSMINISTER i min regering är Peter Hultqvist”, sade en stridslysten Stefan Löfven vid en pressträff i juli. Som argument mot eventuell misstroendeförklaring riktad mot hans statsråd framförde statsministern bland annat de stora säkerhetspolitiska utmaningar Sverige står inför och det faktum att den största försvarsövningen i sitt slag på över 20 år stod för dörren. Det var som om Sveriges motståndskraft stod och föll med försvarsministern och faktum är att det ligger något i det. Peter Hultqvist har i breda kretsar blivit en symbol för viljan att stärka svenskt försvar.

Det blev ingen misstroendeförklaring. Det blev istället början på en opinionsseger för försvaret som kulminerade på Gärdet i Stockholm en söndag i september, då 80 000 människor sökte sig till försvarsdagen. Det är långt fler än hela Försvarsmakten. Mellan stridsfordon och luftland-sättningar pågick en familjefest, men hur djupt har den försvarsvänliga förändringen egentligen satt sig i politik och allmänhet?

I början av Försvarsmaktsövningen Aurora 17 – en nationell övning med mer än 19 000 kvinnor och män ur samtliga stridskrafter och hemvärnet – rapporterades det om protester mot den så kallade ”Nato-övningen”. Oheliga allianser mellan ytterkantsvänster, fredsorganisationer, ryska intressen och lokala miljöpartiavdelningar manifesterade mot den svenska osäkerhetsskapande krigsövningen. Man kunde få intrycket att övningen var kontroversiell och understundom rentav att den parallellt

pågående ryska storövningen Zapad 17 var ett resultat av de svenska provokationerna.

Det vände någonstans i mitten av Aurora. I sociala medier började bilder dyka upp från överraskade soldater som mötte bullar och kaffe vid vägkanten, handskrivna lappar från barn och applåder och gratis kaffe på en hamburgerkedja mitt i natten. I pressen publicerades plötsligt artiklar som beskrev övningen utan att någon motståndare blandades in. En ledare i *Expressen* (25/9 2017) får rubriken ”Äntligen kärleksbombas polis och försvar” och ställer frågan om något stort håller på att ske och om Försvarsmakten håller på att bli folkkär?

ETT VIKTIGT POLITIKOMRÅDE har det i alla fall blivit. Jämfört med tidigare råder ett starkt ökat fokus på försvarsfrågor från statsmakterna och från samtliga politiska partier i riksdagen. När folkflertalet visar intresse förstärks detta naturligtvis ytterligare. Frågan är inte längre varför Försvarsmakten ska ha så mycket pengar, utan hur mycket mer pengar partierna vill avdela än andra parter.

Ni kan historien: Det var fred och så skulle det förbi. Långsiktigheten fick rymmas i återtagningsdoktrinen. Om moln hopar sig vid horisonten trycker politiker på rustningsknappen och finansierar tio år av förmågehöjande åtgärder (så lång förvaringstid skulle vi ha). Korten synades aldrig och till slut försvann även doktrinen. Politiskt var det inte så känsligt. Det var däremot frågan om regementen och viss >>

Aurora 17: svenska soldater övar på Gotland.

FOTO: JUSSI NUKARI/TT

Att vara stolt är möjligen ett vapen i det psykologiska försvaret, men inget som används på slagfältet.

industri, vilket gjorde att alla nedläggningsstrider handlade om det militära, oftast med underliggande argument om arbetstillfällen och regionalpolitik och mer sällan utifrån långsiktig risk. Det civila försvaret lades däremot ner helt, effektivt och tyst i avsaknad av motsvarande kampanjer.

I och med kriget i Georgien 2008 tonade ett nytt säkerhetspolitiskt läge fram. Fortsatta besparingsplaner avbröts av regeringen Reinfeldt och viss ominriktning till nationella uppgifter gjordes, vid sidan av det internationellt inriktade försvaret. Försvarsinriktningsbeslutet 2015 och de senaste åren har inneburit en total inriktning på nationell förmåga – och nu alltså även en syresatt stolthet över svenskt försvar.

Men hur djupt har dyrköpta erfarenheter av snabb anpassning till hotbild – i alla fall när den anses obefintlig – satt sig? Är det en beständig förskjutning i den svenska försvarsoptionen och de politiska partiernas verklighetsuppfattning? En optimistisk bedömning är att lättsinnet efter kalla krigets slut är en parentes och att Sverige nu återgått till ett tidigare normaltillstånd av att ta försvar och säkerhet på allvar, manifesterat i en mindre hotbildsstyrd försvarspolitik på både den civila och militära sidan. En mer pessimistisk farhåga är att det inte krävs så många goda säkerhetspolitiska nyheter för att finansministern åter ska stänga plånboken och en suck av anteciperad lättnad gå genom systemet. Misstänksamheten mot Försvarsmaktens förmåga att upparbeta tillförda resurser på ett effektivt sätt är fortsatt utbredd i regeringskansliet och betydelsen av detta ska inte underskattas. Särskilt inte i kombination med starka krafter som ser svenska försvarssatsningar som lika destruktiva bidrag till en rustningsspiral i närområdet, som Rysslands.

Folkkärnt försvar.

FOTO: PETTER CARNHAGEN

KANSKE ÄR DET ÄNDÅ en beständig insikt som nåtts om att Sverige ofrånkomligen berörs av konflikt och destabilisering i närområdet. Den inlärda reflexen från förr, att Sverige självt kan välja huruvida vi blir indragna eller inte, tränas sakta bort. Det anses rimligt att investera i en grundläggande totalförsvarsförmåga, mer oberoende av den dagsaktuella hotbildsuppfattningen.

Politiker markerar nu mot tidigare underlåtenhetssynder och inskräpper allvar när det gäller aktuella utmaningar genom att övertrumfa varandra om hur mycket pengar som ska tillföras totalförsvaret. Ambitionsnivån är hög jämfört med tidigare. Vid utgången av år 2020 ska till exempel en större totalförsvarsövning vara genomförd. Statliga myndigheter, kommuner, landsting och företag ska redan i fredstid ha förmåga att möta olika former av öppna och dolda påtryckningar, ökat sin förmåga att identifiera och möta underrättelseverksamhet, cyberattacker och informationsoperationer, samt förmågan att motstå ett väpnat angrepp mot Sverige från en kvalificerad motståndare.

INTE UTAN STOLTHET, men med en liten nypa bävan inför uppgiften, framhålls denna satsning på svensk förmåga och efterdyningarna av Aurora 17 kommer att gå i samma riktning: Sverige har lyft sig i håret. Nu är vi på gång och vi är riktigt bra när det gäller. När vi väl bestämmer oss är vi effektiva!

Det är både viktiga och riktiga budskap. Men en annan bild erhålls naturligtvis om man inte jämför med hur det egna tillståndet var för ett antal år sedan, utan mäter sig med motståndarens nuvarande förmåga. Att vara bättre än förut hjälper föga om den potentiella motståndaren har ökat sin förmåga snabbare. Att vara stolt är möjligen ett vapen i det psykologiska försvaret, men inget som används på slagfältet. Möjligen läggs också viss sordin på stoltheten om man granskar tillståndet med lite högre upplösningssgrad, till exempel genom att läsa budgetpropositionen för 2018. Det är starkläsning. Försenade materielprojekt radas upp tillsammans med fortsatta problem med personalförsörjningen. Det framgår också att Sverige inte har ökat sin militära operativa förmåga under 2016 jämfört med året innan.

Årets julkupp till Försvars-Sverige blir Försvarsberedningens delrapport om totalförsvarsfrågor. Några dagar före julafton kommer vi att kunna ta del av partiernas analys och förslag till prioriteringar inom

det civila området inför nästa försvarsinriktningsbeslut, som riksdagen beslutar om 2020. Rapporten kommer att visa behovet av att forma förmåga utifrån dagens förutsättningar och hur samhället är organiserat. Att plocka fram de gamla totalförsvarspärmarna från 1980-talet är inte aktuellt – därmed inte sagt att all gammal kunskap är obsolet. Förhållningssättet är relevant även på den militära sidan. När politiken vill manifesteras vilja och ambition, har avsatt pengar för saken samt känner entusiasm för uppgiften, ja då kan vad som helst hända och det blir inte alltid rätt. Särskilt inte om man petar i en detaljnivå som professionen bör sköta och ta ansvar för.

EN TYDLIG ROLLFÖRDELNING mellan profession och politik är ett av två områden som bör föranleda särskild bevakning framöver. Det andra är risken att den nyutvecklade värmen gentemot en övande försvarsmakt på hemmaplan leder till en introvert och baktung försvars- och säkerhetspolitik.

Försvarsministern och statsministern

Försvarsminister Peter Hultqvist.

FOTO: ANDERS WIKLUND/TT

besökte Aurora 17 med tydliga budskap om vikten av övningen och att öva storskaligt med nära partner. De såg dessutom ut som att de trivdes – både med att vara ute i fält och med de internationella gästerna (störst förtjusning uppvissades dock av försvarsministern i närkontakt med en granatkastarpluton från hemvärnet i Dalarna). Det är nödvändigt att stärka svensk civil och militär motståndskraft och i Hultqvists Försvars-Sverige kärleksbombas soldater och sjömän på hemmaplan, vilket inte är en dag för tidigt. Möjligen omfamnas även en och annan utländsk soldat, i alla fall så länge de kommer hit för att hjälpa till.

Men i Kreml har man inget emot ett territorialförsvar som helst inte rör sig utanför svensk landgräns och allra bäst är det om det utformas efter förlegade inriktningar. Ett sammanflätat, modernt försvarssystem som har förmåga och vilja att försvara fria stater, är däremot något annat. Sverige försvaras tillsammans med andra, men det innebär också att vi måste vara beredda att försvara andra där de befinner sig. ✨

I ständig opposition

Den vita apartheidmotståndaren Helen Zille gjorde politisk kometkarriär. Men en oförsiktig tweet utlöste en storm där rasåtskillnader och historiska motsättningar åter hamnade i centrum, skriver **Magnus P Ängsal**.

HELEN ZILLE HAR FLERA gånger under sitt liv levererat politiskt sprängstoff. Första gången var hösten 1977. En ung, mycket stridbar man, Steve Biko, frontfigur i Black Consciousness-rörelsen, hade avlidit i säkerhetspolisens häkte i Sydafrikas huvudstad Pretoria. Det hette officiellt att han hade svultit sig till döds. Men misstankar om att han i själva verket hade bragts om livet kunde snart bekräftas av anonyma obduktionsläkare. Helen Zille, då i 25-årsåldern, arbetade som kriminalreporter på den liberala, engelskspråkiga tidningen *Rand Daily Mail* i Johannesburg, och det var hon som avslöjade den egentliga orsaken till Bikos död.

Senaste gången i raden som Zille orsakade politisk storm var i mars i år. Hon släppte då ifrån sig följande rader på Twitter: "For those claiming legacy of colonialism was ONLY negative, think of our independent judiciary, transport infrastructure, piped water etc." Man kan tycka att ett nyanserande, om än drastiskt formulerat yttrande över en historisk epok kunde tolereras åtminstone som bidrag till en pågående debatt.

MEN NU VAR Helen Zille inte längre journalist i opposition mot apartheid, utan premiärminister i Västra Kapprovinsen, före detta ledare för Sydafrikas största oppositionsparti Democratic Alliance (DA) och av samma sedd som representant för landets vita etablissemang. Kritiken lät inte vänta på sig, bland annat hotade ANC med att avsätta Zille som premiärminister. Snubblande nära att uteslutas ur partiet som hon i så hög grad satt sin prägel på satt hon ändå till slut vid partiledaren Mmusi Maimanes sida på en presskonferens i juni och bad reservationslöst om ursäkt för sitt twittrande.

Helen Zille fick stanna kvar i partiet. Hon fick fortsätta som ledare för provinsregeringen i Västra Kapprovinsen, men tvingades avsäga sig alla förtroendeposter i partiet. Det skulle vara bäst för DA, förklarade Maimane, som har ett tydligt mandat att bredda det traditionellt vita partiets väljarbas i valet 2019.

Mellan dessa händelser, båda intimt sammanvävda med Sydafrikas smärtsamma historia av rasåtskillnad och motsättningar, ligger fyrtio år av kamp. *Not without*

Helen Zille.

FOTO: ALET PRETORIUS/GETTY IMAGES

a fight heter lämpligt nog också Helen Zilles självbiografi, som gavs ut ifjol. En intressant detalj i sammanhanget är bokens titel. Den hämtades från några ord som yttras om den kvinnliga statsministern Birgitte Nyborg i den danska tv-serien *Borgen*. Och faktiskt finns där likheter. Båda är orädda liberaler och framgångsrika kvinnor, därtill kontroversiella maktbävare i en mansdominerad och svårnavigerad politisk terräng.

HELEN ZILLES BAKGRUND är emellertid mer sammansatt än fiktionens Birgitte Nyborgs. Född i Johannesburg 1951 växte hon upp i det närliggande lilla samhället Rivonia, mest känt för farmen Liliesleaf, där Nelson Mandela med flera ANC-profiler greps i början av 1960-talet. Båda Zilles föräldrar hade slagit sig ner i Sydafrika sedan de tvingats på flykt från Tyskland; hennes farmor och morfar var nämligen judar. I Rivonia drev fadern Wolfgang en liten plåtfirma med sin bror. Det var ett liv i för sydafrikanska förhållanden relativt välstånd, men inte på något vis glamoröst. Och minnena och erfarenheterna från

Europa levde kvar. Sedan Nationalistpartiet tagit hem valsegern i maj 1948 kretsade de politiska diskussionerna i hemmet kring apartheids orättfärdighet. För unga Helen tycks det ha varit en självklarhet att göra föräldrarnas kritiska blick till sin. På den vägen hamnade hon, efter en krisartad studietid med anorexi, så småningom som kriminalreporter på *Rand Daily Mail*. Efter att ha gift sig med sociologen Johann Maree och flyttat till Kapstaden kom hon att ägna sig alltmer åt aktivism. Hon engagerade sig i människorättsorganisationen Black Sash och makarnas hus i Claremont blev tillflyktsort för politiska aktivister under det turbulenta 1980-talet, präglad av undantagstillstånd, krigsliknande scener i landets kåkstäder och ANC:s tilltagande militans.

Det var dock först under 1990-talet som Helen Zille tog steget in i partipolitiken, efter en inbjuden från Democratic Party (senare Democratic Alliance, DA) att hjälpa till med att utforma partiets utbildningspolitik i Västra Kapprovinsen. Hon valdes så småningom in i provinsens lagstiftande församling, senare också i Sydafrikas nationella

>>

parlament. År 2006 ledde hon DA till valseger i Kapstaden och blev borgmästare, året därpå tog hon över som partiledare.

Det har inte varit en smidig resa. Fram till 2015, då hon avlöstes av Maimane, basade hon över DA från Kapstaden, först som borgmästare och sedan som regional premiärminister. Det ledde till återkommande konflikter med ledamöter och gruppleddare i det nationella parlamentet, inte minst i frågan om så kallad positiv särbehandling. Helen Zille kallar debaclet för partiets "plane crash". Bakgrunden var ett lagförslag från regerande ANC om etniska kvoter för anställda i myndigheter och större företag. Som en följd av bristande samordning och politisk förvirring kom DA:s parlamentsledamöter att rösta ja till förslaget, som strider mot partiets liberala grundhållning.

I ÖVRIGT ÄR Helen Zille i sin bok förhållandevis tystlåten om ideologiska ställningstaganden, trots att hon under en tid också var vice president i Liberala internationalen. DA är ett liberalt parti och räknar sina anor till 1959 och grundandet av Progressive Party, där Helen Zille gjorde en vända som volontär under 1970-talet. Men Sydafrika är inte ett land där konfliktlinjen primärt går längs motsättningar om skattesatser. I mittpunkten för den politiska debatten sedan apartheids avskaffande står frågor om nationell enighet, om inkludering av och relationer mellan etniska grupper, om hur långt den ekonomiska utjämningen mellan vita och svarta ska gå, och hur den i så fall ska åstadkommas.

Helt centrala är förstås också själva rättsstaten och demokratin. Det sägs ibland att Sydafrika har världens bästa konstitution, men att demokratin är ställd under svår prövning och att ANC börjat smälta samman med staten är svårt att förneka. Här kan DA och Helen Zille med det goda exemplet mäkt lyfta fram Västra Kapprovinsen som ett attraktivt alternativ till regeringspartiets "cadre deployment" i statsapparaten, klientelism och långtgående korruption. Förutom de ekonomiska och sociala framgångarna i Västra Kapprovinsen, delvis tack vare turismen, kan regeringen där framhålla lagstyre och rättsstatlighet. Man ska minnas att ANC:s destruktiva utveckling inte är olycksfall i arbetet. Genom de sedan länge täta banden till Sydafrikanska kommunistpartiet finns en ideologisk bas för maktfullkomligheten.

I FJOLÅRETS kommunalval lyckades DA med koalitioner erövra storstäderna Johannesburg, Pretoria och Port Elizabeth från ANC. Kanske är partiet på väg att på allvar bli ett hot mot den statsbärande befrielse rörelsen, även om ett maktskifte i de nationella valen 2019 inte är troligt. ✨

SKOLA

Pedagogen som misstror kunskap

Roger Säljö är Sveriges mest inflytelserika pedagog. Hans fientliga inställning till kunskapsinhämtning har ett stort och olyckligt inflytande över lärarutbildningen, skriver **Inger Enkvist**.

OECD:S CHEF FÖR PISA-jämförelserna, Andreas Schleicher, inleder sin rapport från 2015 om svensk utbildning genom att slå fast att inget annat land har haft en så negativ utveckling som Sverige mellan 2000 och 2013, när det gäller 15-åringars prestationer i läsförståelse, naturkunskap och matematik. Detta resultat är desto mer anmärkningsvärt som Sverige investerar mer än de flesta i utbildning. Ett av Sverige sorgebarn, identifierat av OECD, är att lärarutbildning inte lockar de bästa studenterna. Det är också känt sedan länge att lärarstudenter klagat på att de inte får den förberedelse som de behöver för verkligheten i klassrummen. Det är därför viktigt att se närmare på vad som egentligen lärs ut vid lärarutbildningarna, Sveriges till omfånget största professionsutbildning. Man kan inte säga att Sveriges universitet håller en hög nivå, om inte lärarutbildningar gör det.

Ett sätt att försöka förstå vad som sker

är att analysera Roger Säljös författarskap, eftersom han är den i särklass mest inflytelserika svenska pedagogen, och hans läroböcker är standardlitteratur på Sveriges lärarutbildningar. Säljö har varit dekan vid Utbildningsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet och är sedan något år seniorprofessor. Han har med alla konventionella mått haft en mycket framgångsrik karriär. Han har publicerat 242 artiklar och böcker, och i databasen Libris kan man konstatera att hans böcker finns rikligt företrädade vid svenska universitetsbibliotek. Av *Lärande i praktiken. Ett sociokulturellt perspektiv* (2000) finns 171 exemplar, av *Lärande och kulturella redskap* (2005) 80 exemplar och av *Lärande. En introduktion till perspektiv och metaforer* (2015) 73 exemplar.

MED ANDRA ORD har alla universitetsbibliotek hans böcker och dessutom ofta i flera exemplar. Ett eller flera av Säljös verk åter-

Roger Säljö.

FOTO: LOTTA HOLMSTRÖM
LÄRARNAS NYHETER

finns i regel på litteraturlistorna vid lärarutbildningar i Sverige. Att studera de synsätt som präglar Säljös böcker är att studera de tankemönster som lärs ut vid svensk lärarutbildning och som studenterna måste tentera på.

Vi ska här koncentrera oss på *Lärande i praktiken*. Ett sociokulturellt perspektiv, som kom ut år 2000 och har tryckts i tre upplagor. Det första som slår läsaren är att det som kallas "sociokulturellt" ligger mycket nära ett politiskt jämlikhetsprogram och sätter arbetsformer före kunskaper. Jämlikhet kan eftersträvas genom att försöka uppnå bästa möjliga kunskaper hos alla elever, men Sverige har under femtio år valt att mer betona arbetsformerna än inläring. Boken kan ses som ett försvar för och en fortsättning på de radikala skolreformer som samlades i Läroplan för grundskolan 1969, Lgr 69. Bokens två huvudidéer är att arbetsformer ses som viktigare än inläring och att intresset för elevernas kunskaper är så lågt att man kan tala om kunskapsfientlighet. Jan Björklunds reformer lyckades inte ändra andan i lärarutbildningen, kanske därför att lärarutbildarna är desamma som före hans reformer, och de fortsätter att använda exempelvis Säljö som obligatorisk läsning.

DE ARBETSMETODER som läraren uppmanas att använda har sedan 1960-talet uttryckts med förkortningen MAKIS: Motivation, Aktivitet, Konkretion, Individualisering och Samarbete. Säljö nämner knappt Motivation och Individualisering men desto oftare Aktivitet, Konkretion och Samarbete, begrepp som kan sägas vara kärnan i det sociokulturella perspektivet. För honom uppstår kunskaper i samarbete med andra, inte exempelvis genom studier av läroböcker. Säljö förklarar att "kunskaper inte (är) något som individen har" utan "är något man använder i sitt handlande i vardagen och en resurs med vars hjälp man löser problem, hanterar kommunikativa och praktiska situationer på ändamålsenliga sätt" (125).

Säljö betonar på handlande i grupp gör att han är misstänksam mot tänkandet, eftersom det försiggår i det inre och inte framstår som knutet till en viss social situation. För honom är tänkandet något som uppstår när personer kommunicerar i ett visst sammanhang och vars resultat delvis är oförutsägbart. Han räknar inte med inläring som resultat av en riktad ansträngning som elever gör med lärobokens hjälp för att nå ett visst inlärningsmål. Säljö undviker dessutom termen "inläring", därför att han menar att inget förs in i hjärnan, och han använder istället "lärande", som uttrycker en pågående, inte avslutad process, som inte har något tydligt mål. Säljö tycker inte heller om begrepp som "kunskapsinhämtande". I diskussionen om arv och miljö företräder han en extrem position där miljön är allt: "I ett sociokulturellt perspektiv illustrerar detta att det är viktigt

För författaren är skolan en onaturlig värld, eftersom den lägger vikt vid att läsa och skriva.

att inte beskriva lärande, och problem att lära, som om de vore egenskaper hos individer och deras inneboende kognitiva förmågor" (220).

LÄSAREN SLÅS AV fientligheten mot kunskap, skolor, läroböcker, lärare samt elever med bra resultat. För författaren är skolan en onaturlig värld, eftersom den lägger vikt vid att läsa och skriva. Han vill hålla fram en vardagsvärld, där man lär sig genom samtal. Eleverna ska inte behöva syssla med sådant som de inte har egen erfarenhet av och som han kallar pappersversioner av världen. Han är däremot förtjust över den digitala revolutionen: "Den traditionella,

lärarcentrerade och textbundna, formen av undervisning håller också på att förlora sin ställning som modell för hur kunskaper återskapas på ett framgångsrikt sätt" (239).

Roger Säljö talar inte om studieresultat utan om en utbildningsideologisk kamp mellan vad han kallar en bred, medborgerlig fostran och en mer elitisk syn som tar hänsyn till fallenhet för studier. Han accepterar statens monopol över utbildning som en självklarhet och säger att vem som skall få del av utbildning och hur denna ska betalas är ideologiska överväganden som staten ska ta. För Säljö är det tydligen inte ett problem att elever, föräldrar och lärare inte får välja annan typ av utbildning än den staten bestämt.

FÖR ATT FÖRSTÅ vilken roll Säljös böcker spelar inom lärarutbildningen är det viktigt att se vad han inte nämner. Han säger inget om den praktiska situation som lärare möter i skolor med elever som inte anstränger sig, som uteblir, som inte rättar sig efter regler eller som inte har förkunskaper från tidigare årskurser. Han säger inte att målet är att elever ska lära sig vissa saker varje år, och han nämner inte läxor, examina eller betygssättning. Han nämner inte att de länder i Sydostasien som når höga resultat har begåvade lärare med utmärkta ämneskunskaper och entusiasm för yrket, medan han själv menar att lärare inte nödvändigtvis behöver vara bäst i klassen. Han visar inget speciellt intresse för kunskapsresultat eller för skolor som fenomen, och många av hans exempel på lärande kommer från situationer utanför skolan. Han ger inga exempel på vad han tycker är en bra skolundervisning. Han säger rent ut i *Lärande och kulturella redskap* att man inte ska "se undervisning som orsak till lärande" (15). Han nämner inte lärarflykt från skolan. Han är uppenbart en intellektuellt lagd person, men han yttar sig om skolan som om han vore anti-intellektuell.

SÄLJÖ GER INGA BEVIS på att ett sociokulturellt perspektiv ger bra resultat. På senare tid har standardreferensen i utbildningsvärlden blivit John Hatties metastudie från 2008, som tvärt om slår fast att lärarledd undervisning ger det bästa resultatet. Säljö skulle därför behöva bevis på att det sociokulturella perspektivet ger bra resultat, eftersom det motsägs av andra forskare. Kort sagt använder svensk lärarutbildning böcker som inte bara förslösar de blivande lärarnas tid utan direkt lär ut attityder som inte är bevisat effektiva. Detta är både ett vetenskapligt och ett praktiskt problem. Men inget tyder på att lärarhögskolorna tänker ta sin del av ansvaret för de sjunkande kunskapsnivåerna, utan allt fortsätter som om inget hade hänt. ✨

Ännu en kontroll.

FOTO: THOMAS PETER/TT

KINA

Ständigt övervakad

Nyss gick det lätt och smidigt att resa runt i Kina. Nu har säkerhetsmedvetandet utvecklats till paranoia, skriver **Axel Odelberg**.

DRA ÅT SKOGEN, tänker jag irriterat, när jag passerar den sista kontrollposten och äntligen får borda flighten från Urumchi till Bishkek. Dra åt skogen alla paranoida kinesiska kontrollfreaks!

Mittens rike har blivit ett tålmodsprövande land att besöka. Jag har varit där sju gånger de senaste 16 åren och gjort omfattande resor genom landet; 2001, 2004, två gånger 2005, 2007, 2016 och 2017. Jag har färdats genom stora delar av imperiet från Kashgar i väster till Hongkong i öster, från Inre Mongoliet i norr till Tibet i söder. Över bergskedjor och öknar, genom städer och byar. Det har oftast gått smidigt och lätt. Årets resa blev en prövning i jämförelse.

Under min nio dagar långa färd från Kirgisistan över Torugartpasset till Kashgar, Pamir, Yarkent, Khotan, Turpan, Urumchi och åter till Kirgisistan, kontrollerades och granskades id-handlingar och bagage gång på gång på längden och på tvären, inte bara vid gränserna och flygets incheckningsdiskar och säkerhetskontroller, utan också vid fasta kontrollhåll utmed vägarna, ibland med väldiga köbildningar som följde.

Det tog till exempel 2 timmar att komma igenom en id- och bagagekoll på infarten mot staden Khotan i södra Xinjiang-provinsen. Där blev jag också vittne till hur en av de många kontrollerade belades med handbojor och låstes in bakom den lokala finkans gallerdörr.

Vid gränsövergången till Kina över Torugartpasset for vi igenom inte mindre

än fyra gränskontroller med passgranskning, ansiktsskanning och bagageröntgen, innan den sista gränsbommen slutligen höjdes för oss. När vi nästa dag skulle fara upp i Pamir på Karakorum highway hejades vi både på väg ut ur staden och någonstans halvvägs i fasta kontrollstationer för att passera en metalldetektor och visa ID.

SÅ VAR DET INTE förr. Även då höll myndigheterna koll på sina medborgare och gästande utlänningar, men inte på det övervåldigande, nästan sovjetiska vis, som nu verkar standard. Under Xi Jinping tycks den kinesiska ledningens säkerhetsmedvetande ha vuxit till paranoia.

Jag har ibland fått frågan från bekanta apropå mina resor i fjärran delar av Mittens rike om jag aldrig varit rädd. Inte alls, Kina är en polisstat, har jag svarat med en skämtsamt twist. Det är nu mer sant än någonsin.

I städer som Kashgar och Khotan syns polisens röd-blå blinkande vart man än vänder blicken. Det finns en polisstation i varje gathörn, polispatruller på varje trottoar och ett polisfordon på varje gata. Polisen är massiv. Attentatsmän, upploppsmakare och illegala folksamlingar har liten chans att ställa till med något.

Lite glesare i polisleden är det i Xinjiang-provinsens nordöstligare delar, i huvudstaden Urumchi och den forna sidenvägsmetropolen Turpan. Kanske för att folkmajoriteten där utgörs av hankineser, inte uigurer. Bland uigurer finns separatister som

drömmer om att göra Xinjiang till ett självständigt Uiguristan, och i denna strävan antas ha iscensatt både upplopp och terroråd under det senaste årtiondet.

Några exempel: För tio år sedan slog polisen till mot ett påstått utbildningsläger för terrorister i trakten av Kashgar. Arton misstänkta dödades. Ett år senare dödades 16 poliser av misstänkta uiguriska terrorister. Året därefter, 2009 utbröt gatustrider i Urumchi mellan uigurer och hankineser. Tvåhundra dödades och 1700 skadades i sammanstötningarna. Upprinnelsen var en händelse som hade inträffat några veckor tidigare vid en industri i sydöstra Kina då två uigurer dödats.

ETT ANNAT ATTENTAT inträffade i Peking 2013. En bil med vad som beskrivits som uiguriska separatister, mejade ner en skara turister på Himmelska fridens torg. 2014 dog 30-talet människor då fem uigurer gick loss med kniv på en folksamling på järnvägsstationen i Kunming i sydvästra Kina. Samma år mejade två bilar ned och dödade 39 hankineser på en torgmarknad i Urumchi. Förarna uppges ha varit uigurer.

Sådan är, åtminstone delvis, bakgrunden till den kontrollmani och ständiga polisenärvaro som präglar dagens Xinjiang. Hotet mot regimen möts med kompromisslös och stenhård övervakning från en polis-makt som dock tycks ha instruerats att gärna le och undvika hotfullt uppträdande.

Det finns också andra, mer subtila tecken på övervakningssamhället. Över trafikleder och stadsgator hänger bågar med kameror som skulle kunna tas för fartkameror om de inte blixtrade oavbrutet, oavsett trafikrytm. Det tycks snarare handla om att få bilder av förbipasserande förare och passagerare, som sedan kanske behandlas i en ansiktsigenkännande dator som kan berätta om någon misstänkt passerat förbi.

Ett annat exempel: I staden Turpan fanns förr ett gigantiskt torg i centrum, med folkliv, ljusspel och hökarstånd. Idag är detta torg förvandlat till två stängselinlägnade och trädbevuxna parker. Måhända ett sätt att bygga bort en plats som annars kunnat samla stora uppretade folkmassor.

De kinesiska myndigheternas blockering av Google, Facebook och andra internetsajter är kända. Förr kom man runt detta genom att ladda ned en så kallad VPN-app. Men det går inte längre eftersom Apple gått med på att ta bort VPN-apparna från sin kinesiska App Store. Dessutom är det numera förbjudet att använda VPN i Kina.

ATT RESA I KINA har blivit en pina! Kanske blir det bättre igen när partikongressen i oktober valt Xi Jinping för ytterligare en femårsperiod så karln kan spänna av en stund. Det hoppas man i alla fall i den uiguriska krets där jag tog upp frågan. ✨

Bomben tickar för May

Många konservativa brexitanhängare anser att Storbritannien sitter med trumf på hand i förhandlingarna med EU. De hade gärna velat lämna unionen redan igår – utan något avtal – och vissa anser att det är kontinentala européer som borde betala notan för skilsmässan, inte tvärtom.

Det rör sig om framförallt äldre partimedlemmar och det är de som i slutänden kommer att utse nästa konservativa partiledare (från en lista på två namn från konservativa parlamentsledamöter). Föga överraskande antyder därför Boris Johnson, den ambitiösa utrikesministern, gärna att han delar vissa av deras hårdföra uppfattningar, särskilt som premiärminister Theresa May visar tecken på att ansluta sig till en mer pragmatisk förhandlingsposition.

Inför De konservativas konferens i Manchester i oktober gjorde Boris Johnson ett par medieutspel för att underminera Theresa Mays strategi. Han drog uppmärksamheten till sig, fram till Mays gräsliga konferenstal som avbröts av en upptågsmakare och sedan förstördes av hennes ihållande hostattacker.

Men trots den fördjupade splittringen över Europa, positionerande statsråd och en katastrofal partikonferens ligger det fallfärdiga konservativa partiet i stort sett lika med Labour i opinionsmätningarna. I vissa mätningar har den hårt pressade May högre förtroende som partiledare än Jeremy Corbyn, vänsterradikalen som berövalde De konservativa dess majoritet i förra årets parlamentsval.

Corbyn har återupplivat Labour som efter årtionden i den politiska mitten under Tony Blair, Gordon Brown och Ed Milliband nu är ett parti i vänsterfåran (och som samtidigt hävdar att detta är det nya politiska mittfältet).

Valresultatet i juni blev mer framgångsrikt för Jeremy Corbyn än någon väntade sig, delvis genom att han motiverade många unga väljare att rösta, delvis genom att undvika att prata om brexit och delvis genom att koncentrera sig på frågor som stagnerande löner och dålig välfärdsservice. Framförallt lyckades han genom att inte vara Theresa May, som drev en usel valkampanj med ett manifest som skrämde bort väljarna.

Men Corbyn lär näppeligen möta en lika svag motståndare i nästa val. Och om det verkar som om han skulle kunna vinna (vilket i juni föreföll osannolikt) kan han förvänta sig en betydligt hårdare granskning.

Hur kan det komma sig att brittisk politik blivit så dysfunktionell?

Svaret lyder naturligtvis brexit. Först delades den brittiska allmänheten, därefter splitt-

FOTO: ANDREW MATTHEWS/TT

rades båda partierna och nu är de paralyserade.

Theresa May är kvar på sin post eftersom hon är en kompromisskandidat i sin regering mellan hårdföra brexitförespråkare som Boris Johnson och Michael Gove och pragmatiker som Philip Hammond och Amber Rudd som är angelägna om att slå vakt om ekonomin. En partiledarstrid för att undanröja May skulle återuppväcka bittra motsättningar över Europa och öka pressen på att utlösa ett parlamentsval som De konservativa riskerar att förlora. Hon stannar kvar, tills vidare.

Även om Theresa May, till skillnad från Boris Johnson, inte påstår att Storbritannien både kan äta kakan och ha den kvar över brexit är hennes hållning inte alltför olik hans. I ett tal i Florens i september hävdade hon att Storbritannien inte kan finnas kvar i EU:s inre marknad som Norge men uppnå mycket bättre villkor än ett frihandelsavtal av det slag som Kanada förhandlat fram. Hon tycks ha återfallit i sin tidigare retorik – tal om att det inte existerar någon ”binär uppdelning” mellan medlemskap och en tillvaro utanför EU. Exakt hur något sådant ska uppnås är fortfarande oklart.

Labour har också sina brexitproblem i och med att många av dess traditionella arbetarklassväljare i mellersta och norra England drogs till anti-invandrarretoriken från EU-motståndarna i folkomröstningen om medlemskapet. Samtidigt hatar många av partiets yngre och urbana väljare brexit och allt som det står för.

Labours hållning är därför att man accepterar förra årets folkomröstning men företrädar en mjukare brexit som ”sätter jobben främst”, där man behåller fördelarna från den inre marknaden och på samma gång begränsar den fria rörligheten för europeiska arbetare. Hur det ska kunna genomföras med tanke på att den fria rörligheten är en av den inre marknadens grundläggande principer framstår som oklart.

Att förhålla sig vag har hittills fungerat för Jeremy Corbyn som verkar hoppas att De konservativa genomför brexit, vilket skulle göra det möjligt för Labour att kritisera formerna för utträdet istället för principen. Det borde i sin tur göra det möjligt för dem att utnyttja den ekonomiska smäll som troligtvis kortsiktigt drabbar Storbritannien och samtidigt undvika att skuldbeläggas av brexitanhängare för att hindra utträdet.

Brexit må vara det största beslutet som Storbritannien stått inför sedan andra världskriget, men det ligger inte i någotdera partis intresse att involvera den brittiska allmänheten i en utförlig diskussion om dess följder. Att göra det skulle störa den instabila vapenvilan i både Labour och De konservativa.

Problemet är bara att Storbritannien ska lämna EU inom 18 månader och förr eller senare måste någon bestämma vad man ska göra sedan. Under tiden tickar klockan som en tidsinställd politisk bomb.

Stephen Castle

Översättning: Mats Wiklund

Polarisens fångar

Av Annagreta Dyring

1

Annagreta Dyring är vetenskapsjournalist och hedersdoktor vid Stockholms universitet.

I mitten av 1800-talet fick den brittiska Franklinexpeditionen uppdraget att finna Nordvästpassagen. Men den förliste och ingen i besättningen överlevde. Vad som egentligen hände är en fråga som fortfarande fängslar.

Britterna drog ett djupt andetag. Den här nya polarexpeditionen skulle minsann skriva historia. Redan i sin storlek och utrustning överträffade den allt man tidigare gjort. Och något annat hade inte dugt, för nu skulle Nordvästpassagen besegras. Amiralitetet var eld och lågor, och dess andresekreterare var helnöjd. Man hade utsett en fryntlig sjöofficer på 59 år att leda expeditionen. Han hette John Franklin. Året var 1845.

Tidpunkten var den rätta. Storbritanniens makt och självförtroende var på topp; britterna kände att

>>

de ägde världen. Landet hade kolonier över hela klotet, engelska missionärer jobbade hårt med att frälsa Afrika, och nya expeditioner hade börjat fylla i världskartans vita fläckar. I Londonsalongerna var polaräventyren kära samtalsämnen. Några tjtade om ett isfritt hål vid nordpolen medan andra gillade de senaste bråken i polarfararfamiljen Ross där en yngre medlem påstods ha lokaliserat den magnetiska nordpolen på en ö norr om Kanada. När det kändes kyligt i salongerna brukade damerna svepa sobelpälsen över axlarna och hylla den brittiska pälshandeln på de bistra breddgraderna. Sir John Franklin deltog alltid med liv och lust i diskussionerna. I själva verket ville han betraktas som

expert. Han hade överlevt två plågade men ändå rätt framgångsrika landexpeditioner till nordöstra Amerika där han karterat och studerat naturen runt Hudson Bay. Denna jovialiska sällskapsmänniska hade en charmerande hustru med både idéer och prestationer i bagaget. Hon kom senare att hamna i polarhistorien, och det med all rätt.

Frågan var nu vad som väntade i nordväst bakom de isberg och öar som setts av de tidigare expeditionerna. Tidens samlade uppfattning var att det måste finnas en genomfart där västerut, en smart och snabb handelsväg till Asien. Nästan lika åtrådd var Nordostpassagen –

Minnesmärke. Här övervintrade och dog sir John Franklin.

FOTO: ALAMY

”

Frågan var nu vad som väntade i nordväst bakom de isberg och öar som setts av de tidigare expeditionerna.

som skulle bli Adolf Erik Nordenskiölds triumf ett 40-tal år senare.

Utgångsläget tycktes gott för den nya expeditionen. Amiralitetet var väl rustat i flera avseenden. Ett antal välgjorda örlogsfartyg från kriget gick fortfarande att använda, och valet föll på Erebus och Terror, två stora skepp som också deltagit i polarexpeditioner. En annan tillgång var amiralitetets påläste andresekreterare, en man med både ambitioner och viljestyrka åt polarhållet som hette John Barrow. Som ung hade han deltagit i en valfångstresa mot Grönland och blivit smittad av polarbacillen, något som amiralitetet snart skulle komma att märka. Han var berest, hade vistats i både Sydafrika och Kina och behärskade ett antal språk, däribland kinesiska.

Frågan om expeditionens besättning bekymrade inte heller nämnvärt. Efter Napoleonkrigen hade nämligen ett stort antal sjöofficerare blivit sysslolösa. De gick nu omkring på de brittiska öarna med halvlön från staten, visserligen inte helt unga, men fortfarande intressanta i sammanhanget. Men att utse ansvarig kapten för expeditionen blev däremot något av en katt och råttalek. Den 44-årige polarfararen James Ross som hade fina meriter från tidigare arktisfärder tackade nej ”för familjen ville inte”. Irländaren Francis Crozier var 47 år och förmodligen den mest erfarne kandidaten men också han tackade nej, då han ”inte trodde sig vara vuxen utmaningen”. Med uteslutningsmetoden valdes så småningom sir John Franklin till expeditionsledare och kapten på Erebus, och efter övertalning antog sedan Crozier budet att bli kapten på Terror. Senare, sedan expeditionen hunnit till Grönlands vatten, såg Crozier Franklins brister som ledare. I ett brev hem, skickat från Grönlandshamnen Disco Bay, skrev han att han oroade sig för expeditionens framtid eftersom han fann Franklin inkompetent.

Den samlade besättningen skulle komma att bestå av 129 man, av vilka endast 6 deltagare, Franklin inräknad, hade erfarenheter från polartrakterna. Expeditionen beräknades ta ett år men för att vara på den säkra sidan skickade man proviant för tre år.

Vad väntade sig sir John av färden? Sedan sina två tidigare expeditioner på fastlandet runt Hudson Bay visste han ju vilket klimat som gällde i det området. Han tänkte tillbaka på vistelsen 1819–22 då han frusit och svultit och magrat och förlorat 10 man. Nu, tänkte han belåtet, kunde han ju förlita sig på två stora örlogsfartyg, tidens symboler för styrka och trygghet. De hade moderna ångdrivna motorer, järnförstärkning i både för och akter, värme i hytterna, behaglig inredning och dessutom flera tusen böcker, en kamerautrustning, musikinstrument, pigga uppassare och massor med mat. Hundslädar ingick inte i den brittiska polartraditionen. ”Sådant sysslar eskimåerna med, det är ingenting för oss briter.” Gevären man hade med sig var småkalibriga och mest lämpade för fågeljakt. Vid sidan av huvuduppdraget skulle Franklins grupp som alla andra expeditioner i polartrakterna också mäta havsdjup, studera faunan och florin och samla på de prover som vetenskaperna efterfrågade.

Räddningsexpedition 1853.
Men fartyget gick på grund. FOTO: ALAMY

Provianten var noga uträknad. Terror hade lastat in 7 600 kilo skeppsskorpor, 1 700 kilo mjöl, drygt 2 000 kilo citronjuice, 7 000 kilo köttkonserver, 1 ton tobak, 760 liter vin ”för medicinskt bruk” med mera. Motsvarande proviant fanns ombord på Erebus.

Ett år gick och ingenting hördes. Hemma i London oroade man sig inte. Här gällde *stiff upper lip* i sådana här sammanhang. Vänta och se. Det är helt normalt att vara borta så länge utan att man hör av sig. Sådant har hänt förr.

Till en början var inte heller lady Franklin orolig. Hon njöt av livet, vårdade sina minnen från tiden före sir Johns avresa. De hade haft en minst sagt händelserik tid på ön Tasmanien 1837–44 medan Franklin tjänstgjorde som guvernör där med ansvar bland annat för en brittisk fångelsekoloni. Lady Jane hade inte suttit och suckat på ön. Hon hade organiserat ett college, startat en jordbrukskoloni och bekymrat sig för de kvinnliga fångarnas *living standard*. Men när hon 1841 ville starta Tasmanska Damsällskapet för Reformering av Kvinnliga Fångars Villkor fick hon lägga idén i viloläge sedan lokalpressen sågat den. Hennes naturintresse tog ofta över, till exempel den gången hon köpte upp 53 hektar land och donerade

området som grundplåt till en botanisk trädgård. Hon gillade däremot inte ormarna på ön och startade därför en insamlingsverksamhet på fängelseområdet. För varje ormhuvud en fånge kunde visa upp betalade hon en shilling. Det sägs att hon gjorde av med 600 pund en sommar på den verksamheten innan hon ombads sluta. Disciplinen hade försämrats, hette det från fängelseledningen.

De välutbildade kvinnorna i det viktorianska England värmdes säkert upp sällskapslivet. De var hemmastadda i Fredrika Bremers nyöversatta verk och beundrade Mary Wollstonecraft och hennes feministiska pionjärinsats. Lady Janes middagar i hemmet var livliga tillställningar där allt nytt dryftades. Charles Dickens socialt medvetna journalistik var alltid aktuell, och nu hade han gjort en lång Italienresa och upplevt ”en blandning mellan extrem skönhet och glämlig fattigdom”. Nyaste numret av *Punch* hade också sin givna plats i diskussionen. Heta politiska bråk tog man till kaffet, men om hungersnöden på Irland och britternas hjälpanvar kom på tal kunde stämningen bli *uncomfortable*.

Lady Jane berättade gärna om sina Tasmanienminnen. De var både underhållande och imponerande. Hon fick applåder för sina kulturella initiativ och arbetet med att förbättra tillvaron för de

kvinnliga fångarna. Men att hon faktiskt också (som den första vita kvinna) korsat södra delen av den australiska kontinenten på hästryggen var aningen svårsålt i mera sofistikerade sällskap. Och vissa upplevelser måste hon absolut dölja, som till exempel de pinsamma motgångar hennes man drabbats av på Tasmanien. Han hade kommit på kant med öns höjdare efter en tjänstetillsättning som han drivit igenom utan höjdarens godkännande. Det hela hade så småningom urartat, hamnat i den australiska lokalpressen och gått ända upp till kolonialministern lord Stanley som satt i London och som i kraftiga ordalag fördömt Franklins agerande. Saken hade kunnat sätta p för sir Johns fortsatta karriär, men nu var han i alla fall kapten på den stora polarexpeditionen och det australiska eländet verkade ha sjunkit undan.

Men till slut kom oron. Franklin hörde inte av sig. Vad hade hänt?

De första sökexpeditionerna kom iväg 1847 och 1848. Den ena skulle gå över land längs Kanadakusten och den andra skulle gå till havs. John Richardson och John Rae, båda läkare och skottar, ledde landexpeditionen där de skulle ta transporthjälp av indianer och inuiter. Den andra expeditionen – delvis *crowdfunded* – gick »

”

Han tänkte tillbaka på vistelsen 1819–22 då han frusit och svultit och magrat och förlorat 10 man.

”

Men till slut kom oron. Franklin hörde inte av sig. Vad hade hänt?

till sjöss och leddes av James Ross, samme Ross som 1818 gjort en egen framstöt mot Nordvästpassagen utan att komma särskilt långt. Men inga Franklinfynd hittades. Under de tre följande åren sändes ytterligare nio expeditioner ut för att söka efter Franklin.

Franklin hade sannerligen inte haft det lätt. 1845 var kartorna över arkipelagen norr om Kanada svaga och ofullständiga. Själva kusten var däremot kartlagd tack vare Hudson's Bay Companys tvåhundraåriga verksamhet där. Att inuiterna hela tiden visste mer än "de vita männen" var naturligtvis ett generande faktum, men kulturskillnader, språkskillnader och en massa fördomar var ogenomträngliga hinder för dåtida samarbeten på den nivån.

Den stolta Franklinexpeditionen förblev bortta. Först 1854 hände något. John Rae, som fortfarande var kvar i nordöstra Kanada och hunnit lära sig inuiternas språk, mötte några av inuiterna som bodde på King Williams land. De hade något att berätta. Fyra år tidigare, vintern 1850, hade de stött på cirka 40 vita män som drog en båt mot söder. Ledaren hade varit en lång och kraftig medelålders officer (Crozier, trodde man senare). De hade alla varit mycket magra och plågade och köpt en säl av inuiterna. De hade sagt att deras skepp gått under i isen. Senare samma vår hade inuiterna tagit sig över till fastlandet och då fått syn på ungefär 35 döda män. De flesta hade legat spridda i området, men några hade legat under en stjälpbåt och andra i ett tält. En officer hade dött med ett teleskop över axeln och ett gevär inom räckhåll. I några kokkärl framför tältet hade det legat kroppsdelar, och kropparna på marken hade uppvisat skador som av hugg med skarpa knivar.

John Rae undrade om allt detta ohyggliga kunde vara sant, men berättelsen framfördes med stort allvar och stärktes när inuiterna började visa föremål som de tagit med sig från platsen. Det var fem silverskedar och en tallrik i silver, alla med

monogram, och monogrammen stämde med några namn i Franklins besättning.

Så småningom nådde detta omvärlden. Historien var makaber men bedömdes trovärdig. Alla talade om den, alla förfasade sig och lady Janes förtvivlan var obeskrivlig. Charles Dickens beslöt då kliva fram till hennes stöd. Han påstod att det var fullständigt omöjligt att en kapten i Hennes Majestäts tjänst skulle ha kunnat förfalla till kannibalism. Brittiska officerare stod över sådana djuriska tendenser.

Ett par år senare, 1857, skickade lady Jane ut en egen expedition. Ryktet om kannibalism skulle raderas genom nya efterforskningar. Kaptenen Francis McClintock styrde direkt till King Williams land. Där fann man ytterligare lämningar: några skelett, expeditionsredskap av olika slag, yxor, rep, musikinstrument, en kamin. Ur ett uppbyggt stenröse grävde man fram ett till synes officiellt meddelande, daterat vid två tillfällen år 1847, av vilket man kunde utläsa tiden för Franklins död. Öns inuiter berättade också för McClintock att deras förfäder sett vita män dra valbåtar på stora slädar.

Expeditionen stannade två vintrar och fortsatte sökandet. På King William Islands västra kust upptäckte de två skelett i en stor livbåt på stranden, och intill dem kläder, silverbestick, te, choklad, tofflor, biblar, ett sånghäfte m m. Men inga loggböcker, inga observationer, inga journaler. Var fanns de? Och vad hade hänt de arma människorna? Den brittiska pressen kastade sig återigen över detta *everlasting drama*. Dagstidningarna hade inga bilder, men de makabra detaljerna skildrades desto mer ingående i texterna.

McClintocks fynd lindrade naturligtvis inte lady Janes förtvivlan. Hon hade gett allt i sin desperata kamp för räddningen. Hon hade kontaktat internationella storheter, presidenter och kungar för att få fram ytterligare sökexpeditioner. Till och med Amerika hade skickat ut en äventyrlig expedition under ledning av kapten Elisha Kent Kane. Den hade ingenting hittat men inte heller gått under. *Daily Telegraph* kallade lady Jane "Vår engelska Penelope".

År 1869 var det journalisten Sam Francis Halls tur att sticka mot nordväst. Väl där skaffade han sig två inuitiska tolkar, en man och en kvinna, som hela tiden skulle följa med honom. Vid Kugaaruk fick han kontakt med en gammal inuit som berättade att han en gång sett ett stort skepp skruvas ned i isen medan en grupp män försökte rädda mat och förnödenheter. Några män hade gått under inne i skeppet. Den gamle hade också hälsat på två vita män som han trott vara något slags ledare, och Hall drog slutsatsen att det måste ha varit Franklin och Crozier.

En av de sista stora expeditionerna på 1800-talet leddes av den amerikanska officeren Frederick Schwatka. Han hade studerat både medicin och juridik och deltagit som kavallerist i kriget mot indianerna. Expeditionen som pågick mellan 1878 och 1880 var sponsrad av tidningsmannen James Gordon Bennett, mäktig utgivare av *New York Herald* och tidigare sponsor i sökandet

Sir John Franklin.

FOTO: ALAMY

Det slutade illa.

FOTO: TT

efter Livingstone. Journalisten William Gilder skulle bevaka och skriva. Också den expeditionen fick höra en inuitberättelse. En stor båt hade setts infrusen i isen och en död man hade skymtat på en brits inne i skeppet. Inuiterna hade huggit en öppning i skrovet och krupit in. Då sommaren kommit hade skeppet tagit in vatten och börjat sjunka.

Sakta ebbade Franklinsökandet ut. Några entusiaster fortsatte ändå, många av ren nyfikenhet, och ytterligare rester av expeditionen hittades. Fram emot sekelskiftet 1900 tog det internationella polarintresset fart på bred basis. Stora expeditioner skickades ut till både norr och söder. År 1903–06 tog sig Roald Amundsen genom Nordvästpassagen på fartyget *Gjøa* med en besättning på sex man.

Men Franklin var inte glömd. En och annan expedition styrde återigen mot Kanadas norra skärgård. År 1984 ansåg den kanadensiske antropologen Owen Beattie tiden vara mogen att analysera de mänskliga lämningarna. Det måste ju finnas kroppar i de gravar som tidigare upptäckts, resonerade han. Det var inget lätt arbete han gav sig in på. I boken *Frozen in Time. The Fate of the Franklin Expedition* redogör Beattie och medförfattaren John Geiger för det emotionellt tunga arbetet. Redan att gräva upp och frilägga kropparna var mycket påfrestande. De pietetsfullt arrangerade gravarna låg på en ogästvänlig plats. Den var kal, kall och stenig, full av sorg.

Underofficeren John Torringtons grav var märkt med en sten och en namnskyt. Beatties män började försiktigt frilägga kistan. Den magra kroppen visade sig vara ytterst väl bevarad där den låg hopbunden med bomullsband och insvept i en blå yllefilt. Kroppen lyftes upp och placerades för obduktion, den hade inga yttre skador. Det var en extremt tunn och blek kropp, inget fett i vävnaderna. Man tog prover, och sedan lades kroppen tillbaka som den legat och graven stängdes igen. Fotografen tog skakande närbilder.

Utifrån Beatties analyser trodde man att Torrington dött av lunginflammation, men att han dessförinnan varit blyförgiftad av de slarvigt gjorda blykapslarna i konserverna man sett på platsen.

Idag undersöker kanadensiska forskare kvarlevorna på nytt. Med hjälp av avancerad lasertechnik har man i ett tvärvetenskapligt samarbete mellan University of Saskatchewan och Canadian Light Source analyserat vad de bevarade naglarna berättar om kroppens intag av och exponering för metaller, och resultatet motsäger tidigare hypoteser om blyförgiftning. Det som successivt försvagade kropparna skulle istället ha varit undernäring och svår zinkbrist, vilket i sin tur orsakat tuberkulos. Tbc och andra sjukdomar skulle till sist ha triggat utfällning i blodet av det bly som funnits lagrat i kroppen. Och vid det laget hade personen ifråga redan varit utom räddning.

Men skeppen, då? För tre år sedan lokaliserade kanadensiska forskare *Erebus* på 10 meters djup utanför King William Island. Skeppet verkade vara relativt välbehållet, och ifjol hittades också *Terror* i det iskalla vattnet, möjligen ännu bättre bevarat. Drömmen är nu att de sjunkna skeppen ska innehålla loggböcker och annat skrivet material som kan avslöja vad som hänt. Kanada som har ansvaret för det fortsatta sökandet har påbörjat dykningar.

Franklin har också fascinerat kulturens utövare. Otaliga författare, poeter, kompositörer och bildskapare har genom åren inspirerats av hans öde som så dramatiskt kom att representera den stora polardrömmen. Romantiska hyllningar har växlat med kritiska röster. Den brittiska högfärden i sammanhanget omfattades inte av alla. Mark Twain retade sig på Franklin och tyckte att man överdrev hans betydelse. I höst uppmärksammas Franklin med en utställning på National Maritime Museum i Greenwich. Den pågår till den 7 januari 2018 och har titeln "Death in the Ice". Franklin ger sig inte. ✨

”

Men Franklin var inte glömd. En och annan expedition styrde återigen mot Kanadas norra skärgård.

En mycket liten resa

Av Richard Swartz

Artikelförfattaren rör sig bortom de centraleuropeiska allfarvägarna. Såväl kultur som kulinariska upplevelser väntar.

Om herr Deim från Freistadt fortfarande lever? Det var min fråga. Lever? Han är frisk som en nötkärna, sade värdshusvärderna. Till helgen brukar han komma hit för att äta söndagslunch.

Egentligen besynnerligt, tänkte jag. Herr Deim har ju sitt eget värdshus som måste gälla som det allra förnämsta i hela Mühlviertel. Men så slog det mig att han redan för ganska länge sedan sålt det och kanske just därför föredrog att inte äta söndagslunch i vad som en gång varit hans eget värdshus för att så slippa bli påmind om saken redan till förrätten.

Värdshusvärderna hade dragit fram en stol och satt sig vid mitt bord för att berätta om ankorna i Böhmen. De är stora och feta. Beställ därför aldrig mer än en halv anka! En vän, en cyklist, hade efter en ansträngande dagstur genom Böhmerwald varit så hungrig att han beställt en hel, det vill säga två halva ankor på varsin tallrik.

Som alla riktiga cyklistar var vännen liten och senig och den böhmiska ankan var han inte vuxen. Orörd skickades den andra portionen tillbaka ut i köket.

Det är alltid samma små och seniga typer som vinner Giro d'Italia, sade värdshusvärderna.

Visst, sade jag. Och Tour de France.

Så är det, sade värdshusvärderna. Alltid samma historia! När de stiger av cykeln når de ofta inte ens upp till sadeln.

I bryggeriet Eggenberg i Český Krumlov är också min hunger stor, men ankorna ännu större. Japanerna verkar vara av samma mening. Denna böhmiska småstad är full av turister från Asien som likt ett kollektivt väsen slingrar sig fram genom gränderna.

Bryggeriet är ett tempel vigd åt öl, den rostfria zinkdisken altaret, från morgon till kväll översvämmat av ölskum. Istället för nattvardskalken dyrkas här ölstopet. De asiatiska gästerna placeras vid två långbord och deras asiatiska turistvärdinnor, två finlemmade, trippande flickor, ilar genast fram till disken.

Kollektivväsendet fördriver tiden med att fotografera. Till individer blir det först med hjälp av kamera och mobiltelefon, instrument som tillåter dem att erövra ett slags ensamhet. Med ögon och näsa inspekterar de båda värdinnorna allt som bärs ut ur köket; på varje salladstallrik sprutas något från en liten plastflaska som en av dem tagit fram ur sin handväska.

Inget ont om Europa, men allt har sina gränser.

Vad de asiatiska turisterna egentligen uppfattar av detta Europa är inte lätt att veta. Säkert är väl bara att vad de här upplever är vad de redan på förhand bestämt sig för att uppleva. Anka beställer de inte. Bara då och då en liten öl, något som här är snudd på sakrilegium.

Desto flitigare fotograferas, knappast för att

Gärna sparris
– men med potatis?

FOTO: ALAMY

Ett tempel vigd åt öl:
bryggeriet Eggenberg.

dokumentera ett stycke Europa utan för att bekräfta den japanska, koreanska eller kinesiska föreställningen om det: ett museum, något som en gång fanns, något som numera inte ens självt är klart över att det inte längre finns.

Bautzen är berömt för sin senap och ökänt för ett numera igenbommat fängelse som man på den kommunistiska tiden kunde skrämma också andra än barn med.

Och för vad mer?

Kanske för Napoleon. Här stod han 1813 i ett inte helt lodrätt torn för att följa för- och efterpostfäktningarna kring den stora folkslakt vid Leipzig. Till ingen nytta. Sådana strider i det stora skeendets utkanter föreställer man sig bäst som ett blodigt tidvatten av ebb och flod, ett sakta sjunkande och stigande, eller som ett dödligt sårat jättedjurs rosslande andhämtning.

Av ingenting av detta tar landskapet notis.

Fram till första världskriget var slaget vid Leipzig världshistoriens största. Det näst största utkämpades vid Königgrätz 1866, inte långt härifrån. Då var Napoleon sedan länge död.

I Bautzen klipper jag håret. Hårfrisörskan säger att det är lättare att klippa män än kvinnor, män är nästan alltid nöjda med resultatet. Hos frisören är de stillsammare och inte så påstridiga som annars.

Som redan Simson på sin tid, säger jag.

Någon Simson känner hon inte.

Utan hår är vi män alla odugliga, säger jag.

Plötsligt ringer hennes mobiltelefon. Nu talas

sorbiska, särskilt mycket förstår jag inte, och så snart hon är färdig bekräftar hon min förmodan: sorbiska är hennes modersmål. Antagligen stämmer det trots att hon talar sitt eget modersmål med samma accent som alla tyskar använder sig av när de tar ett slaviskt språk i munnen.

Nå, vad tycks? frågar hon när resultatet visas upp i handspeglarna.

Fantastiskt!

Och runt omkring mig är golvet fullt av kastred manlig dådkraft.

Utan att ha bett om det får jag i Volkach hjälp med att parkera. Den äldre herrn anstränger sig verkligen, rakad och nykter är han också.

”Svensk, säger ni? Det kan inte vara sant. Ni är för kort i rocken, svenskar är långa och blonda.”

Jag protesterar. Rygg mot rygg mäter vi oss på trottoaren. Faktum är att han är något längre utan att för den skull vara riktigt lång.

”Kanske är ni holländare?”

Tidigt denna morgon har han blivit utkastad hemifrån. Enligt hustrun är han lat och i största allmänhet i vägen; synd att hon inte kunde se hur han hjälpte till med att parkera min bil. Utkastad? För gott? Det vet han inte, men är fast besluten att på slaget sex i god tid till middagen vara hemma igen.

”Man måste ju åtminstone försöka.”

Så vänder han sig plötsligt om på trottoaren och vinkar till två damer som sitter på en balkong

”

I bryggeriet Eggenberg i Český Krumlov är också min hunger stor, men ankorna ännu större.

”

Man skulle kunna tro att Centraleuropa fått nog av krig. Ändå påminns man i minsta håla om de två stora europeiska krigen från förra seklet.

direkt invid den gamla stadsmuren, deras huvuden sticker knappt upp över balkongräcket, och båda vinkar glatt tillbaka.

Min hustru, säger han stolt. En riktig häxa! Men nu försöker hon ställa sig in.

Därefter rekommenderar han mig att ta en titt på vallfärdskyrkan *Maria im Weingarten*, fast i stället för kyrkan besöker jag en liten bokhandel för att köpa några vykort. Den kallar sig bokkabinett, och de enda svenskar jag hittar där är några Henning Mankell och så Astrid Lindgren med sin dagbok från andra världskriget.

Man skulle kunna tro att Centraleuropa fått nog av krig. Ändå påminns man i minsta håla om de två stora europeiska krigen från förra seklet. Nära kyrkan i Breitmarkt finns en springbrunn och bredvid den en pelare med namn på dem som då stupade eller saknas, alla fäder, söner eller bröder härifrån trakten. Nästan hundra år senare saknas de flesta av dem fortfarande. Pelaren ger besked om att Breitmarkt från 1914 till 1945 befann sig i krig med Ryssland. Sedan dess råder här fred. Till en början stupade männen från Breitmarkt långt bort härifrån, nästan i Asien, därefter allt närmare, i Ostpreussen, Pommern och de allra sista nästan hemma hos sig, alldeles utanför staden.

I springbrunnen bredvid pelaren porlar och plaskar vattnet stilla. Vattnet kommer ur en underjordisk källa och överallt där man stöter på sådana pelare är Europa hemma hos sig.

Tyska lidelser och passioner har hemsökt nästan alla oss andra européer, men gudskelov är de nuförtiden tyglade, nästan kultiverade, och i en del fall till och med förknippade med den ena eller andra säsongen. Sparris är en sådan tysk passion. Bara i år kommer tyskarna att sätta i sig sådär etthundrafemtontusen ton sparris. I dagarna har säsongen öppnats. I familjen Seuferts Zehntkeller finns sparris denna dag på menyn, så sent som igår ännu inte. Den tyska sparrispassionen fanns dock där igår eller till och med redan i förrgård, långt innan den hos familjen Seufert hamnade på matsedeln.

Gasthof Deim.

Görlitz förskonades från kriget.

FOTO: ALAMY

Och de andra tyska lidelserna?

De – nästan alla – har vi européer tvingat tyskarna att ge upp; bara sparris har vi låtit dem behålla och dess vita variant äts här särskilt gärna. Med potatis. Det gör inte vi européer, varför denna tyska lidelse förefaller oss särskilt misstänkt.

Med smält smör. Med hollandaise. Med ströbröd. Med olivolja, till och med tillsammans med ett stekt ägg à la Bismarck.

Men med potatis?

Dock skördar tyskarna inte vad de så gärna äter. Till det håller man sig med personal: igår kom sparrisblockarna från Polen, idag från Ukraina eller Belarus. Belarus låter nästan som namnet på en sparrisort, en särskilt trind och blek, just så som man här föredrar den på tallriken.

I Goslar tar hotellägaren personligen hand om varje gäst, kommer förtroligt fram till mitt bord och börjar genast att på serbiska förklara världen. Som tecken på just gästfrihet och människokärlek duar han alla sina gäster utan undantag.

Det handlar ju inte om olika slags folk eller nationer, inte om serber eller kroater, inte ens albaner har han något emot. Vad det handlar om är bra eller dåliga människor och bra kan man ju träffa på varsomhelst. Tyvärr också de dåliga. Eller kan man kalla det normalt, säger han, att som muslimerna spränga både barn och kvinnor i luften?

Det förnekar jag. Med mitt svar är han synbart nöjd. Jag skulle vara en av de där bra människorna. Men det behöver förstås inte ens sägas.

Idag rekommenderar jag min lammstek, säger han. Det är ju påsk och här i huset är vi alla goda kristna.

Upplysning i form av belysning har redan för länge sedan checkat ut från vår tids hotell och alltsedan dess ligger hela denna europeiska hotellvärld försänkt i mörker. Åtminstone i sängens närhet. Nattygsbordet? Fortfarande finns det där. Men helt utan funktion eftersom varken en bok eller ett par läsglasögon får plats på det längre.

Och egentligen är det värre än så: lampan på nattygsbordet är ren dekoration, ingenting annat än utsmyckning eller vad Adolf Loos föraktfullt skulle ha kallat ornament. Dess bleka ljus, som från en lanterna i tjock dimma, duger på sin höjd till en viss hemkänsla som med viss tillfredsställelse tillåter oss att snart släcka ljuset och så åter försänka rummet i mörker.

Ty vad gör man i ett hotellrum? Alldeles ensam? Man sover.

Läst blir det i alla fall inte längre i hotellängan.

Förr var ett hotells gäster inte sällan läsande och skrivande, folk som visserligen använde sängen till att sova i, men också för läsning. Inte längre. Joseph Roth är sedan länge död och i Europas hotell ligger nuförtiden gästerna enbart vakna till sängs för att titta på teve. För ljus, alltså den belysning som inte längre finns, har de ingen användning.

Det ska erkännas – inte heller för böcker. Den enda man här och där fortfarande kan hitta på rummet är Bibeln. I den kan man bläddra, också liggande till sängs, en bok som så att säga erbjuder sitt eget ljus när man öppnar den.

För egen räkning har jag med mig två egna, sekulära böcker. Allt förgäves. Det dekorativa skymningsljuset från nattygsbordet når bara som en matt halvcirkel randen av min säng, däremot inte boksidorna. Jag mer anar än läser vad som utspelar sig i boken, blandar ihop århundraden liksom den europeiska och asiatiska sidan av Konstantinopel, kan inte hålla reda på alla vesirer och konsuler, så att jag slutligen ger upp när det hursomhelst blir för dunkelt under Hagia Sophias kupol.

Men då jag befinner mig i Görlitz och inte Konstantinopel, i en stad som likt ett under förskonades från att under kriget förstöras, byter jag som sänglektyr ut Birger Mörners *Turkiska minnen* mot Adolf Hitlers *Tischgesprächen im Führerhauptquartier 1941–1944*. Ännu en gång förgäves. Till ingen som helst nytta. Den fjortonde december – till råga på allt min födelsedag – nittonhundrafyrtioett lägger Hitler inför sina gäster, bland dem Reichsführer-SS Heinrich Himmler, ut texten om den tidiga kristendomen: den skulle leda till mänsklighetens förintelse och vara ren bolsjevism i metafysisk förklädning.

Vad ska nu detta betyda?

Jag förblir upplyst, famlande i mörker. Det förefaller mig som om denna bok helt på egen hand släckt ner allt ljus, som om från dess sidor just ingenting annat än mörker skulle sprida sig i rummet. Snart släcker jag också det elektriska och somnar genast.

Sent om natten väcks jag av en kyrkklockas spröda klang.

Två, kanske tre slag. I min dröm fanns uppenbarligen ingen plats för dem.

Under sagans tunna glasyr slumrar Böhmerwald. Skogen slumrar grön, från saftigt friskt till dunkelt, nästan blåsvart grönt. Stela, spretiga grantoppar, ensamma gårdar i röjda skogsgläntor.

I Oberplan, Horní Plána, föddes Adalbert Stifter. Jag visste om det, men plötsligt står hans födelsehus där, tätt intill landsvägen. Också födelsehuset slumrar och drömmar stilla för sig självt. Inomhus inte minsta spår av diktaren; bara den tidens fysiska brist på utrymme har blivit kvar av honom. Solen värmer gårdsplanen. Husets murar lyser vita och stumma. Bara en katt saknas.

På väggen i den stifterska kammaren hänger en liten tavla i olja som föreställer en kvinna med gloria och på hennes knä ett flickebarn i små röda lackskor. Ur en bok, uppslagen någonsans mot mitten, läser helgonet högt för barnet som uppmärksam lyssnar. En nästan likadan tavla har jag en gång hittat på Wiens loppmarknad.

Jag frågar damen i kassan vem helgonet är.

Det vet hon inte.

Om tavlan tillhört Adalbert Stifter eller kanske hans föräldrar?

Det vet hon inte.

Om här överhuvudtaget finns någon som vet?

Inte heller det vet hon.

I Stifters födelsehus är lika tyst och stilla som utanför. Jag är den ende besökaren, biljetten betalas i tjeckiska kronor.

Den berömda senapen från Bautzen.

FOTO: ALAMY

Alldeles utanför Oberplan tar skogen plötsligt slut igen. Ängar och fält. På dem dyker de första vindkraftverken upp: träd som ur en sagoskog, bebodd av jättar. Fast deras jättelika propellrar rör sig bara trögt och liksom tvekande högt där ovanför i himlen.

På väg tillbaka till Wien, tolv dagar senare, stannade jag på nytt i Kerschbaum. Det var svinkallt, en isande vind drog över parkeringsplatsen framför värdshuset. Jag ville ta reda på om herr Deim kanske hade varit här för att äta söndagslunch; redan två söndagar nu skulle han ha haft tillfälle till det. Hade värdshusvärden hälsat honom från mig? Och hade herr Deim efter så många år fortfarande kommit ihåg mig?

Men värdshuset var stängt. Jag ryckte och slet i dörren, och först så på nära håll upptäckte jag plaketet i fönstret: tisdagar och onsdagar stängt.

Och just denna dag råkade vara en tisdag. ✨

”

Med mitt svar är han synbart nöjd. Jag skulle vara en av de där bra människorna. Men det behöver förstås inte ens sägas.

Det mest amerikanska

Branson var en gång ett av USA:s mest välbesökta turistmål. Idag är staden bortglömd och på dekis. Dess dilemma speglar en större problematik, den om USA:s framtid.

Av Erik W Larsson

I en minnesvärd scen från den annars rätt tråkiga filmen *Den innersta kretsen* hotar en CIA-agent att utvisa en maffiaboss till Italien om inte denne hjälper till med att mörda Fidel Castro. Maffiabossen, spelad av en ovanligt lågmäld Joe Pesci, svävar ut i följande sociologiska frågeställning:

”Vi italienare, vi har våra familjer och kyrkan, judarna har sina traditioner, de svarta har sin musik... hur är det med er protestanter? Vad har ni egentligen?”

CIA-agenten, spelad av en träig Matt Damon, svarar kyligt:

”Vi har Amerikas förenta stater. Ni andra är bara här på besök.”

Under det tidiga sextioal då *Den innersta kretsen* utspelar sig dominerades USA:s offentliga liv och institutioner alltjämt av vita, anglosaxiska protestanter som Damons CIA-agent. Visst fanns det undantag här och där – såsom de katolska bröderna Kennedy. Ur kulturell synvinkel var det dock puritaner som höll i tyglarna, och ”etniska” artister som Nat King Cole och Rita Moreno gjorde bäst i att anpassa sig efter en publik bestående av seditligt sinnade blekansikten.

Men för en betraktare av samtiden ter sig Damons kaxiga replik pinsamt föråldrad. Den vita medelklassens krympande födelsetal, tilltagande kulturella irrelevans och fysiska bortgång i alkoholism och tablettmissbruk kungörs numera nästan dagligen i amerikanska medier. I sin bok *The Rise and Fall of Anglo-America* från år 2004 demonstrerade statsvetaren Eric Kaufmann hur USA:s ”anglo-protestantiska etniska kärna” är på väg att urholkas helt. Enligt Kaufmann utgör vita anglosaxiska protestanter (så kallade WASP:s) idag mindre än en femtedel av USA:s befolkning, och endast en bråkdel av dem bryr sig längre om att gå i kyrkan. Deras en gång så dominanta kulturarv betraktas numera som förlegat och ohippt, och har sedan

länge trängts ut ur storstäderna. För att uppleva det på nära håll behöver man idag bege sig djupt in i landet och högt upp i bergen, till små orter som få amerikaner längre bryr sig om. En sådan ort är Branson, Missouri – denna veckas resmål.

V i bor på Welk Resorts – ett slags korsning mellan turisthotell och ålderdomshem – där min amerikanska svärmor lyckats komma över någon sorts grupprabatt. Anläggningen är döpt efter femtiotalidolen och dragspelslegenden Lawrence Welk, värd för det sedan länge nedlagda estradprogrammet *The Lawrence Welk Show*. Under trettio år, från 1951 till 1982, försåg Welk och hans nästan kusligt vita storbandsorkester den amerikanska tevepubliken med hälsosam och anständig familjeunderhållning på bästa sändningstid. Även om Welk då och då tog sig an ”fräckare” artister som Elvis Presley och The Beatles så höll han hårt på på sedligheten – så hårt att han avskedade stjärnsångerskan Alice Lon för att ha ”visat för mycket lår” under en sändning. När hans program lades ner flyttade Welk ut till Branson, där han fortsatte att uppträda ända fram till sin död år 1992. Hotellets matsal stoltserar än idag med bilder av herr Welk med dragspelet i högsta hugg, omgiven av gladlynta, om än ålderstigna, hotellgäster.

Lawrence Welk var långt ifrån den enda artist som slog sig ner i Branson på sin ålders höst. Sångaren Andy Williams – USA:s svar på Lasse Lönndahl – öppnade i början av nittioalet sin egen Andy Williams Moon River Theater i centrala Branson. Diverse andra grånade stjärnskott, såsom programledaren Dick Clark och countrysångaren Glen Campbell, följde snart i hans fotspår. Inom kort var Branson USA:s näst mest besökta turistmål (efter Disney World) och hade fler teatrar än Broadway. Till skillnad från andra nöjesstäder som Las Vegas och Atlantic City höll Branson dock hårt på på anständigheten – kasinon, spritbutiker och prostituerade lyser än idag med sin frånvaro. Stadens mest populära teater,

Erik W Larsson är läkare.

Sight and Sound of Branson, visar uteslutande pjäser baserade på Bibeln, medan lokala radiostationer spelar kristen country hela dagen lång. Detta har föranlett snorkiga storstadspublikationer som *Wall Street Journal* att häna Branson som den bondska töntighetens metropol – ett mecka för blåhåriga kyrkotanter och "white trash". Andra kommentatorer är mer vänligt inställda. Författaren Charles Murray valde till exempel att inkludera Branson i sitt sociologiska "Bubble Test" – ett prov som mäter amerikaners kunskap om "det riktiga USA".

I dag hänger staden Branson dock alltmer på fallrepet. Andy Williams, Dick Clark och Glen Campbell har alla gått hädan, och stadens puritanska medelklassklientel har knappast blivit yngre. Allt färre stjärnor bryr sig om att stanna till i Branson, som ju trots allt ligger en smula avsidet. Denna veckas dragplåster är Peter Noone, före detta sångare i sextiotalsbandet Herman's Hermits. Av affischerna att döma är den sjuttioårige herr Noone någotsånär välbehållen, och liknar en ansiktslyft Steve Bannon. Femtio dollar per biljett ter sig dock en smula styvt, inte minst med tanke på att Herman's övriga Hermits alla är pensionerade eller avlidna. Nästa vecka gästas Branson av Anna Ankas skönsjungande ex-make Paul – fortfarande aktiv vid sjuttiosex års ålder. Kort därpå gör femtiotalgruppen The Platters en blixervisit vid Bransons Tribute Theater. Originalsångaren Tony Williams,

vars ljuva tenor kan höras i gruppens största hit *Only You (And You Alone)*, dog i emfysem för tjugofem år sedan och är, liksom gruppens övriga originalmedlemmar, ersatt med en yngre upplaga. I brist på levande kändisar satsar Branson alltmer på imitatorer. Dick Clark's American Bandstand Theater gästas till exempel denna vecka av såväl "Johnny Cash" som "Frank Sinatra". Det hela kan te sig oskyldigt, men jag frågar mig hur många av stadens skröpliga semesterfirare som känner till att Dick Clark, Johnny Cash och Frank Sinatra alla mött sin skapare, och att showen inte är på riktigt.

Under vår sightseeingtur upp i Ozarkbergen passerar vi Yakov Smirnoffs gamla teater. Den ukrainskfödde Smirnoff var en av åttiotalets mest populära komiker, och en stilistisk föregångare till rollgestalten *Borat*. Smirnoffs skämt handlade nästan uteslutande om kalla kriget, och brukade låta något i den här stilen:

"I Amerika har ni så många fantastiska saker som vi aldrig haft i Sovjetunionen, som till exempel varningsskott."

Yakov Smirnoffs folkliga stil och hjärtliga proamerikanism gjorde honom till en av Ronald Reagans favoritartister. Den cyniska storstadspubliken var dock mindre imponerad, och Smirnoff förpassades snart till det avlägsna Branson, där han i årtionden spelade för fulla hus. Yakov Smirnoff drog sig tillbaka år 2015, men hans

”

Till skillnad från andra nöjesstäder som Las Vegas och Atlantic City höll Branson dock hårt på anständigheten.

Lawrence Welk: hälsosam och anständig.

FOTO: GETTY IMAGES

”

Varje gång det fina folket i Washington får för sig för att intervensera i Mellanöstern så skickas lantisar som Bob dit för att göra grovjobbet.

teater kränger ännu biljetter till en föreställning rubricerad *Dinner with Yakov*, för fyrtio dollar per skalle. Att döma av besvikna recensioner på hemsidan Tripadvisor.com så består *Dinner with Yakov* av en två timmars filmvisning, ackompanjerad av en dassig lunchlåda. ”Maten var usel, och Yakov var inte ens särskilt rolig”, klagar recensenten Roy från Utah. Smirnoffs folkliga humor är ändå på tok för snäll för de yngre generationerna, som föredrar snuskigare och elakare komiker. Ett exempel på det senare är den ovan nämnda *Borat*, vars komik går ut på att håna samma vita lantisar som Yakov Smirnoff ägnade sitt liv åt att underhålla.

Högt uppe i bergen besöker vi Top of The Rock – en turistanläggning ägd av sportfiskemogulen Johnny Morris. Top of The Rock inbegriper ett museum, en restaurang, diverse småbutiker och en The Arnold Palmer Driving Range – en utslagsplats listigt förklädd till golfbana. Museet stoltserar med allt från indianfilar och pilspetsar till signerade foton av västernskådisar som Gene Autry och Roy Rogers. Anläggningens koppling till golflegenden Palmer är något diffus, men personalen är synnerligen trevlig och hjälpsam. Denna kroniska och obönhörliga trevlighet är förstås väl bekant för resenärer till den amerikanska bondvischan, men hindrar tyvärr inte akademiska och kulturella eliter från att betrakta landsortsborna med fasa och förakt.

”Stället kryllar av white trash med sydstatsflaggor på sina bilar”, varnar en av mina kolleger vid det fina universitetet när jag berättar om mina semesterplaner. Under hela min vistelse i Branson lyser dessa ökända flaggor med sin frånvaro. Inte ens en ynka Donald Trump-dekal går att finna. Detta speglar väl mitt generella intryck att ”vanligt folk” i USA helt enkelt inte bryr sig särskilt mycket om politik. Det är bara européer och storstadsliberaler som hetsar upp sig över sådant.

Komikern Louis CK noterade en gång att ”white trash” är den enda socialt accepterade etniska förolämpningen i dagens USA. I detta har han förstås helt rätt. Desto mer slående är dock hur hastigt denna sociala klassifikation har expanderat på senare år. Begreppet ”white trash” användes en gång i tiden för att beteckna individer på samhällets absoluta botten – tandlösa analfabeter som kokar amfetamin i plåttunnor och kallar svarta amerikaner för ”n***er”. Idag används samma begrepp för att beskriva i princip vem som helst som råkar bo utanför storstaden, som inte tillbringat ett halvdussin år vid universitetet, som inte läser *New Yorker* eller *Huffington Post*, som inte avskyr det republikanska partiet eller oroar sig tillräckligt över global uppvärmning. Den pensionerade byggnadsinspektören i bubbelpoolen på *Welk Resorts* må framstå som en helt vanlig, trevlig farbror, men i eliternas ögon är han en primitiv reaktionär, som bara väntar på ett tillfälle att dra på sig ett vitt skynke och bränna kors på folks gräsmattor. De där bonnläpparna är ju likadana allihop. Har du inte sett *Mississippi brinner*?

På vägen hem från vår bergsutflykt passerar vi Bransons legendariska huvudgata Route 76. Det är först nu som stadens förfall på allvar gör sig påmint. Den en gång stolta avenyn kantas idag av

nedlagda teatrar, hotell och restauranger. Skumma små butiker erbjuder lågprisbiljetter till mindre populära föreställningar, såsom *Dinner with Yakov*. Andra ägnar sig åt ”timeshare disposal”, och erbjuder snabb service åt folk som desperat försöker avyttra sina andelslängheter i staden. Man frågar sig vad som hänt med de tusentals människor som en gång befolkade alla dessa hotellrum. Svaret är enkelt: De har dött ut. Det är inte bara Bransons stjärnor som kilat vidare, utan även dess klientel. I en lokaltidning frågar sig Bransons näringsidkare hur de ska få staden på fötter igen. Somliga har till exempel förespråkat legalisering av kasinoverksamhet. Dyliga åtgärder skulle dock attrahera allsköns synd och omoral, och ödelägga Bransons rykte som familjevänlig semesterort. Spel och dobel är dessutom ingen garanti för succé, åtminstone att döma av spökstäder som Reno och Atlantic City. Andra menar att Branson behöver diversifiera sitt utbud i etnisk mening. Om landets vita och protestantiska befolkning verkligen håller på att dö ut, bör Branson istället satsa på växande grupper, som till exempel latinos. Hur ett sådant kulturellt skifte skulle se ut är dock svårt att föreställa sig. Skulle stadens alla restauranger byta ut *grits* och *cornbread pudding* mot *tacos* och *enchiladas*? Skulle Bransons åldrande countrymusiker plötsligt dra på sig sombreros och börja lira *mariachi* och *bolero*? Och om en sådan revolution verkligen ägde rum, skulle Branson fortsätta att vara Branson?

Stadens dilemma speglar en större problematik, den om USA:s framtid. Vad händer med en nation när dess tongivande befolkningsmajoritet dör ut och ersätts med en annan? Kommer Amerika att fortsätta att vara Amerika efter en sådan omvälvning? För att få en optimistisk prognos kan man vända sig till före detta presidenten Bill Clinton, som i ett tal från 1997 välkomnade sitt lands demografiska nydaning som ”en tredje amerikansk revolution” som skulle ”bevisa att vi kan leva utan en dominant, europeisk kultur”. Clinton kritiserade dem som sökte klamra sig fast vid det förflutna, och målade upp en framtid där USA:s nyanlända befolkning ”återupplivar vår kultur, vidgar våra vyer, förnyar våra värderingar och påminner oss alla om vad det verkligen betyder att vara amerikan”.

Denna bild av USA som en ”universell nation”, vars statsskick och värderingar saknar etnisk förankring, är i det närmaste allena rådande i dagens mediedebatt. För att få ett mer fatalistiskt perspektiv kan man dock vända sig till statsvetaren Samuel Huntington, vars mastodontverk *Who Are We? The Challenges to America's National Identity* från år 2004 ägnades just åt detta spörsmål. Huntington betraktar där sitt lands brittiska och protestantiska arv som centralt för dess republikanska statsskick, och ställer sig följande retoriska fråga:

Skulle Amerika vara vad det är idag om det inte hade koloniserats av brittiska protestanter, utan av franska, spanska eller portugisiska katoliker? Svaret är nej. Det hade inte varit Amerika; det hade varit Quebec, Mexiko eller Brasilien.

Huntington menar att protestantismens fokus på den enskilda människans samvete och ansvar inför Gud ligger bakom amerikanska värderingar

såsom individualism, jämlikhet och yttrandefrihet. Huntington är här i gott sällskap. Sjuttio år tidigare gjorde sociologen Max Weber samma observation i sitt storverk *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Weber noterade också hur reformationens idéer påskyndade kapitalismens utveckling genom att förse den med en gudomlig förankring. (Man har svårt att tänka sig en mer slående hybrid av kommers och gudstro än Branson, Missouri). I *Who Are We?* förutspår Samuel Huntington med fasa hur USA, berövat sitt centrala, protestantiska arv, förr eller senare kommer att låta sig slitas itu av identitetspolitik och massinvandring från Latinamerika.

Bill Clinton och Samuel Huntington representerar förstås diametralt olika visioner för USA, och det återstår att se vem av dem som hade bäst koll på läget. Även om den mer optimistiske Clinton får rätt i slutändan har jag svårt att se hur hans vision skulle kunna rädda Branson – en stad helt försjunken i det förflutna.

Som avslutning på semestern gästar vi *Dolly Parton's Dixie Stampede* – en middagsföreställning med hästar och amerikanska inbördeskriget som tema. Vid ingången får besökare själva välja läktare beroende på vilket lag de hejar på – Nord eller Syd. De båda arméerna utkämpar därefter en

Fatalisten Samuel Huntington.

FOTO: GETTY IMAGES

serie av ”slag” i form av griskapplöpning, precisionskastning med toalettlock och olika typer av hästsport. Dolly Parton själv är förstås frånvarande, men hästarna gör bra ifrån sig, och stämningen är glad och uppsluppen. Jag kan knappt tänka mig en bättre definition av vad Bob Dylan kallade för ”det gamla, underliga Amerika” än denna bisarra kombination av cyckel och krigsspel. Föga förvånande har fru Partons inbördeskrigsbuskis ådragit sig kritik i massmedierna. På vänsterliberala *Slate.com* noterar skribenten Aisha Harris med fasa hur *Dixie Stampede* nästan helt ignorerar krigets ursprung och orsak, nämligen slaveriet av svarta amerikaner. Hennes kritik är förstås rimlig, och del av en bredare, och långt mer kvalfull debatt, som pågått ända sedan amerikanska inbördeskrigets slut. Hellre än att bestraffa eller förödmjuka de besegrade sydstaterna för slaveriets synder, så manade president Abraham Lincoln sina landsmän till förlåtelse och återförening. Genom att offentligt hedra båda sidors hjältemod och uppoffringar hoppades Lincoln stävja sydstaternas hämndlystnad och undvika vidare splittring. Lincolns försonliga anda höll i sig förvånansvärt länge, och kan skönjas i filmer som *En nations*

födelse och *Borta med vinden*. På senare år har denna obekväma kompromiss dock börjat knaka i fogarna. Statyer av sydstatsgeneraler som Robert E Lee och Stonewall Jackson forslas nu regelbundet iväg från offentliga platser, och allt fler biografier har slutat visa *Borta med vinden* – av politiska skäl. Jag frågar mig hur länge det dröjer innan organisationer som Black Lives Matter får nys om Dolly Partons otidsenliga spektakel och stänger ner hela allt för gott. Detta vore förstås synd, inte minst för dem av oss som uppskattar griskapplöpning och politiskt inkorrekt buskis.

Hemma vid Welk Resorts är fredagskaraoken redan i full gång. Ett äldre par sjunger något slags countryduett som jag inte känner igen. I baren stiftar vi bekantskap med Bob, en medelålders sjuksköterska och krigsveteran. Bob var stationerad i Västtyskland under åttiotalet, och tjänstgjorde senare i Kuwaitkriget 1991, där han fick träffa självaste general Schwarzkopf.

”Han hade det största huvud jag någonsin sett på en människa”, berättar Bob. ”Det var verkligen jättelikt.”

Bob kommer till Branson regelbundet för att lyssna på country, besöka skjutbanor och dra nytta av de många rabatter som staden erbjuder krigsveteraner. Snorkiga storstadsliberaler tycker om att håna lantisar som Bob för deras myckna vapeninnehav. I ett särskilt graverande fall anklagade president Obama bittra landsortsbör i Mellanvästern för att ”klamra sig fast vid sina gevär och biblar”. Vad få bryr sig om att notera är att dessa eländiga bonnlurkar inte sällan lär sig hantera sagda vapen i syfte att tjäna sitt land. Varje gång det fina folket i Washington får för sig för att intervensera i Mellanöstern så skickas lantisar som Bob dit för att göra grovjobbet. Den amerikanska lägre medelklassens förfall innebär därför att Pentagon får allt svårare att rekrytera lämpade stridisar.

På lördag morgon är det dags att checka ut från Welks. Jag plockar upp en gratistidning i hotelllobbyn och möts av en glad nyhet: Yakov Smirnoff kommer tillbaka till Branson! Smirnoff, vars karriär fick sig en rejäl törn i samband med kalla krigets slut, har nu fått nytändning. Senare tids osämja mellan den amerikanska regeringen och Vladimir Putin har försett Smirnoff med ”massor av nytt, kul material” att jobba med. Bransons turistbyrå hoppas att Smirnoffs comeback kommer att vända stadens nedåtgående trend, och kanske till och med locka till sig en ny och yngre publik. Måhända finns det hopp för Branson i alla fall. Kanske kan såväl staden som den amerikanska nationen finna ett sätt att återuppliva sin kultur, vidga sina vyer och förnya sina värderingar, precis som president Clinton föreslog. Detta vore verkligen en glad nyhet, inte minst för Bransons synnerligen trevliga och hårt arbetande invånare. Ett återupplivat och förnyat Branson blir dock aldrig detsamma som det gamla Branson, vars långsamma död ter sig alltmer oundviklig. För den som vill uppleva det ”gamla, underliga Amerika”, medan det fortfarande finns kvar, kan jag varmt rekommendera ett besök i denna unika lilla stad mitt i ingentans. För något mer amerikanskt än Branson, Missouri, är sannerligen svårt att hitta. ✨

”

Vad händer med en nation när dess tongivande befolkningsmajoritet dör ut och ersätts med en annan?

FRIZON

**Av Mattias
Hessérus**

4

Mattias Hessérus är fil dr och verksam vid Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse.

Privatliv eller yttrandefrihet?

Svenska medier motsatte sig länge en privatlivslag. Den tekniska utvecklingen i förening med brutaliseringen av det offentliga rummet fick dem att ändra sig.

När den statliga offentliga utredningen *Integritet och straffskydd* publicerades förra året möttes den av positivt gensvar från oväntat håll. Ja, de av staten utsedda remissinstanser som normalt förhåller sig skeptiska till lagstiftning om integritet och privatliv, mediernas representanter, verkade ha bytt ståndpunkt. Förslaget om en ny lag med rubriken "olaga integritetsintrång" tillstyrktes av Svenska Journalistförbundet, Svenska Tidningsutgivareföreningen och Sveriges Tidskrifter, om än med reservationer och krav på garantier för de grundlagsskyddade medierna. Publicistklubben ansåg förslaget om en ny lag "motiverat". I historien om rätten till privatliv i Sverige är responsen, trots reservationer, ett steg värt att notera.

Sverige har i internationell jämförelse ett svagt rättsligt skydd för privatlivet. Regeringsformen fastställer förvisso att "det allmänna ska värna den enskildes privatliv", men bestämmelserna är endast vad man kallar en målsättningsparagraf och har inte någon bindande verkan. Trots att både EU och FN har fastställt ett skyddat privatliv som en mänsklig rättighet har Sverige fram till nu inte funnit en väg att lagtekniskt ge privatlivet ett särskilt skydd. Lagstiftningen om exempelvis ärekränkning samt personuppgiftslagen ger visserligen den enskilde ett visst skydd för privatlivet, men det går att argumentera för att det nuvarande skyddet inte lever upp till de krav som ställs på Sverige genom Europakonventionen.

Frågan om rätten till privatlivet har sedan 1966 återkommande utretts av staten. I den första utredningen, Integritetsskyddsutredningen, som pågick under fjorton år, lyckades utredarna inte

komma överens, och tre olika vägar föreslogs. Slutbetänkandet *Privatlivets fred* som publicerades 1980 utmynnade dock inte i några lagstiftningsåtgärder. Ett viktigt skäl till varför rätten till privatlivet inte stärktes den gången var att delar av Integritetsskyddskommittén lät sig övertygas av den argumentation som drevs av mediernas talespersoner till förmån för en oförändrad lagstiftning. I de samtal som fördes med pressrepresentanter under 1970-talet, och som finns bevarade i utredningens kommittéarkiv, framgår att det fanns begränsat stöd hos pressen för ett stärkt skydd av privatsfären. Privatlivsfrågan tycktes till och med omodern då folk var "mer öppna nu för tiden" och att det fanns ett "ökat intresse för andras privatliv", som en representant för Pressens samarbetsnämnd uttryckte det i ett samtal med Integritetsskyddskommittén 1978.

Journalistkårens syn på privatlivet förändras, som jag visar i min avhandling *Rätten till privatlivet* (Carlssons 2017), under 1900-talet. Den hän synslöshet som till exempel visades från pressens sida mot homosexuella under de så kallade "rättsröteaffärerna" ledde i början av 1950-talet till självkritik och en skrivning i publicitetsreglerna 1953 till skydd för den enskildes privatsfär. Och även under 1960-talet fanns röster inom det journalistiska etablissemangen som pläderade för en restriktiv hållning till exponering av enskildas privatsfär. Men synen på privatlivet som skyddsvärt minskade inom kåren i och med att den granskande journalistiken som journalistiskt ideal vann mark under 1970-talet.

Så hur kommer det sig att mediernas representanter nu plötsligt verkar acceptera att Sverige skulle kunna få en privatlivslag? Kanske kan man säga att den tekniska utvecklingen i förening »

”

Varför bör vi kunna tala fritt? Och vad är förutsättningarna för ett välfungerande fritt samtal?

med en brutalisering av det offentliga rummet i princip har gjort en lagstiftning nödvändig.

Ett tydligt syfte med den föreslagna lagstiftningen kring ”olaga integritetsintrång” är att finna vägar att bekämpa fenomenet ”hämndporr”, det vill säga spridande av filmer eller bilder av sexuell natur som tillkommit under samtycke men som sedan används för att skada en enskild. Forskningssammanställningen som *Integritet och straffskydd* presenterar ger en oroväckande bild av den nätmiljö som särskilt unga människor tvingas förhålla sig till. Det handlar om en risk att på nätet bli utsatt för djupa kränkningar, kränkningar ibland så allvarliga att de har lett till att offret har tagit sitt liv.

Dessa grova integritetskränkningar som svensk lagstiftning idag har svårt att hantera har blixtbelyst behovet av en debatt kring det skyddade privatlivet som rättighet samt en fördjupad diskussion om *varför* privatlivet bör skyddas och *hur*.

I lagstiftningshänseende utgör frågan om den personliga integriteten en nästan perfekt målkonflikt mellan två centrala värden som kännetecknar den liberala demokratin: tryck- och pressfriheten samt möjligheten för individen att skydda privat information från spridning.

I en svensk kontext anses dock ofta tryckfriheten ha högre skyddsvärde än den enskildes privatliv. Det var därför viktigt för utredarna bakom *Integritet och straffskydd* att betona att den nya föreslagna lagen ”olaga integritetsintrång” inte ska påverka de grundlagsskyddade medierna.

Nils Funcke, en luttrad bedömare av tryck- och yttrandefrihetsfrågor, var dock inte imponerad av den utfästa garantin. På Sveriges Radios ”Medieormen” skrev han: ”Det finns alltid en risk att begränsningar av den allmänna yttrandefriheten droppar över och drabbar den särskilt starka yttrandefrihet som tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen ger för vissa medieformer. Förre eller senare.”

Funcke har rätt. En förstärkning av rätten till privatlivet kommer också långsiktigt, med största sannolikhet, innebära inskränkningar för de

grundlagsskyddade medierna. Den rättsliga målkonflikten mellan privatliv och yttrandefrihet innebär i princip alltid att om den ena rättigheten stärks försvagas den andra. Och man måste göra ett val.

Vilken rättighet är då viktigast att skydda? Det paradoxala med målkonflikten mellan yttrandefrihet och skyddad privatsfär är att den främst är lagteknisk. Yttrandefriheten, om den ska ha något värde utifrån en liberal idétradition, är nämligen *beroende* av att den enskilde har en sfär där den kan verka ostörd av den allmänna opinionen och statens organ. Historiskt har många av de främsta förespråkarna för en skyddad privatsfär också ofta varit de starkaste förkämparna för yttrande- och tryckfrihet.

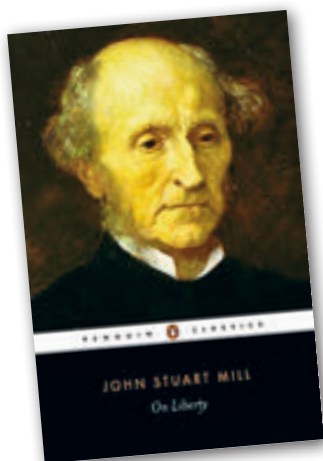
I dagens debatt tenderar pressens yttrande- och tryckfrihetsförsvare behandla yttrandefriheten som dogm där varje inskränkning av den nuvarande lagstiftningen är en avvikelse från ortodoxin. Grundpositionen, likt den Funcke anför ovan, handlar om att ”mota Olle i grind”. Accepterar man en inskränkning, kan man vara säker på att fler kommer att komma. Och det ligger inte i branschens intresse.

Samtidigt har de utredningar som fram till nu behandlat frågan om stärkt privatlivsskydd inte i tillräckligt hög grad beaktat den normerande funktionen av att genom lag skydda privatsfären. Att ”hämndporr” idag är ett problem som lagstiftningen har svårt att hantera är en effekt av att Sverige ensidigt betraktat frågan om rätten till privatlivet som en medieetisk fråga, lämnad till mediernas självsanerande organ att hantera.

För att kunna analysera förhållandet mellan yttrandefrihet och rätten till en skyddad privatsfär måste man därför först fråga sig vad yttrandefriheten i egentlig mening syftar till. Varför bör vi kunna tala fritt? Och vad är förutsättningarna för ett välfungerande fritt samtal?

John Stuart Mill tillhör de tänkare som tydligast har argumenterat för yttrandefrihet och fria medier. Men han är också den filosof som i hög grad lägger grunden för vårt moderna rättighets-tänkande kring privatlivet. *Om frihet* (*On Liberty*) publicerades 1859 och Mill verkar i en tid då viktiga frihetliga segrar redan var vunna. Han skriver: ”Man får hoppas att den tid är förbi då det ansågs nödvändigt att försvara tryckfriheten som en av garantierna mot korrumperade eller despotiska regimer.” Pressens frihet var säkrad, men det innebar inte att detsamma gällde för det fria utbytet av tankar och åsikter.

Mill förstod att den allmänna opinionen kunde vara lika grym och tyrannisk som den värsta diktator, lika självtröfärdigande, lika övertygad om sin egen förträfflighet och moraliska överhöghet. Mill exemplifierar med en lång rad individer som majoritetens tyranni genom historien dömt till död och lidande. Alla hade de hävdad uppfattningar som makten och majoritetssamhället under perioden upplevt som falska och obehagliga, men som senare generationer skulle betrakta som sanna.

John Stuart Mills
On Liberty.

”

Kostnaden för att idag yttra en åsikt offentligt eller uppvisa ett beteende som avviker från elitens kan vara påtagligt hög.

För Mill är frågan om den fria debatten utilitaristiskt motiverad, det är den mest effektiva formen för människan att nå sanning och skapa ett gott samhälle. Hans tankar kring varför vi bör få tala fritt kan sammanfattas i tre punkter:

1. Åsikter vi ogillar och försöker tysta kan vara sanna. Endast om vi vore ofelbara skulle vi med säkerhet kunna hävda vad som i alla lägen är sant eller falskt.
2. Även åsikter som vi kan visa i grunden bygger på falska föreställningar kan innehålla korn av sanning. Endast genom att bryta motstridiga ståndpunkter mot varandra kan sanningen komma fram.
3. Också det som *rationellt* kan anses vara sant och riktigt måste kontinuerligt prövas för att inte kunna avfärdas som dogm eller fördom. Endast genom att pröva det förgivettagna kan de rationella grunderna för ett antagande bli tydliga för en bredare allmänhet.

Den fria civiliserade diskussionen är det enda som kan leda oss till sanningen, enligt Mill. Och läser man endast kapitlet om yttrandefriheten i *Om frihet* kan Mill framstå som yttrandefrihetsfundamentalist. Men Mill är en långt mer sofistikerad tänkare än så. Han har en djup förståelse för massans psykologi och är uppmärksam på den intolerans som starka grupper kan visa mot utsatta enskilda individer. Ett välfungerande fritt samtal kräver därför att individen i vissa lägen är skyddad mot både staten och massan.

Fundamentet för Mills tankevärld i *Om frihet* återfinns man varken i kapitlet om yttrandefriheten eller det av liberaler ofta citerade kapitlet om samhällets förhållande till individen. Nej, det är i kapitlet om ”individualiteten” som Mill lägger den normativa grunden för sin filosofi.

Fröet till de tankar Mill kommer att utveckla om individualiteten i *Om frihet* finner man redan i hans *Principles of Political Economy* från 1848,

där han introducerar den privata sfären som filosofiskt begrepp och tecknar konturerna till ett försvar för den. Skyddet av den privata sfären presenteras som ett axiom. Det är dock i *Om frihet* som Mill ger oss förklaringen till varför privatlivet bör skyddas om det offentliga samtalet och yttrandefriheten ska kunna uppfylla sin funktion att föra samhället framåt.

Enligt Mill måste ett gott samhälle skydda det fria tänkandet. Men en fri press och en lagstadgad yttrandefrihet är inte tillräcklig för att individen ska kunna utveckla den individualitet som leder till exempelvis nya upptäckter eller till att tankar uppstår som gynnar det gemensamma. Fritänkaren riskerar alltid att straffas av ett inskränkt majoritetssamhälle och behöver därför skydd från staten, men också från andra individer och från medierna, som kan åsamka den enskilde påtaglig skada. Mill skriver:

Originalitet är det enda vars nytta människor utan originalitet inte kan förstå. Och hur skulle de kunna förstå det? Om de förstod vilken nytta de hade av det, skulle det inte vara originalitet. [...] I vår tid åter är olikformigheten, blotta vägran att böja knä för seden i och för sig välgörande. Just därför att excentricitet är klandervärd i den allmänna opinionens ögon, är det önskvärt att människor är excentriska för att bryta detta tyranni. Det har alltid funnits gott om excentricitet där det funnits gott om starka karaktärer. Och graden av excentricitet i ett samhälle har i allmänhet stått i proportion till dess tillgång på geni, själstyrka och moraliskt mod. Att det numera är så få som vågar vara excentriska är ett symptom på vår tids allvarligaste fara.

Mill riktar sig till det repressiva viktoriaiska samhälle han var en del av, men hans varning är också giltig för vår tid. Kostnaden för att idag yttra en åsikt offentligt eller uppvisa ett beteende som avviker från elitens kan vara påtagligt hög.

När vi frågar oss vilken rättighet som är viktigast att värna, privatliv eller yttrandefrihet är det viktigt att minnas att de hänger samman. När historikern Timothy Snyder i sin uppmärksammade debattskrift *On Tyranny* (2017) listar tjugo lärdomar vi kan dra av 1900-talets historia i kampen mot totalitära ideologier har både skyddet för institutioner som den fria pressen och skyddet av privatlivet en central plats. Med hänvisning till Hannah Arendt menar Snyder att totalitära samhällen inte i första hand kännetecknas av en enväldig statsmakt utan av upphävandet av privat och offentligt.

Den fria pressen är nödvändig för att granska och bekämpa förtryck och maktmissbruk, men det skyddade privatlivet är fundamentet i det samhälle där individen är fri.

Yttrandefriheten må vara svärdet i vår kamp mot tyranniet, men privatlivet är vår sköld. Den som vill försvara det fria samhället behöver båda. ✿

Justitieminister Morgan Johansson tar emot betänkandet *Integritet och straffskydd* av lagmannen Gudrun Antemar.

FOTO: MARCUS ERICSSON/TT

”

Att det religiösa skapar en viktig identitetsram är tydligt med IS-återvändare.

De islamistiska och våldsbejakande miljöerna växer. Sverige saknar tankar och strategier för att motverka dem.

Vi måste göra motstånd

Av Magnus Ranstorp

Fram till Islamiska statens proklamering i juni 2014 var det mycket svårt att föra en debatt om våldsbejakande islamistisk extremism. Aktivister och vänsterkrönikörer vecklade skickligt ut en identitetspolitisk våt filt kring jihadism. Fokus på salafistisk jihadism och växande radikalisering bland ungdomar förvandlades istället till islamofobi- och rasismanklagelser. Postkolonial offerdiskurs och relativisering blev effektiv ammunition i en ängslig samhällsdebatt som syftade till att tysta ner problem med våldsbejakande islamistisk extremism.

Idag har debattklimatet om vem som radikaliserar och varför avsevärt förbättrats. Det behövs eftersom minst 300 svenskar anslutit sig till IS. Minst 140 har redan återvänt med fler på väg. Ungefär en tredjedel av de 5 500 IS-resenärer från EU-länder har återvänt. Ofta reduceras debatten om IS-resenärer och jihadism till förenklingar i en metadebatt om sociala faktorer och religionens inverkan. Likt den franska intellektuella debatt som rasar mellan Gilles Kepel och Olivier Roy handlar det om två motpoler: mellan dem som pekar på salafismens växande attraktionskraft och utbredning eller dem som hävdar att islam är en sekundär drivkraft och att det istället handlar om sociala orsaker och en radikaliserad generationsrevolt av ofta multikriminella ungdomar på glid som fått islamistiska förtecken. Trots detta är Roys och Kepels uppfattningar lika sanningsenliga. Radikaliseringsprocesserna och utbredningen existerar parallellt på olika plan.

I den svenska debatten lyfts oftare Roys perspektiv fram ty då slipper man dyka ner i ett religiöst minfält där det frodas rejält med okunskap om vad salafistisk jihadism

är och hur det skiljer sig från andra salafistiska tolkningar och inriktningar inom islam. Okunskapen har förstärkts av islamologer vid svenska lärosäten som inte tycker det är viktigt eller möjligt att forska om salafistisk jihadism. Även den icke-våldsbejakande salafismen är med ett fåtal undantag obeforskad i Sverige. I utlandet finns inte samma beröringsångest eller okunskap.

I sin nya bok *Les Revenants* presenterar författaren David Thomson sin studie baserad på intervjuer och biografier av många franska jihadister som anslöt sig till IS under perioden 2014–2016. Resultaten av Thomsons intervjuer stärker Kepels religiösa argument då salafistisk jihadism är en viktig faktor och de intervjuade omfamnar en utopisk snarare än nihilistisk inställning till kalifatet som ger värdighet, status och mening som de saknar hemma i Frankrike.

Att det religiösa skapar en viktig identitetsram är tydligt med IS-återvändare. När många av IS-rekryterna återvänder till Frankrike är de oförsonliga och fortsatt radikala. Inte desillusionerade eller samarbetsvilliga. Samma resultat återfinns i en stor tysk studie från 2016 som omfattar 780 IS-resenärer genomförd av tyska säkerhetsmyndigheter. I denna studie fann man att bara 10 procent återvände desillusionerade, mindre än 25 procent samarbetade med myndigheter och 48 procent återvände till radikala miljöer.

En stor skillnad råder mellan EU-länder när det gäller IS-resenärers bakgrund. Av de 1 900 franska jihadister som anslutit sig till IS (varav 460 barn) är en majoritet födda och uppvuxna i Frankrike. I Tyskland handlar det om 61 procent som är födda i landet. Bilden är den motsatta i Norden. I Sverige är enbart 34 procent av IS-resenärer födda här, medan ännu färre är födda i

Säpochefen Anders Thornberg varnar.

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

Norge: 21 procent. När norska säkerhetspolisens PST presenterade nyligen sin studie baserad på 125 fall underströks att många av deras extremister påvisade svaga kopplingar till samhället i stort. Studien visade även på faktorer som avsaknad av fadersfigurer, stark koppling till kriminalitet och vikten av dysfunktionella familjer som led i utsattheten för att bli extremist.

Mer tvärvetenskaplig forskning behövs om extremism och radikaliseringsmekanismer som fokuserar på, och kopplar ihop, forskning kring social familjedynamik, sociala psykologiska aspekter, gängkriminalitet och gruppdynamik, identitetsaspekter, genderspekter, salafistisk jihadism etcetera. Segerstedtsinstitutet, som regeringen utnämnde som nationellt resurscentrum mot våldsbejakande ideologier och rörelser, har lyst med sin intellektuella frånvaro. Inte heller gör den särskilt stora avtryck i policydebatt om vad som praktiskt behöver göras. Istället fokuserar man på akademiskt navelskåderi: att distansera sig från den "säkerhetspolitiska diskursen" samt ifrågasätta lokala insatser snarare än nödvändig metodutveckling och praktisk verksamhet. Just där första linjen faktiskt möter extremister ute i verkligheten.

Få evidensbaserade studier existerar om IS-resenärer. I Linus Gustafsson och min egen studie (från 2017) om svenska IS-resenärer, baserat på Säpodata om 267 IS-resenärer, fann vi att 80 procent bodde i fyra områden: Göteborg, Stock-

holm, Malmö och Örebro. Liknande geografiska *hotspots* existerar i andra länder: ofta i utanförskapsområden som exempelvis i Belgien där en koncentration finns i områden mellan Antwerpen och Bryssels förorter som Mollenbeck och Vilvoorde. Det var från belgiska Mollenbeck två svenska IS-återvändare (Mohammed Belkaid och Osama Krayem) deltog i utförandet av Paris- och Brysseldåden som dödade sammanlagt 164 människor.

Nyligen avslöjade Säpochef Anders Thornberg att extremistmiljöerna växer och har tiodubblats sedan 2010 till 2017: från 200 till 2 000. Det innebär varken att alla har avsikt eller förmåga att begå terrorattentat men de är på olika sätt aktiva i extremistmiljön och behjälpliga med logistik. Utöver dessa 2 000 finns ytterligare en ring av tusentals individer som befinner sig i närliggande miljöer och sympatiserar med salafistisk jihadism. Dessa sympatisörers avtryck i sociala medier finns synligt att beskåda på Facebook och andra digitala plattformar.

Det finns mycket sugrörsfokus på individuella fall som gör att man riskerar missa helheten av säkerhetsutmaningarna. I Storbritannien har man identifierat 3 000 säkerhetsrisker som ingår i 500 terrorutredningar. Utöver dessa 3 000 har brittiska myndigheter 20 000 jihadister på sin radar. I Belgien är motsvarande siffra 18 000; i Frankrike finns 17 000 jihadister på Fiche-S listan över säkerhetsrisker. Många av dessa individer bor i särskilt utsatta områden som är plågade av social utsatthet, psykosociala

faktorer samt normativa påverkanssystem som kriminella system och släkter, sedvanerättssystem, religiösa system och strukturellt våld.

De svenska radikala, salafi-jihadistiska miljöerna består av ett lapptäckande av individer och nätverk på olika nivåer spridda över två geografiska bälten: på västkusten sträcker sig miljöerna från Malmö, Halmstad, Göteborg, Borås och Karlstad; och på östkusten breder den ut sig från Örebro, Eskilstuna, Västerås, Uppsala, till Gävle och Sandviken. I översta skiktet finns en kärna av tongivande ideologer som sprider det takfir-jihadistiska budskapet. Runt dessa finns även dawah-rörelsen som försöker att locka unga personer till en salafistisk tolkning. Exempelvis finns filialer av en förbjuden Dawah-organisation från Tyskland (då minst 140 tyska IS-resenärer varit aktiva inom dessa) som är verksam på helger på gator och torg i Malmö, Landskrona, Helsingborg, Göteborg, Örebro och andra svenska städer.

Dawahrörelsen är omgärdad av lokala nätverk där det finns sammanflätade lapptäckande av kriminella och islamistiska extremismnätverk. Dessa är omgärdade av enskilda nyckelpersoner – så kallade "radikaliseringare" – som är talangscouter efter nyttiga individer som potentiellt kan utföra uppdrag eller tidigare gjort resor ned till IS. Ibland finns utländska sponsorer (ofta från länder vid Persiska viken) i bakgrunden där de aktivt finansierar och utövar inflytande över moskéer och Dawahaktiviteter. Inget myndighetsfokus finns på hur mycket pengar som pumpas in till Sverige från utlandet för att sprida den salafistjihadiska läran. Alla dessa salafistjihadiska miljöer opererar i det tysta – de verkar relativt ostört i både större och mindre städer där de växer i storlek och inflytande.

Utöver brottsbekämpande insatser är mer skarpa förebyggande insatser mot dessa salafistisk jihadism-miljöer nästan obefintliga. Lokalt finns ingen uppsökande verksamhet eller några planer för hur man försvårar för och reducerar inflytandet av våldsbejakande extremistiska miljöer. Inte heller finns det några nationella tankar eller strategier för hur vi bemöter utbredning av salafistisk jihadism, förebygger sympatier för våldsbejakande ideologier bland sårbara ungdomar och bredare associerade strategiska utmaningar från ett demokratisk och integrationsperspektiv. I ett nötskal så möter salafistisk jihadism och våldsbejakande extremism väldigt lite eller inget motstånd i dagens Sverige.

Magnus Ranstorp är docent i statskunskap med särskild inriktning på terrorismforskning. Han leder terrorismforskning vid Försvarshögskolan och är verksam inom EU:s Radicalisation Awareness Network – Center of Excellence.

HSBC

TEMA

NYTT EKONOMISKT LÄGE

Även i ekonomin ifrågasätts invanda institutioner och prioriteringar. Kapitalismen lider av brist på kapitalister. Arbetslöshet blir i allt högre grad ett socialt och kunskapsmässigt problem. Och hur kraftfulla är egentligen den etablerade makroekonomins analysredskap?

TEMA

FOTO: DANIEL ACKER/GETTY IMAGES

Var är kapitalismen?

Stora institutioner och fonder tar gradvis över makten i företagen. Det leder till ökad byråkrati och en försvagning av kapitalismen och hela ekonomin.

Av Fredrik Erixon och Björn Weigel

Vem är bäst lämpad att styra Facebook – grundaren Mark Zuckerberg eller Sjunde AP-fonden, soffliggarfonden i svenska premiepensions-systemet (PPM)?

Frågan kanske tycks löjeväckande. Förvaltare av svenska pensionspengar har varken erfarenheter om hur företag bör skötas, allra minst entreprenörsdrivna företag som Facebook, eller utger sig för att syssla med det. Men givet det stora kapitalistiska experimentet under de senaste 50 åren är det nog den vi bör ställa oss. För om det är någonting som skiljer västerländsk kapitalism idag från igår är det vilka som äger och styr företag.

Västvärlden är på god väg mot en kapitalism utan kapitalister, eller vad managementgurun Peter Drucker en gång kallade för ”pensionsfondssocialism”. De som nu alltså har det yttersta ansvaret för hur företag blir framgångsrika är alla de fonder och institutioner som förvaltar pengar. Eller så är det ingen som har det – eller kanske du själv som sparare i en fond. Ägandet är kollektiverat till den grad att det inte längre går att säga om vi har en kapitalism där, åtminstone för de stora bolagen, ägande överhuvudtaget ska spela någon roll. Men om den som i slutändan ändå äger pengarna som investerats ska ha ett ansvar, är det dags för de mer än tre miljoner svenskar som sparar pengar i Sjunde AP-fonden att fråga sig: vad bör Facebook göra för att prestera ännu bättre för sina aktieägare?

Nej, det är inte en abstrakt fråga, för deras fond har just gått vinnande ur en tvist med Facebook om just hur bolaget framöver ska styras. För att undvika att makten försvinner till ansiktslösa finansiella institutioner i takt med att Facebook växer (och aktiekapitalet expanderar) föreslog dess styrelse förra sommaren att nuvarande aktier skulle splittas och att en ny aktieklass, utan rösträtt, skulle införas. Meningen var att Zuckerbergs kontroll skulle fortsätta fastän hans ägande minskade, och arrangemanget gälla så länge Zuckerberg är Facebooks chef. Upplägget var definitivt egenartat efter-

som ägarprivilegier normalt inte försvinner när en grundare avslutar sin operativa roll. Aktier och rösträtter följer med och kan ärvas i generationer. Men vad som gjorde upplägget unikt i den finansiella ingenjörskonsten är att makten i bolaget tydligare skulle kopplas till entreprenöriellt beteende. Zuckerbergs framtida efterträdare skulle enligt modellen också erbjudas samma privilegier, och på det sättet undvika att institutioner med intressen som inte samvarierar med bolagets långsiktiga entreprenöriella förmåga tar över. Sjunde AP-fonden gillade inte förslaget och drev på för en grupptalan mot Facebook i en domstol i Delaware. För några veckor sedan drog Facebook tillbaka förslaget.

Kanske gjorde den svenska soffliggarfonden rätt, kanske gjorde den fel: dess uppdrag är att förvalta sina sparares pengar, inte att optimera Facebooks framtid. Och det är just den åtskillnaden mellan roller som gör att kapitalismen ändrat karaktär och börjat bete sig annorlunda. Förvaltare av sparkapital har tagit över ägarmakten i västerländsk kapitalism, men den relation de har till de företag de äger skiljer sig markant från hur det kapitalistiska ägandet förväntas agera.

Dessa institutioners finansiella makt kommer att fortsätta att öka. I USA, till exempel, har det institutionella ägandet gått från sex procent av allt aktiekapital på 1950-talet till att vara närmare 60 procent idag. I takt med att sparandet ökar när många avsätter pengar för framtida pensioner flödar nytt kapital in. I det svenska PPM-systemet finns nu ungefär en biljon kronor (tolv nollor), och enligt en bedömning kan det totala förvaltade kapitalet enbart i våra premiepensioner komma att tredubblas de närmaste 20 åren. Men svenska fonder är trots allt bara marginella aktörer på globala investeringsmarknader; i vårt systerland Norge har oljefonden nu samlat på sig kapital på över mer än en biljon – dollar. Privata institutioner som BlackRock och Vanguard är alltjämt betydligt större, med sex respektive fem biljoner dollar under förvaltning. Och de växer »

snabbare: BlackRock har en tillväxt i sin förvaltning som gör att de kan addera ett Telefonaktiebolaget LM Ericsson i portföljen var tolfte dag. De totala tillgångarna som investeringsfonder, försäkringsbolag och pensionsbolag tillsammans håller motsvarar summan för USA:s bruttonationalprodukt – multiplicerat med sex.

Det krävs bara en miniräknare och matematiska baskunskaper för att avgöra vid vilken tidpunkt i framtiden som dessa institutioner, *managing other people's money*, kommer att äga och förvalta allt.

Vad som startade under förra seklet är nu århundradets stora kapitalistiska experiment.

Men kan vi verkligen kalla vårt ekonomiska system för kapitalism, om vi med självklar automatik rör oss mot Druckers pensionsfonds-socialism, en situation där alla äger allt men ingen äger något? Lyssnar vi till modern finasteori är det snarast bortkastad tid att sätta betyg på olika typer av ägande. Det spelar ingen roll vem eller vilka som äger företagen – resultaten blir i huvudsak detsamma. Nu handlar inte denna nonchalans av ägande om att företag likväl kan ägas av stater, eller löntagarfonder, men den ligger trots allt långt ifrån kapitalismens grundsats.

Kapitalismen är ett system som handlar om att ägandet spelar en avgörande roll för det enskilda företaget likväl som för hela ekonomins hälsa. Och det var så kapitalismen en gång växte fram. Den premierade just idén att det är enskilda människor – entreprenöriella ägare – som anger takt och ton för hur företag investerar, experimenterar och konkurrerar, och vad utfallet i slutänden blir för människors materiella välbefinnande. Kapitalismen, konstaterar Deirdre McCloskey i sin trilogi *Over the bourgeois era*, var en del av det nya utrymme som upplysningsepoken skapade för människor som ville utmana existerande hierarkier. Det som utmärkte denna nya ordning var just att människor som simmade mot strömmen, med excentriska idéer om nya produkter och tillverkningsätt, skulle belönas, inte avvisas.

Finansiella institutioner som Vanguard eller BlackRock är inte kapitalistiska ägare, och ingen skulle komma på tanken att beskriva dem som entreprenöriella ägare. Kapitalförvaltare investerar inte i ett företag för att de är allierade med det och dess långsiktiga strategi. Problemet är inte att institutioner nödvändigtvis är kortsik-

tiga och kvartalskapitalistiska ägare som kliver in i och ut ur bolag som om ägande vore vilken transaktion som helst. Vad som särskilt utmärker dem är att de placerar sina investeringar enligt formuler för riskspridning och, även när de nått en position som huvudägare, inte gör anspråk på att aktivt vilja ta det entreprenöriella ansvaret för bolagets framtid.

Tag till exempel HSBC, Europas största bank: Vad vill dess ägare att ledningen ska göra för att ta kål på konkurrenterna? Det är i första läget inte alldeles enkelt att reda ut vilka de största ägarna faktiskt är, men summerar man upp ägandet via olika fonder är det Vanguard – en kapitalförvaltare som äger 7 procent av S&P500 (de 500 största företagen representerade på New York Stock Exchange). Samma förvaltare är också en av de största långgivarna till HSBC.

Men Vanguard är ingalunda beroende av HSBC:s framgång. Det är inte den enda bank som den amerikanska fondjätten äger, utan Vanguard är också en av de största ägarna i JP Morgan Chase, Bank of America och Royal Bank of Canada, några av toppkonkurrenterna till HSBC. Och de andra stora ägarna i HSBC? Nej, vi talar inte om en situation liknande den för svenska banker, där det åtminstone finns en aktör med stor ägarmakt och vilja att faktiskt ge ägarstyrning till verksamheten, som Wallenberg-familjen i SEB och Björn Wahlroos i Nordea. I listan av storägare i HSBC kommer efter Vanguard andra

specialiserade förvaltare som BlackRock – och konkurrenterna! Bland de fem största ägarna finns också Bank of America och Royal Bank of Canada, som i en kapitalistisk mening borde sträva efter att ta marknadsandelar av HSBC.

Och så här fortsätter det. HSBC är, till exempel, storägare i Australiens "big four", de fyra största bankerna i Australien som

tillsammans kontrollerar mellan 80 och 90 procent av landets bankmarknad. Den andra storägaren – alltså i alla fyra banker – är JP Morgan Chase. Situationen i banksektorn är heller inte unik. Ägarbilderna i andra branscher ser likadan ut, med ett spindelnät av olika förvaltare som har stora ägarintressen överallt. Enligt en studie som granskade ägande i 37 miljoner bolag i världen framkom att 40 procent av alla företagstillgångar är kontrollerade av färre än 150 aktörer, mestadels finansiella institutioner.

I denna nya form av västerländsk kapitalism, om vi nu kan kalla det för kapitalism, är ägandet i många storföretag inte längre gift med företaget. Alla dessa förvaltare med intressen spridda mellan många konkurrenter lever snarare som ombytliga polygamer med lojaliteter till många. I ekonomisk mening är deras intressen kopplade till en sektor i sin helhet, eller kluster av bolag från olika sektorer. Deras sparare får en bra avkastning när klustret eller sektorn utvecklas väl, inte när hierarkierna mellan bolagen förändras. Om Bank of America, med hjälp av nya innovationer, skulle ta kunder och intäkter från HSBC och JP Morgan Chase påverkar detta inte storägaren Vanguard. Värdet på dess innehav i Bank of America skulle gå upp medan värdet på innehaven i konkurrenterna skulle gå ner. I det läget kannibaliseras framgången för den ena parten på den andra.

Den stora roll som finansiella institutioner spelar i västvärlden dränerar relationen mellan ägare och bolagsledning på kapitalistiska intentioner. I en bildlig mening är ju kapitalismens idé att ett företag strävar efter att bryta nacken av sina konkurrenter – och, ytterst, att det skaffar sig ett monopol. Men i vår nya form av kapi-

"Vad som startade under förra seklet är nu århundradets stora kapitalistiska experiment."

Sjunde AP-fondens vd Richard Grottheim drog Facebook inför domstol.

FOTO: LARS PEHRSON/TT

NYTT EKONOMISKT LÄGE

FOTO: MICHAEL NAGLE / GETTY IMAGES

talism är ambitionen snarare att en ledning ska vara försiktig och orientera sig från punkt A till punkt B enligt samma stig och hastighet som andra. Förutsägbarhet är den nya religionen och alla näringslivsbyråkrater är dess förkunnare. Även om många förvaltare korrekt säger att de faktiskt inte försöker utöva ägarmakt i ett slags vardaglig mening (de vill exempelvis ofta inte ta styrelseplats i de bolag där de är största ägare) sätter de starka normer som påverkar hur företag presterar – och, därmed, hela ekonomins hälsa.

De stora företagen, till exempel, har gradvis minskat den andel av sina intäkter som läggs på långsiktiga investeringar eller satsningar på forskning. De investeringar som dessa företag gör lever ofta i en kort tidscykel och måste leverera snabba resultat. De finansiella institutionerna gillar inte bolag som behåller en stor del av sin vinst, och i USA har den delen gått ner från ungefär 50 procent av vinsten på 1960-talet till under 10 procent idag. Bolagen delar med andra ord ut en större andel av vinsten. Dessutom har aktieåterköpen vuxit snabbt och under senare år, då vinstnivåerna har fallit, har storföretagen köpt tillbaka sina egna aktier på ett sätt som är finansiellt ohållbart men som varit nödvändigt för att upprätthålla aktiekurser. Det kan låta paradoxalt att västerländska bolag samtidigt gjort sig själva extremt likvida, med mycket lättillgängligt kapital i balansräkningarna. Men det är en spegling av att finansiella institutioner och andra ägare har drivit upp företagens belåning och, i de senaste decenniernas lågräntemiljö, gjort även industriella företag inriktade på att tjäna pengar på den kolossala finansiella tillväxten.

Ekonomen Hyman Minsky kallade denna form av kapitalism för ”money manager capitalism”, och den betar sig på ett annat sätt än kapitalismen som vi vanligtvis beskriver den. Sinnebilden av kapitalism är att företag är rika på idéer men saknar kapital att förverkliga dem, och att de därför ber investerare och finansmarknader om pengar. Men västerländska bolag är idag inte nettolåntagare, utan nettolånggivare. De bidrar med kapital till ekonomin istället för att låna av den övriga ekonomins sparande. Under lång tid var situationen den omvända, och näringslivet satsade på nya investeringar med lånade medel. OECD, de rika ländernas ekonomiska samarbetsorganisation, uppskattar att under 1970- och 1980-talen lånade företag motsvarande 15–20 procent av sitt operativa kapital. Idag lånar företag ut motsvarande ungefär 5 procent samma kapital.

Finansiella marknader premierar idag den typen av företag just för att de upplevs som mindre riskfyllda och mer förutsägbara. Särskilt de stora finansiella institutionerna vill att de företag de inves-

terar i skapar verksamheter som är mer byråkratiska och mindre entreprenöriella. Byråkratiseringen, eller det som på affärsspråk kallas *managerialism*, är givetvis inget nytt fenomen, utan fanns redan i den typ av bolag som grundades efter andra världskriget. De ville vara platser för Organisationsmänniskan – eller *The Man in the Grey Flannel Suit*, som Sloan Wilson uttryckte det i en uppmärksam bok och film på 1950-talet. John Kenneth Galbraith, en ikon för den efterkrigstida vänstern, hävdade att hela kapitalismen höll på att ritas om och att den riktiga utmanaren till den fria marknadskapitalismen inte var Sovjetkommunismen, utan alla ingenjörer i företagen som ville ha storskalighet, enhetlighet och inrutade organisationer. Kapitalismen var inte längre platsen för ruffig individualism, utan för hierarki och byråkrati.

Och på ett sätt slog Galbraiths förutsägelse in, för den byråkratiska managerialismen är nu vad som definierar många stora bolag – och den söker framför allt efter förutsägbarhet och kontroll. Det är en nervös och stressig miljö, och aldrig har väl så lite skapats av så många som arbetar så hårt. Managerialismen underkastar anställda allt mer komplicerade arbetsformer. Medarbetare löper gatlopp mellan det ena mötet efter det andra. Styrdokument och förutbestämda processer guidar varje steg och varje tänkt situation. Och hela denna byråkratisering har vuxit snabbt. Antalet externa kontakter för chefer, till exempel, ökade från cirka tusen stycken per år under 1970-talet till trettio tusen idag. Över 40 procent av chefernas arbetstid, hävdar Boston Consulting Group, går idag åt till att skriva rapporter och 60 procent av arbetstiden till att koordinera möten. På 1950-talet formulerade styrelser i genomsnitt mellan 4 och 7 verksamhetsmål för verkställande ledningar; idag är snittet mellan 25 och 40 mål. Ingen verksamhet kan drivas i 40 olika riktningar samtidigt, särskilt inte när flera av dem är i konflikt med varandra. Enligt ett index över komplexitet i företag har graden av byråkrati vuxit med 7 procent per år – under fem decennier.

Vanguard, Sjunde AP-fonden eller andra förvaltare ska inte lastas för all den snåriga byråkrati och komplexitet som expanderat i västvärlden, men den ängslighet som byråkratisering är ett svar på har kraftigt förstärkts av kapitalismens nya ägare. För många som arbetat i stora finansiella institutioner eller sökt investeringar från dem är det uppenbart att de betar sig annorlunda än kapitalistiska investerare. De gör ofta ett bra jobb för alla dem som behöver hjälp att få bättre avkastning på sitt sparande, och det är just därför som detta kapitalistiska experiment kommer att påverka mycket av Västerlandets ekonomiska framtid. Sparandet för inte minst pensioner kommer att behöva accelerera och inom ett halvt sekel kommer storleken på alla dessa institutioner ha vuxit till den grad att företagssektorn i praktiken kan vara totalägd av dem. Nya entreprenörer som Mark Zuckerberg kommer att träda fram och med hjälp av ny teknik kanske även byråkratiska storföretag kan skakas om.

Men den finansiella kraften i de stora institutionerna håller på att bli så dominerande i hela ekonomin att utrymmet för nya uppstickare stadigt minskar.

Är detta verkligen ett ekonomiskt system som, likt kapitalismen, kommer att premiera företag som experimenterar och med hjälp av innovationer och entreprenörskap förändrar marknader? Kanske, kanske inte.

Det är nog säkrast att först kolla med Sjunde AP-fonden.

Fredrik Erixon är vd för European Center for Political Economy.

Björn Weigel är entreprenör och investerare i startupbolag.

De är författare till *The Innovation Illusion*.

Enkla jobb räcker inte

Kunskapsgapet på arbetsmarknaden växer snabbt och drabbar utlandsfödda och nyanlända. Utan en ny kunskapsbaserad arbetslinje ökar ojämlikheten med stor social oro som följd.

Av Nima Sanandaji

För inte så länge sedan var Sverige ett land där det inte var självklart att arbete lönade sig mer än att leva på bidrag. Det visar den internationella samarbetsorganisationen OECD, som räknar ut hur mycket en familj med två barn och en arbetande förälder tjänar på att arbeta och betala skatt jämfört med att leva på offentliga ersättningar. År 2004 motsvarade bidragen som familjen fick hela 98 procent av arbetsinkomsten. Då ska man komma ihåg att den förälder som arbetar har extra kostnader för jobbresor, jobbkläder och jobbluncher. Den förälder som är hemma kan lägga ned tid på att spara pengar, till exempel genom att reparera kläder eller laga mat från grunden. Den familj som lever på socialbidrag kan, något beroende på vilken kommun de bor i och hur snäll kontakten på socialtjänsten är, dessutom få extra bidrag för att täcka till exempel barnens glasögon. Det är också många hushåll som kombinerar bidrag med lite svart arbete. När man betraktar allt detta står det klart att för många lönade sig faktiskt bidrag mer än arbete.

Året innan alliansen tog över hade arbete börjat bli lite mer lönsamt än bidrag – nu tjänade familjen i exemplet ovan 5 procent av inkomsten på att föräldern fick arbete. Den senaste uppgift som OECD redovisar är för 2015, året då Stefan Löfven regerade med den sista alliansbudgeten. Då fick samma exempelfamilj 82 procent av sin arbetsinkomst, efter skatt, i form av offentliga ersättningar. Skillnaden mellan att leva på bidrag och arbete är fortfarande relativt liten, eftersom Sverige fortfarande har höga skatter och generösa bidrag. Samtidigt är det en stor förändring att arbete faktiskt lönar sig påtagligt mer än bidrag. Idag tillhör det undantaget att familjer fastnar i en bidragsfälla, där det inte finns incitament för vuxna att övergå till arbete.

En annan viktig förändring är att arbetsmarknaden har blivit mera liberal. Innan alliansen kom till makten hade Sverige mycket

strikt regler för den som fick sin första anställning liksom för den som fick långsiktig anställning. Regeringen Reinfeldt behöll reglerna för långsiktig anställning, men införde ett liberalt system för tidsbegränsade anställningar. Trösklarna till arbetsmarknaden sänktes påtagligt. Alliansens reformer präglar fortfarande Sverige. Den sittande socialdemokratiska regeringen har, trots all retorik, inte rullat tillbaka de övergripande förändringarna annat än på marginalen. Steg har till exempel tagits för att hindra att tidsbegränsade anställningar staplas på varandra, så att en person jobbar i samma verksamhet utan att någonsin få en fast anställning – men det liberala systemet för ett första jobb finns kvar.

En viktig fråga för de borgerliga partierna idag är hur man ska förvalta arvet. Vad är nästa steg med arbetslinjen? Det typiska svar som ges är mer av samma tidigare recept: sänkta skatter på arbete och mera liberala anställningslagar. Det är reformer som behövs, men det är också dags för en ny verklighetsanalys. Idag är inte det främsta problemet på arbetsmarknaden att det inte lönar sig att jobba, eller att strikta arbetslagar hindrar en första anställning. Idag är problemet att de som står utan jobb saknar de kunskaper som är minimikrav på att få jobb. Nästa arbetslinje behöver vara en kunskapsdriven arbetslinje. Det är också ett koncept som är politiskt lättare att sälja in till allmänheten jämfört med bara ytterligare sänkta skatter och fler låglönejobb.

Politiken måste reflektera samhället. Idag, efter alliansens reformer och under en högkonjunktur som stimuleras av belåning och minusränta, finns låg arbetslöshet bland personer med svenskt ursprung. Arbetslösheten har snabbt kommit att vara ett problem för utlandsfödda. Under 2006 utgjorde den minoritet av Sveriges befolkning som

>>

NYTT EKONOMISKT LÄGE

FOTO:SAULIPULKKINEN/TT

Här krävs kunskaper.

FOTO: EMILLANGVAD/TT

var utrikes födda en fjärdedel av alla arbetslösa. Tio år senare, i slutet av 2016, utgjorde de utrikes födda för första gången majoriteten av alla som stod utan arbete. Förutom hos de utrikesfödda är arbetslösheten koncentrerad till personer födda i Sverige med utrikesfödda föräldrar. En del av problemet döljs dessutom av att Sverige har en myriad av skattefinansierade program för subventionerade anställningar. Utan dem, ofta riktade just mot personer med utländskt ursprung, skulle arbetslösheten bland gruppen vara större. Nästa arbetslinje behöver helt enkelt handla om integrationen.

Vid det här laget är det väletablerat att integrationen av nyanlända på arbetsmarknaden fungerar bristfälligt. Det är något som även migrationsvänliga tidningar som Dagens Nyheter har lyft fram. Tidningen har kartlagt situationen för samtliga personer som fick permanent uppehållstillstånd år 2004. Tio år senare hade inte ens hälften en inkomst över 13 000 kronor i månaden. Medianinkomsten för dem som kommit som anhöriginvandrare var särskilt låg – 4 500 kronor i månaden. Siffrorna indikerar att en stor del fortfarande försörjs av offentliga ersättningar, eller låglönearbete, efter längre vistelsetid. Risken är påtaglig att den bristfälliga integrationen kommer att fortsätta, eller rentav försämrats, för de flyktingar och anhöriga som kommit till Sverige under senare år. Anledningen är att flyktingmottagandet i Sverige under slutet av 2015 slog internationellt rekord. Sverige utmärker sig genom att ha störst skillnader i sysselsättning bland utlandsfödda och infödda bland världens rika länder.

Hur kommer det sig då att integrationen på svensk arbetsmarknad fungerar bristfälligt? Det finns flera möjliga svar. Strukturell diskriminering, stela arbetsmarknadslagar, höga skatter och generösa offentliga ersättningar brukar lyftas fram som exempel på strukturer som försvårar integrationen. Ett slående samband i OECD:s analyser är att utrikes födda och inrikes födda på svensk arbetsmarknad som har samma resultat på PIAAC – vuxenversionen av PISA, alltså ett test där vuxnas kunskaper i läsförståelse, räknefärdigheter och problemlösning mäts – klarar

sig ungefär lika bra på arbetsmarknaden. I regeringens Långtidsutredning 2015 bekräftas detta samband. Där kan vi läsa att ”det inte finns några signifikanta skillnader mellan utrikes och inrikes födda när det gäller att ha ett arbete, om hänsyn tas till nivån på individens färdigheter. De lika möjligheterna att ha ett arbete om man har goda färdigheter verkar inte heller kunna förklaras med att utrikes födda i högre grad skulle arbeta i yrken som inte motsvarar deras färdighetsnivå.”

Med andra ord – hela skillnaden kan förklaras av kunskaper. Det är ett välkommet budskap, eftersom det visar att Sverige inte är ett genomgående rasistiskt land där personer med fel ursprung ställs utan jobb eller inte erbjuds det jobb som motsvarar deras färdigheter. Det är också ett budskap som manar till eftertanke. Om hela gapet i sysselsättning och chans till välbetalt arbete kan förklaras med kunskaper, hur stora är då kunskapsgapen? I PIAAC mäts andelen som har mycket låga kunskaper i läskunnighet och/eller matematikkunskaper. Det visar sig att en bland tio (10,7 procent) av vuxna med svenskt ursprung har mycket låga kunskaper. Det kan jämföras med drygt en femtedel (21,4 procent) bland personer födda i Sverige med annat modersmål än svenska. Bland utlandsfödda som har annat modersmål än svenska, i folkmun invandrare, handlar det om majoriteten (52,3 procent). Sverige har nämligen inte små kunskapsgap, utan rejäla. Majoriteten av de vuxna migranterna har mycket låga kunskaper.

I sammanhanget är det viktigt att förstå två breda trender. En är migrationen, som medför genomgripande förändringar i demografin i länder som Sverige. En annan är de snabba förändringarna på arbetsmarknaden. För bara någon generation sedan fanns fortfarande många enklare arbeten i Sverige som den utan särskilda kvalifikationer kunde söka. Vissa enklare arbeten var till och med relativt välbetalda. Så ser det inte ut längre. På kort tid har nya tekniker och ökad nivå av specialisering höjt kun-

skapskraven i olika delar av ekonomin. Denna övergång mot kunskapssamhället har förändrat jobbets innehåll. De enkla jobben som inte kräver förkunskaper har redan i stor utsträckning rationaliserats bort. Det är en viktig utgångspunkt för att förstå utmaningen med integration.

Statistiken visar på den snabba förändringen. I mitten av 1970-talet hade bara en fjärdedel av alla anställda i Sverige en högre utbildning och arbetade i kvalificerade yrken. År 2000 var de en majoritet. Andelen som hade lägre utbildning och arbetade med enklare arbeten minskade samtidigt från nästan hälften av de anställda i mitten av 1970-talet till bara en tiondel år 2000. Idag har bara en av tjugo anställda i Sverige ett enklare arbete. Utvecklingen är i linje med internationell forskning, som visar att teknologiska förändringar slagit ut vissa arbetstillfällen och skapat andra. Eftersom teknologiskt drivet jobbskapande har legat på ungefär samma nivå som utslagningen av teknologiskt driven utslagning av jobbtillfällen har sysselsättningen inte påverkats, däremot har jobbets innehåll påtagligt förändrats.

En del enklare arbeten finns kvar, framförallt i tjänstesektorn, men även för dessa jobb ökar kunskapskraven. Digital kompetens och hantering av kundrelationer är krav som ställs i många enklare tjänsteyrken. Hemtjänsten erbjuder till exempel många arbeten som kan anses vara enklare jobb. Det blir dock allt vanligare att medarbetarna inom hemtjänsten behöver kunna hantera olika

NYTT EKONOMISKT LÄGE

digitala system för inrapportering av uppgifter och organisationsstyrning.

Inom manuella arbeten som byggarbetare, snickare och rörmokare växer kraven på kunskap om hur man arbetar med moderna material och når upp till den nya lagstiftningens krav på miljövänlighet.

Den snabba utveckling som redan har skett är samtidigt bara början på en långsiktig omställningsprocess. Den europeiska myndigheten Cedefop tar fram detaljerade prognoser för framtidens arbetsmarknad. De pekar på att jobbets innehåll i Sverige radikalt kommer att förändras under kommande år. De enklare jobben, och i ännu större utsträckning de medelkvalificerade jobben, kommer att minska. Samtidigt växer fler högkvalificerade jobb fram. Det är förstås på många sätt en välkommen utveckling att ekonomin rör sig mot en högre kunskapsnivå där människor förlitar sig mer på sina hjärnor och kreativitet än muskelkraft. Denna process driver på ökad välståndsnivå och till att många stimulerande arbetsuppgifter växer fram. Samtidigt kommer övergången att leda till att grupper med lägre kunskapsnivå riskerar att hamna på efterkälken – inte minst lågutbildade migranter.

Arbetslinjen måste fokusera på dagens nya utmaningar. Det är varken konstruktivt eller sympatiskt att fortsätta att minska bidragens generositet i en tid då många inte kan få jobb därför att deras kunskaper inte eftertraktas på arbetsmarknaden. Sänkta bidrag kan vara en rimlig reform, men det måste kombineras med satsningar på utbildning för dem som har svårt att komma i arbete. Men är då inte fler enkla jobb svaret?

Ett vanligt perspektiv är att strukturen på svensk arbetsmarknad med kollektivavtal, höga skatter och höga bidrag minskar utbudet av enkla arbeten, vilket i sin tur försvårar integrationen. Det stämmer att andelen enklare arbeten i Sverige (5 procent av alla arbeten) är lägre än EU-snittet (9 procent). Även om strukturer som höga skatter och stela arbetsmarknadsregleringar delvis kan förklara bristen på enklare arbeten, är den tydligaste förklaringen att länder med avancerade ekonomier har höga kunskapskrav. Schweiz, ett land med liberal arbetsmarknadslagstiftning och låga skatter, har lägst andel enkla arbeten i Europa (4 procent). Förklaringen är att Schweiz har en avancerad ekonomi, och därmed höga krav på jobbets innehåll. Det är inte orimligt att framhålla vikten av fler enkla jobb, som kan växa fram om arbetsmarknaden liberaliseras och skatterna liksom bidragen sänks. Fler enkla jobb kan dock inte vara lösningen för integrationen och Sveriges tillväxt. Om Sverige ska växa som en modern ekonomi behöver migranternas kunskapsnivå höjas.

Något som ofta glöms bort är att välutbildade migranter i regel till slut kommer i arbete. Utanförskapet berör främst de lågutbildade migranterna. Det mönstret framkommer tydligt i en analys som genomförts av Anna-Karin Nylin vid Statistiska centralbyrån. Hon har studerat hur samtliga individer i åldrarna 20–49 år som invandrade till Sverige år 1997 och bodde kvar här fram till 2012 klarade sig. Det visar sig att bland dem som hade förgymnasial utbildning fungerade inträdet till arbetsmarknaden mycket bristfälligt. Även 15 år efter inträdet var bara drygt hälften förvärvsaktiva. Bland dem som hade eftergymnasial utbildning lyckades å andra sidan fyra av fem komma i arbete under samma period. De omfattande

kunskapsgapen måste överbryggas om integrationen ska fungera väl. Annars finns risken för att Sveriges arbetsmarknad, som behövt integrera en stor grupp flyktingar samtidigt som kunskapskraven på arbetsmarknaden ökar, utvecklas mot ökad ojämlikhet.

Det är ingen slump att Sverige är ett samhälle som traditionellt haft mycket hög nivå av ekonomisk jämlikhet. Den tidigare nämnda PIAAC-analysen visar att skillnaderna i kunskap är små mellan personer som kommer från olika samhällsklasser i Sverige. Den som är född i en arbetarfamilj har i snitt bara lite lägre kunskapsnivå i vuxen ålder jämfört med den som är född i en akademikerfamilj. I länder som Israel, Storbritannien och USA finns å andra sidan omfattande klasskillnader i kunskap. Dessa länder har också hög nivå av ojämlikhet i samhället. Samma undersökning visar dock att kunskapsgapen är omfattande i Sverige sett till ursprung. I inget annat modernt land i undersökningen är kunskapsgapet så stort bland utrikes och inrikes födda.

Sverige – ett land vars långa tradition baseras på jämn fördelning av kunskaper – går alltså mot en mycket ojämn fördelning av kunskaper bland migranter och inrikes födda. Resultatet kan inte bli annat än en kraftig ökning av ojämlikheten, med tillhörande social friktion. Om någon tror att detta kommer att ske utan spänningar i samhället, ökad brottslighet och andra

exempel på djupa sociala problem har de tyvärr fel. Övergången från jämlikhet till ojämlikhet i svenskt samhälle kommer att bli svår att hantera.

Faktum är att Sveriges goda rykte som ett land med jämlika utfall redan idag spricker i sömmarna när man i undersökningar granskar individer med utländskt ursprung. Forskarna Mats Hammarstedt och Mårten Palme undersöker inkomströrlighet mellan generationer (föräldrar och barn). De konstaterar att Sverige förvisso har god inkomströrlighet, där bar-

nen till arbetarfamiljer ofta lyckas få bra jobb i framtiden. Denna statistik döljer dock stora skillnader baserat på ursprung. Barnen till migranter lyckas inte lika bra på arbetsmarknaden som barnen till infödda svenskar, framförallt inte för barnen till migrantgrupper med lägre utbildningsnivå. Ännu mera oroväckande är att barnen till migranter från Mellanöstern och Afrika faktiskt har större inkomstgap jämfört med infödda svenskar jämfört med sin föräldrageneration. Det vill säga, från en generation till en annan är integrationen sämre istället för bättre.

De oroväckande tecknen relaterar alla till den låga kunskapsnivå som finns bland många med utländskt ursprung. Kunskaper kan fyllas på genom formell utbildning, vuxenutbildning och kontakt med arbetsmarknaden. Nästa arbetslinje måste därför inriktas på att främja alla dessa sätt för ökad kunskapsinhämtning. Satsningar på att skapa lugn och ro i klassrummen i invandrartäta skolor behöver kombineras med fler lärlingsjobb och mer vuxenutbildning. Kunskap behöver vara kärnan i nästa arbetslinje, precis som att arbete skulle löna sig mer än bidrag var kärnan i regeringen Reinfeldts omdaning av det svenska samhället. Sverige behöver inte samma gamla arbetslinje, utan en ny arbetslinje.

Nima Sanandaji är teknologie doktor och vd för tankesmedjan ECEPR.

Bråkmakaren

En av världens mest ansedda ekonomer går till generalangrepp mot forskningen inom sitt eget område. Han pekar ut tre ekonomipristagare som ansvariga.

Av Anders Gustafsson

Efter det att Paul Romer disputerade i nationalekonomi vid University of Chicago och Massachusetts Institute of Technology publicerade han två av de mest citerade artiklarna inom ämnet ekonomisk tillväxt. Tidigare forskning, framförallt av Robert Solow, hade visat att ekonomisk tillväxt beror på ökad produktivitet snarare än ökning av mängden kapital eller mer arbete. Annorlunda uttryckt: vårt materiella välbefinnande beror på att vi arbetar smartare, inte hårdare. Problemet som kvarstod var att förklara varför produktiviteten ökar. Solow valde att helt enkelt bortse från frågan och lämna produktivitetsoökningen som en oförklarad faktor i sin modell. Romer gav sig emellertid på uppgiften att förklara denna produktivitetsoökning vilket gav upphov till de så kallade endogena modellerna och konstaterade då enkelt men briljant att idéer är annorlunda än vanligt kapital. Fysiskt kapital är begränsat på så sätt att två olika personer inte kan äta samma hamburgare samtidigt. Däremot är det fullt möjligt för samma två personer att båda kunna Pythagoras sats utan att det påverkar det andra.

Den förväntade karriären efter att ha publicerat banbrytande forskning på kort tid efter disputationen borde ha varit att röra sig mellan olika positioner på amerikanska toppuniversitet. Romer valde dock att lämna akademien och har bland annat grundat ett bolag som sysslar med online-undervisning. Efter flera års frånvaro återvände han dock och blev professor vid New York University 2011. Under 2015 och 2016 skrev han två uppsatser som fick stor uppmärksamhet. Den första, *Mathiness in the Theory of Economic Growth*, är ett angrepp på vad han anser vara slarvig användning av matematiska modeller för att förklara ekonomisk tillväxt. Den andra, *The Trouble With Macroeconomics*, är ett generalangrepp på de senaste trettio årens forskning om konjunkturcykler och framförallt tre särskilt prominenta forskare.

Nationalekonomer har under lång tid använt sig av matematiska modeller för att förenkla en komplicerad verklighet och specificera vad det är man mäter om man ägnar sig åt empirisk forskning. Användning av relativt avancerad matematik är inte okontroversiellt. Kritiker menar att det är verklighetsfrånvänt och alltför

abstrakt att koka ner komplexa mänskliga fenomen i ekvationer. Matematiska begrepp är även exkluderande. Det är svårt för andra samhällsvetare och humanister att läsa nationalekonomisk forskning och förstå vad det handlar om eftersom man själv inte tvingats att läsa några terminer matematik under sin utbildning. Romers uppsats har en annan utgångspunkt. Istället för att kritisera matematik i nationalekonomi pekar han ut ett antal artiklar som han kritiserar för att använda matematik för att dölja orimliga antaganden. Romer kallade fenomenet för "mathiness", och poängterade att det riskerar att underminera seriösa forskare. Om allt för många använder matematik för att dölja orealistiska antaganden och inte för att göra sina argument tydligare, finns det en risk att ingen längre kommer att ta matematiska modeller på allvar.

Uppsatsen väckte en hel del uppmärksamhet genom att tydligt och brutalt peka ut enskilda forskare som ansvariga för sprida dålig forskning och anklaga dem för att ha en politisk agenda. De uppsatser han kritiserade hade alla utgått från att nya idéer och teknologier kunde skapas på en marknad i perfekt konkurrens. Romer och andra har istället antagit att det krävs mera imperfekt konkurrens där företag kan göra större vinster för att finansiera sin forskning och utveckling. Det inte helt självklart att detta skall tolkas i en klassisk höger-vänster kontext, men de nationalekonomer som Romer anklagar för "mathiness" är alla klassiska marknadsliberaler.

Nationalekonomi är, åtminstone bland samhällsvetare, känt för att föra ganska brutala akademiska debatter. Det har funnits gott om metodstrider under åren. Ändå var uppsatsen om "mathiness" ovanligt frän i sin kritik och ovanligt direkt i sina utpekanden. Att anklaga en kollega för att aktivt underminera framtida forskning är även det hårdare än tidigare debatter om sakfrågor. I jämförelse med Romers andra uppsats var kritiken dock relativt mild.

I *The Trouble With Macroeconomics* diskuterar Romer de senaste årens forskning inom makroekonomi på kort sikt, det vill säga den forskning som försöker förstå varför konjunkturcykler uppstår och hur de skall bemötas. Romer menar att forskningen inte »

NYTTEKONOMISKT LÄGE

Paul Romer.

FOTO: ABHUIT BHATLEKAR/GETTY IMAGES

Utpekade: Edward Prescott och Robert Lucas.

gjort några framsteg de senaste trettio åren och pekar särskilt ut tre forskare, samtliga belönade med ekonomipriset som ansvariga för dagens situation. Uppsatsen skapade en enorm diskussion kort efter att den publicerades och har mötts av både medhåll och kritik. Såväl innehållet som de direkta personangreppen mot andra forskare var närmast unika från en så pass väletablerad ekonom som Romer.

Uppsatsen inleds med att Romer noterar att enligt en stor del av den moderna forskningen i makroekonomi har centralbankerna en relativt liten påverkan på inflationsnivån. Men samtidigt finns det mycket tydliga bevis, från till exempel USA under tidigt 1980-tal, hur den amerikanska centralbanken (Federal Reserve) såväl ville som lyckades få ner inflationen genom högre räntor. Teorin verkar alltså inte stämma särskilt bra gentemot verkligheten.

”Kritiker menar att det är verklighetsfrånvänt då komplexa mänskliga fenomen kokas ner i ekvationer och blir för abstrakt.”

Den teoribildning som framförallt förknippas med att såväl monetär som fiskal politik inte kan påverka konjunkturcyklerna kallas *real business cycles* (RBC). Teorin utvecklades av amerikanen Edward Prescott och norrmannen Finn Kydland, och de belönades med ekonomipriset 2004 för sina idéer. Kortfattat anser de att konjunkturcykler beror på ”reala” faktorer, så som förändringar av produktiviteten (teknologishocker), individens incitament att arbeta eller missväxt. Eftersom det är reala faktorer som skapat upp- eller nedgången finns det inte mycket som vare sig centralbank eller finansdepartement kan göra för att parera cyklerna. Staten bör istället fokusera på de långsiktiga regelverken och bara acceptera att det ibland kommer att såväl gå upp som nedåt på kort sikt. Denna teori skiljer sig rejält från till exempel keynesianska (efter forskningen av John Maynard Keynes) teorier eller monetaristiska teorier som föreskriver att finansdepartementet respektive centralbanken kan, och bör, försöka parera framförallt lågkonjunkturer för att undvika att medborgarna är arbetslösa i onödan. RBC var redan före Romers artikel en kontroversiell teori som många forskare för-

höll sig skeptiska till. Enligt den borde löner och priser justera sig så smidigt att ingen kan vara ofrivilligt arbetslös. Om konjunkturen på grund av till exempel högre oljepris sjunker, borde löner och priser också sjunka. I verkligheten verkar såväl löner och priser vara stabila, framförallt löner sjunker sällan ens i kraftiga lågkonjunkturer och således finns det gott om individer som vill och kan arbeta men som inte klarar av att hitta ett jobb.

Om Romer endast gått till angrepp mot Prescott och RBC-skolan hade uppsatsen varit mindre uppseendeväckande. Men de två övriga utpekade, Robert Lucas och Thomas Sargent, är mindre kontroversiella och brukar ofta

lyftas fram som de viktigaste makroekonomerna under de senaste trettio åren. Båda forskar inom traditionen som kallas neoklassisk, och som tillsammans med den neokeynesianska teorin är de två teorier som de flesta forskare arbetar inom. Lucas och Sargent blev båda berömda då de kritiserade de rådande keynesianska teorierna under 1970-talet och påpekade att dessa behövde kompletteras med ett stort antal antaganden för att kunna användas.

För att förstå varför så många antaganden behövdes är det nödvändigt med en kort utveckling om det stora problemet som alla makroekonomer drabbas av, nämligen identifiering. Makroekonomer studerar stora, generella frågor såsom vad som bestämmer löner och arbetslöshet på hela arbetsmarknaden. Om man vill studera både utbudet och efterfrågan på en arbetsmarknad, och samtidigt har data över arbetad tid och löner, är problemet att det blir möjligt att konstruera närmast oändligt många olika versioner. Vet man inte hur utbudskurvan ser ut kan man heller inte rita en efterfrågekurva och vice versa. Rent matematiskt har man för många olösta parametrar i förhållande till antalet ekvationer. Det går alltså inte att konkretisera hur utbudet och efterfrågan på arbetskraft ser ut genom att bara titta på data som finns tillgängliga genom insamlad statistik. Det behövs en teori som gör det möjligt att anta att vissa parametrar har ett visst värde,

för att minska ner antalet möjliga kombinationer. Vissa antaganden är okontroversiella. Det är rimligt att anta att företag kommer att anställa färre individer om priset på arbetskraft ökar och att efterfrågekurvan därför lutar nedåt. Det är också rimligt att anta att fler individer kommer att vilja arbeta, och arbeta flera timmar, om det lönar sig mer. Utbudet är därför positivt. Men exakt hur starka dessa effekter är blir omöjligt att veta utan vare sig en riktigt bra forskningsmetod eller antaganden. I makroekonomi har ofta forskare gjort ett stort antal antaganden, baserat på teori, för att på så vis kunna konstruera utbuds- och efterfrågekurvor.

En viktig aspekt på Romers kritik mot antaganden som görs inom makroekonomin är att de ofta är tydligt beskrivna. Istället för att lista vilka antaganden som forskaren har valt döljs dessa ofta inom matematiska beskrivningar av verkligheten. Eftersom många antingen inte orkar eller saknar förmågan att lösa dessa ekvationer från början till slut blir de omöjliga att kritisera på ett transparent vis. Resultatet blir forskning som är svår att kritisera och förbättra. En intressant poäng är att Sargent och Lucas själva var noggranna med att poängtera precis detta problem med tidigare forskning. Några av deras mest inflytelserika artiklar handlade om just detta, men då kritiserades äldre generationers forskning. Att de sedan själva inte har lyckats lösa problemet på ett särskilt mycket bättre vis framstår som besvärande. Romer menar att dessa brister har lett till att de senaste 30 årens forskning närmast gått förlorade. Makroekonomisk forskning står idag och stampar på samma ställe samtidigt som läget ytterligare förvirras på grund av att antaganden döljs i matematiska dimridåer.

Hur har då Romers kritik mottagits? En intressant motreplik kommer från Ricardo Reis, forskare vid London School of Economics. I "Is something really wrong with macroeconomics?" argumenterar han för att den svepande kritiken mot makroekonomisk forskning, som Romer och flera andra framfört, på det stora hela

"En viktig aspekt av Romers kritik mot de antaganden som görs inom makroekonomin är att de ofta inte är tydligt beskrivna."

har fel. Han visar att forskningen som bedrivs av unga toppforskare långt ifrån handlar om verklighetsfrånvända modeller utan empiriska belägg. Tvärtom är den full av uppsatser som använder olika tekniker för att empiriskt belägga samband. Efter finanskrisen blev makroekonomer anklagade för att inte studera kopplingen mellan finansmarknaderna och makroekonomin. Reis visar att det fanns gott om sådana studier före krisen och att antalet ökade efter krisen. Anklagelserna mot att makroekonomer är dåliga på att förutsäga framtida utveckling är förvisso helt sann, men å andra sidan är uppgiften närmast omöjlig.

Det är inte helt enkelt att svara på om Romer eller Reis har rätt. En bredare fråga är hur denna situation överhuvudtaget har kunnat uppstå. Hur kommer det sig att makroekonomer verkar ha fastnat i så pass infekterade bråk, medan övriga nationalekonomer i ganska stor utsträckning är ense i många frågor? En förklaring är att makroekonomi mer än andra discipliner har drabbats av de proble-

blem som kan uppstå i akademins elfenbenstorn. På ett seminarium under den stora American Economics Association-konferensen diskuterade ett antal äldre forskare problemet med att framförallt unga forskares prestationer bedöms efter hur många uppsatser de har publicerat i de fem mest inflytelserika tidskrifterna. Även om de endast publicerar bra forskning innebär kravet på att publicera sig i dem att unga forskare anpassar sin forskning för att maximera sannolikheten att få sin forskning publicerad just där. Istället för att forska i frågor de är mest intresserade av, eller som de tror är viktigast för samhället, ägnas all tid åt att försöka pricka in vad man tror att redaktörer och bedömare skulle uppskatta. Detta leder till att nya, men kontroversiella, projekt inte genomförs eftersom de inte går att publicera. Utan publikationer i "top five" är det svårt eller omöjligt att få ett jobb vid något bättre universitet. Detta fenomen gäller i allt större utsträckning även i Sverige idag.

På samma sätt belönar akademien sällan icke-akademiska prestationer. När doktorander rekryteras eller lektorat tillsätts är det forskningsprestationer som bedöms, inte erfarenheter från arbete vid en centralbank eller finansdepartement. Det är osannolikt att någon som arbetat vid en centralbank skulle skapa en teori där centralbanken saknar förmåga att påverka ekonomin i någon direkt utsträckning. Avsaknaden av personer som arbetat utanför akademien i någon större utsträckning är potentiellt skadligt för disciplinen. Samtidigt är det svårt att hänga med den senaste utvecklingen inom forskningen om man står utanför akademien och den som, om än tillfälligt, lämnar universitetsvärlden kommer att ha färre publicerade artiklar än den som arbetar där utan avbrott. Att hitta den rätta balansen mellan att belöna akademisk excellens och samtidigt ta in andra erfarenheter är inte enkelt, men det vore orimligt att tro att man inte kan lära sig något vettigt utanför akademien.

Romers kritik mot de senaste decenniernas makroekonomiska forskning är hård. Förhoppningsvis kommer etablerade forskare framöver på ett pedagogiskt och tydligt vis att svara Romer, och visa att Reis mera optimistiska bild stämmer. Med tanke på den betydelse som makroekonomiska teorier spelar i offentlig debatt och praktisk politik vore det sorgligt om Paul Romer har rätt.

Anders Gustafsson är doktorand i nationalekonomi vid Internationella handelshögskolan i Jönköping och Ratio.

Utpekad:
Thomas Sargent.

FOTO: JONAS EKSTRÖMER/TT

Den finska staten fyller etthundra år. Historikern **Nils Erik Forsgård** ser ett land som öppnat upp sig och blivit friare i anden.

Av Mats Wiklund

Vi är som Tyskland

Denna regniga och blåsiga oktoberdag i Helsingfors går jag den sedvanliga ronden med utgångspunkt från Saarinens vackra Centralstation. Förväntansfull och med snabba steg i motvinden rör jag mig mot Glogatan och Fazer Café där piroger och varmt kaffe hägrar. Sedan, efter genomläsning av Hufvudstadsbladet, följer den obligatoriska visiten på Akademiska Bokhandeln. Därefter en promenad på Esplanaden med avstickare till Artek och Marimekko. Och så fullbordas allt på Stockmans – helt överlägset NK – med köp av finsk marmelad.

Se där en närmast utstuderad – vissa skulle till och med säga parodisk – redogörelse för hur en svensk kan fördriva tiden i Finlands huvudstad. Under hela min tid där talade jag inte ett ord engelska och på finska kan jag bara räkna till tre. Annars är talet hundra väl värt att lägga på minnet. Finland fyller hundra år, en tid fylld av dramatik och stora kast där överlevnaden vid flera tillfällen stod på spel. De erfarenheterna, så vitt skilda de svenska, har helt naturligt gett medborgarna ett särskilt perspektiv på historien och nationens utveckling.

Under dessa hundra år har Sverige varit en följeslagare och partner. Det är ett förhållande som finlandsvensken Nils Erik Forsgård, historiker och chef för den liberala tankesmedjan Magma, betraktar som både fundamentalt och genomgående positivt. Magma presenterar sig också som ”ett forum för analys och öppen debatt” som ”utvecklar idéer och fungerande lösningar för ett tvåspråkigt Finland”. Men samtidigt är Forsgårds perspektiv avgjort internationellt. Han har varit gästprofessor i kulturvetenskap vid Humboldtuniversitetet i Berlin och är också väl förtrogen med USA och amerikansk idédebatt.

Vi samtalar en timme i Magmas lokaler på Annegatan i vad som en gång var Holger Schildts förlag.

Mats Wiklund (MW): Ett hundra år av själv-

ständighet. Finns det några gemensamma nämnare under hela detta förlopp?

Nils Erik Forsgård (NEF): Finland har gått från nationalism till internationalism. En defensiv nationalism har långsamt luckrats upp under decennierna. Det tyska inflytandet från Hegel var på 1800-talet väldigt starkt genom Johan Vilhelm Snellman. Och så kommer vi till 1917–1918. Finland lösgörs med hjälp av Ryssland, alltså med hjälp av den socialistiska internationalismen, och – framförallt – med hjälp av Tyskland. Det är, ska man komma ihåg, faktiskt Tyskland som finansierar den ryska revolutionen. Efterkrigstiden under 1920- och 30-talen är en tid av delvis problematisk nationell konsolidering. Och så har vi våra två krig, igen med Tyskland som bas. Tyskland på gott och ont kan man säga. Diskussionen om Finland som villig medlöpare känns ännu inte riktigt avklarad.

MW: Du tänker på fortsättningskriget?

NEF: Ja. Den stora frågan är hur opportunistiskt det var.

MW: Finland förlorar kriget, men överlever.

NEF: Det är lätt att glömma bort att Finland tillhör den förlorande sidan i andra världskriget när man tänker på efterkrigstiden och den snabba och framgångsrika uppbyggnaden. Men vi överlevde. Och sedan kan man ju säga att den tyska cirkeln sluts med Finland som nära allierad till Angela Merkel. Jag ser det finska århundradet som ett tyskt århundrade.

MW: Och nu har det alltså kommit dithän att Tyskland idag är ett land som man ska vara allierad med.

NEF: Ja, som man ska vara allierad med för att inte riskera att bli en icke-allierad. Sedan kan man naturligtvis diskutera världskrigen och de bedömningarna som gjordes då. Det är en annan sak. Men min poäng är att Tysklands inflytande på den moderna finska historien är monumentalt. Det tenderar vi att förbise på grund av nazismen. >>

”

Det har blivit bättre. Därför att vi har fått in EU-institutionerna och euron. Vi har blivit del av någonting större.

”

Vi badade i den nyvunna friheten. Nu ser man en pendelrörelse tillbaka till ett förnyat intresse av närområdet.

MW: Det här är ju en liberal tankesmedja. Ett faktum som kanske ger en bakgrund till ett uttalande av dig: i Finland är staten viktigare än medborgare. Står du för det?

NEF: Ja, i allra högsta grad. Jag läser rätt ofta Karl Popper och hans analys av det öppna samhället. Och om man då tittar på finsk historia och då nationen byggs under 1800-talet med sådana som Snellman och Topelius – båda svenskspråkiga förresten – ser man att det finns en särskild teologi inbyggd i historien där individen underordnas staten. Och det kommer från Hegel och den hegelska staten. Medborgaren ska uppgå i staten för då fulländas Hegels teori om tes-antites-syntes.

MW: Hegel är ju Poppers stora fiende.

NEF: Poppers stora fiende! Men den typen av tänkare som Snellman och Topelius har vi som grund för vårt nationsbygge. Och det menar jag kastar ännu idag väldigt långa skuggor på vår moderna 1900-talshistoria. Ur den synvinkeln har EU-medlemskapet på något vis lett till en uppluckring av den här mekanismen. Något nytt har kommit in i bilden. Det är inte längre den slutna, defensiva nationen som styr medborgarens öde.

MW: Har du märkt en förändring?

NEF: Ja, absolut. Inte minst märks den här på gatorna i Helsingfors. I slutet av 1980-talet när jag började studera kändes Helsingfors som ett stycke Sankt Petersburg. Esplanaden kändes som en direkt förlängning av Nevsky Prospekt – men inte nu längre.

MW: Jag antar att du i konstaterandet av den finska staten som överordnad individen också betraktar förhållandet som en mental hållning?

NEF: Så är det. Och låt mig förtydliga. Vem är viktig i den offentliga debatten i Finland, till exempel? Det är statsmän.

Det är ministrar. Statstjänstemän. Vi har väldigt få fria intellektuella och väldigt få institutioner som på något sätt kunde tänkas stå emot eller i varje fall vara motkrafter till statsapparaten. Enligt denna logik uppfattar jag också Sannfinländarnas finska nationalism som en fullkomlig paradox. Detta parti, som ju är en förlängning på 1800-talets finsknationalism under Snellman och andra, strider gärna mot det svenskspråkiga elementet i landet, mot den långa svenska historien. Men vad man ännu inte riktigt har förstått är att man egentligen strider emot det egna inre knektskapet, alltså arvet från Snellman och Topelius.

Centralstationen i Helsingfors.

FOTO: GETTY IMAGES

MW: Men visst har det blivit bättre?

NEF: Det har blivit mycket bättre. Därör att vi har fått in EU-institutionerna och euron. Vi har blivit del av någonting större. Det är den största välsignelse som Finland kunnat få och det har gjort Finland och finländare...

MW: Friare i anden?

NEF: Friare i anden. Också friare i sättet att resonera. Men det är klart att 100–150 år av knäande tar man inte ur ett folk bara så där. Det kommer att ta ett par, tre generationer. Men efter den tidsperioden får Sverige verkligen se upp. Det bor ett jävligt intelligent och väldigt driftigt folk i detta land. Det gäller egentligen bara att få koll på självförtroendet. Jag tycker också att den rent materialistiska sidan av saken är intressant att studera. Helsingfors är nu fyllt av barer och restauranger. Det ger en indikation på en större öppenhet och större frihet: en glädje inför livet. Den har ni i Sverige haft redan länge på ett helt annat sätt.

MW: Den svenska livsglädjen! Men allt är relativt.

NEF: Man måste förstås nyansera detta. Jag är född på västkusten, uppe i Österbotten, där vi hade svensk teve, svensk radio och där folk läste svenska dagstidningar. Det svenska hade en enorm betydelse. Det finns alltså en liten kustremsa i Finland som på något sätt avviker från det övriga landet. Finland har osynliga linjer som är viktiga. Man kan inte bara tala om Finland som sådant, utan det finns flera olika Finland och där Helsingfors just nu rycker ifrån det övriga landet. Vi har en utveckling där Helsingfors i allt högre grad representerar liberalism och urbana värden precis som trenden i övriga världen – och så har vi ett enormt hinterland: det övriga Finland som mycket snabbt hamnar på efterkälken. Urbaniseringen

har exploderat. Hälften av den snabba befolkningstillväxten sker i Helsingforsregionen. Detta är också en del av EU-medlemskapet: den här flyttrörelsen söderut har accelererat väldigt kraftigt under de senaste två decennierna.

MW: Samtidigt gick ju Finland, till skillnad från Sverige, in i EU med glädje och tillförsikt. Det var ju delvis en frihetshandling.

NEF: Ur finskt perspektiv kan man väl säga att vi på sätt och vis ersatte en union med en annan, i positiv betydelse. För oss var det en befrielse. Vi var ju de facto aldrig en del av Sovjetunionen, men vi, ett litet land, låg geografiskt alldeles för nära.

MW: Och i denna geopolitiska sfär befann ju sig också Sverige.

NEF: Ta min egen familj. Min morfar bodde uppe i Vasa i Österbotten, det vita Finland. Han deltog i vinterkriget och i fortsättningskriget. Han fick sex barn, ett dog i en trafikolycka. Min mor var den enda som stannade kvar i Finland, de övriga flyttade till Sverige. Varför flyttade de? Jo, därför att min morfar med varsam men bestämd hand skyfflade över dem till Sverige. För honom var Sverige ett Amerika i miniatyr, en garant för frihet och säkerhet mot ryssen. Mina kusiner kan ingen finska och har ingen lust att besöka Finland. De far hellre till Italien och Frankrike. Men den dagen då de, som är svenska medborgare, har svenska pass och inte kan ett ord finska, faktiskt inser att det ändå kunde vara roligt att besöka Finland har Finland kommit till den nivå då det kan betraktas som ett öppet, europeiskt och normalt land. Eller om man så vill: mer som ett svenskt land. För mig är det ändå så att en stor del av det som historiskt, men även på senare år, hållit Finland på fötter trots allt kommit från Sverige.

MW: Magma har nyss gett ut boken *Demokratins öde* där bland annat frågan ställs om demokratins tillstånd i Finland. Jag har inte hunnit läsa den, men jag kan ju redan nu be dig om svaret.

NEF: Demokratin i Finland står väl ungefär inför samma utmaningar som demokratin i många andra länder. Populismens starka framväxt är en sådan och jag skriver själv om den i boken. Vi har inga bättre folkrepresentanter än politiska partier. Att i denna överdrif-

ternas tid hitta tillbaka från ytterligheterna till en rimlig balans är en av de stora uppgifterna inte bara här i Finland utan också i hela Europa.

MW: Vi har Sverigedemokraterna och ni har Sannfinländarna. Hur ser du på utvecklingen nu när Sannfinländarna splittrats i parlamentet?

NEF: Samma sak hände i Tyskland efter valet. Frauke Petri splittrar AfD och skapar en falang. Redan på 1960-talet sade Franz Josef Strauss (den dåvarande CSU-ledaren) att det gäller att fylla det enorma hålet till höger om oss. Vad han menade var hålet till höger om CDU/CSU. I Finland kan samma fråga ställas till Samlingspartiet: vem fyller hålet till höger om oss? Och då kan man säga att det gör Sannfinländarna och på olika sätt. Men de är inte entydigt höger i politisk mening. I sociala frågor är de nästan som Socialdemokraterna, den klassiska kombinationen av nationalism och socialism som populistpartierna överlag representerar.

MW: Det finns ju drag av detta hos Sverigedemokraterna.

NEF: Absolut. Men, för att återkomma till demokratifrågan: Hur fungerar den finska demokratin egentligen? Ett parti splittras i två delar och de sittande ministrarna blir kvar i regeringen och bildar ett utbrytarparti. Samtidigt går hela väljarstödet, de som röstade på partiet, i en sorts andlig opposition som man inte vet var man har och är betydligt mer extremt i sin politik än de som blir kvar. Detta sker uppenbarligen med de övriga regeringspartiernas goda minne.

MW: Man påminns om ännu en skillnad mellan våra länder: i Finland är ni vana vid samlingsregeringar. Det är vi inte i Sverige.

NEF: Återigen: Finland är som Tyskland. Det är de stora koalitionernas land.

MW: I Finland vet man mer om Sverige än Sverige vet om Finland. Jag påminns om det när jag såg rubriken på ett seminarium på Bok & Biblioteksmässan i Göteborg: "Koskenkorva och Mumin: Finlandsbilder i Sverige." Det är en stereotyp. Men varför inte ställa frågan hur Finland ser på Sverige?

NEF: Vi vet ingenting om Norge. Vi vet väldigt lite om Ryssland och väldigt få människor vet någonting om Danmark. Men vi vet någonting om Sverige. Små länder vet någonting om varandra. Vad gäller Finlandsbild i Sverige är mitt intryck att den är väldigt statisk: det som man visste om Finland på 1950- och 60-talen är vad man också vet idag. Sverige bilden i Finland är väldigt positiv. Det går bra för er. Ni syns på ett annat sätt. Och Sverige lockar med sitt stora utbud av arbetsplatser. Det har det gjort länge men den stora skillnaden mot förr är att fler högutbildade flyttar, från de södra och från de svenskspråkiga delarna. Och frågan börjar därför ställas: Är det värt att vi satsar mycket pengar på en massa människor som sedan försvinner och Sverige får skörda frukterna av?

MW: Man kan ju lite raljant vända på resonemanget: Är det inte vi som numera är ett varnande exempel och Finland en förebild? Vi har usla skolor, ett försvar som inte fungerar och en polismakt som inte kan upprätthålla lag och ordning. Så är det inte i Finland. Ni har inte släppt greppet om de primära samhällsfunktionerna. Vad beror det på? Beror det kanske på statens ännu starka roll?

NEF: (skrattar) Det är det tyska ödet: *Ordnung muss sein*. Frågan som kanske måste ställas är hur det öppna samhället ska se ut. Vilka är dess grundelement? Om man säger att mångkulturalism är ett villkor för det öppna samhället, då ska man svara: se på Sverige. Säger man att mångkulturalism inte är en förutsättning för att skapa ett öppet samhälle, då tror jag att man nästan kan påstå att man ska titta på Finland. Vi har tagit emot oändligt mycket färre invandrare och flyktingar än ni, vilket jag tror hänger samman med vår defensiva nationalism och arvet från Hegel, Snellman och Topelius. Men

"Det är lätt att glömma bort att Finland tillhör den förlorande sidan i andra världskriget när man tänker på efterkrigstiden och den snabba och framgångsrika uppbyggnaden. Men vi överlevde."

FOTO: ERJA LEMPINEN/TT

det har hela tiden varit ett nationsbyggande som satt Kunskap med stort K i centrum. Det där lever kvar.

MW: Men spelar bilderna vi har av varandra någon roll?

NEF: För oss som har en så lång gemensam historia spelar de faktiskt en roll. Postlådorna i Finland och Sverige är gula, i Danmark och Norge är de röda. Bilarnas registreringsskyltar har tre bokstäver och tre siffror, men inte i Danmark och Norge. Det finns så många små och osynliga element i vår vardag som vi inte nödvändigtvis tänker på men som ändå binder oss samman och som gör att frågorna om Finlandsbild och Sverigebild trots allt är relevanta.

MW: Apropos svenskar som inte kan så mycket om Finland. Är det kanske en generationsfråga? Politiker som Thorbjörn Fälldin, Carl Bildt och Ingvar Carlsson var genuint intresserade av Finland. De såg det som ett politiskt livsvillkor att vara det och uppehöll därför kontakterna. Så är det inte nu.

NEF: Paavo Lipponen (socialdemokrat och statsminister 1995–2003) var kanske den siste ledande finske politikern som hade ett aktivt intresse för Sverige och som på ett intellektuellt och genomtänkt sätt försökte befrämja

relationerna. Men det där går kanske i vågor. Medlemskapet i EU inverkar också. Betydelsen av Norden och grannländerna minskade väldigt kraftigt under de första tio femton åren. Vi badade i den nyvunna friheten. Nu ser man en pendelrörelse tillbaka till ett förnyat intresse av närområdet.

MW: Och det är förstas Ryssland som för oss samman?

NEF: Det är det. Men å andra sidan är ni betydligt räddare för Ryssland än vad vi är.

MW: Ni har ju ett fungerande försvar.

NEF: Eller också kan det bero på att alla de som var livrädda för Ryssland i Finland har flyttat till Sverige. Vi har exporterat vår rädsla till er.

MW: Det tackar vi för.

NEF: Men skämt åsido: vi befinner oss för nära för att hela tiden orka vara rädda.

MW: Det är ju en realitet att det som nu åter för oss samman är nya säkerhets- och utrikespolitiska förutsättningar för Sverige, Finland och Baltikum. Och det borde väl i sin tur innebära att finska och svenska politiker börjar lära känna varandra bättre?

NEF: Man märker ju att försvarssamarbetet utvecklats under de senaste åren. Mycket sker i det fördolda men det lilla som sipprat ut tyder på att det redan nu nästan handlar om en försvarsallians mellan Finland och Sverige. Tecknen är tydliga. 🌸

En saltstänkt tradition

1500-talsförfattaren Luís de Camões *Lusiaderna* har en ställning i den portugisiskspråkiga litteraturen som kan jämföras med *Don Quijotes* i den spanskspråkiga. Men den senaste svenska översättningen kom i mitten av 1800-talet.

Av Henrik Nilsson

En sen kväll i Lissabon svänger jag ner på en smal, slutande gata. Knappt några människor syns till. Det tar en stund innan jag hittar adressen jag letar efter: Calçada de Santana nr 139. Det hänger tvätt på en lina utanför huset, som överlevde den stora jordbävningen i mitten av 1700-talet. I bottenvåningen ligger en kalt inredd restaurang med skarpa lysrör – utan några gäster. Det hade varit lätt att gå förbi den oansenliga byggnaden utan att lägga märke till den. Om det inte vore för plaketten på fasaden som upplyser om att Luís de Camões, enligt traditionen, dog i det här huset år 1580.

Formuleringen ”enligt traditionen” är symptomatisk för mycket som rör Portugals nationalförfattare. Liksom i fallet med William Shakespeare är stora delar av Camões liv höljt i dunkel. Historiska fakta har genom seklerna blandats med mytbildning. Man tror dock att Camões föddes i den

portugisiska huvudstaden år 1524 eller 1525. På grund av hans bildning och beläsenhet i klassisk litteratur förmodar man att han studerade vid landets främsta universitet i Coimbra, även om några skriftliga bevis på saken inte har återfunnits. Han tycks ha varit en temperamentsfull och passionerad man, som förälskade sig lika ofta som han hamnade i konflikter.

Havet står i centrum för såväl Camões liv som hans verk, liksom det gör för den portugisiska historien och litteraturen i stort. Till skillnad från hos Homeros

rör det sig dock inte om det sedan urminnes tider trafikerade Medelhavet, utan om Atlanten och Indiska oceanen; ”hav där ingen tidigare seglat”, som det heter i den första sången av *Os Lusíadas* (*Lusiaderna*), hans stora epos om portugisernas

”Liksom i fallet med William Shakespeare är stora delar av Camões liv höljt i dunkel. Historiska fakta har genom seklerna blandats med mytbildning.”

upptäcktsfärder. Dess ställning i den portugisiskspråkiga litteraturen kan jämföras med Miguel de Cervantes *Don Quijote* i spanskspråkiga.

Henrik Nilsson är författare och essäist.

>>

CAMOENS.

I det som brukar betraktas som världslitteraturens första roman nämner för övrigt den något yngre spanjoren sin portugisiska kollega i berömmade ordalag. Men medan det torra dammet yr på högslätten La Mancha och havet bara glimtar till när Riddaren av den sorgliga skepnaden når Barcelona, är vågskummet ständigt närvarande hos Camões, som grundlade en saltstänkt tradition som har sträckt sig ända fram till våra dagar.

Den portugisiska storhetstiden i slutet av 1400-talet och början av 1500-talet skulle delvis sammanfalla med en litterär guldålder, vars fixstjärnor var Camões och dramatikern Gil Vicente. Camões äventyrliga liv rymde globala erfarenheter som hade få motstycken i hans samtids europeiska litteratur. I ett slag mot morerna i Nordafrika förlorade han synen på sitt högra öga, och konsthistorien har därför alltid porträtterat honom med skadat öga eller en lapp som täcker den delen av ansiktet. Det skedde symboliskt nog i Ceuta, som portugiserna invaderat redan 1415. Erövringen av denna blomstrande och starkt bevakade muslimska hamnstad – en västlig utpost med handelsförbindelser långt österut – innebar startskottet för det portugisiska imperiets expansion. Rikedomarna där gav portugiserna den avgörande impulsen att söka sig söderut längs Afrikas västkust; ett mödosamt arbete som långt senare skulle resultera i det stora genombrottet – Vasco da Gamas upptäckt av sjövägen till Indien 1497–98.

Som den brittiske historikern Roger Crowley konstaterar i *Conquerors – How Portugal forged the first global empire* (2016) var Portugals väldiga projekt såväl imperialistiskt som religiöst och ekonomiskt. Genom att runda Godahoppsudden och etablera direkt handel med Orienten – utan muslimska mellanhänder – skulle en fattig avkrok i Europas sydvästligaste hörn under bara några decennier förvandlas till en global makt med kontroll över världshandeln.

Efter en misshandel i Lissabon och efterföljande fängelsestraff – händelser som är historiskt belagda – tillbringade Camões sjutton år i exil på olika håll i Orienten, företrädesvis i Goa, men även på en rad andra platser som kan ha innefattat Macau. Ett par symboltyngda incidenter som rör hans skrivna alster har genom historien använts för att framhäva hur hans verk närmast mirakulöst nådde eftervärlden. Vid Mekongdeltat i dagens Vietnam sågs skeppet han färdades på ha förlöst. Hans asiatiska fästmo Dinamene drunknade, men manuskriptet till *Lusiaderna* räddades nätt och jämnt genom att Camões simmade i land med pappersbunten ovanför vattenytan. Värre gick det för ett annat poetiskt verk han arbetade på; det stals enligt legenden i Moçambique, dit Camões kom utblottad och arbetslös mot slutet av sin långa utlandsvistelse. På den afrikanska östkusten drog han sig fram i armod, innan vänner såg till att han kunde återvända till imperiets huvudstad.

Lusiaderna publicerades 1572, underligt nog med inkquisitionens godkännande. Inte minst de sensuella beskrivningarna av mötena mellan de portugisiska sjömännen och nymferna på "Kärlekens ö" borde egentligen ha väckt de rättrognas missnöje. Camões beviljades en blygsam pension med oregelbundna utbetalningar men skulle framleva sina sista år under svåra omständigheter. Han begravdes i en allmän fattiggrav.

Såväl den grekiska som romerska litteraturens episka dikter har tjänat som förebild för detta myllrande renässansepos, som består av 10 sånger skrivna på ottave rime. Liksom Olym-

pens gudar sammanträder i början av Homeros *Odysséen* för att avhandla den grekiske hjältens öde, samlas gudarna tidigt i *Lusiaderna* för att bestämma hur det ska gå för Vasco da Gama – som spelar en central roll i detta epos – och de andra portugiserna. Meningarna går isär; Venus ställer sig på sjöfararnas sida, medan framför allt Bacchus ständigt kommer att försvåra deras väg över haven, inte sällan i samarbete med morerna. För även om Camões vakna och respektfulla blick för kulturella skillnader ofta framhålls går det inte att komma ifrån att han var en produkt av sin koloniala tid och att motsättningen mellan katolska kristna och muslimer är central i hans epos.

Mellan livfulla beskrivningar av slag och stormar skildrar Camões dikt också den portugisiska nationens historia, från det att kung Afonso Henriques utropade dess självständighet på 1100-talet och framåt. Många är dessutom de episoder i eposet som med tiden har kommit att ingå i det allmänna kulturella medvetandet i Portugal. Mitt eget drygt sjuttio år gamla exemplar av *Lusiaderna*, som jag en gång köpte på ett antikvariat i universitetsstaden Coimbra, är fullklottrat av olika generationers understrykningar och anteckningar. Kanske är det ingen tillfällighet att markeringarna är särskilt många vid kärlekshistorien om kronprins Pedro och den galiciska hovdamen Inês de Castro. Deras passion fick ett tragiskt slut när hon föll offer för en konspiration, men efter att Pedro intagit tronen lät han slita ut mördarnas hjärtan och gräva upp sin älskade – vars döda kropp kröntes till Portugals drottning. Det här är inte bara den mest kända kärlekshistorien i landets historia, utan också en grundläggande nationell myt som Camões bidrog till att fixera för framtiden. För Coimbraborna har den dessutom en särskild betydelse, eftersom man än idag kan besöka den "Tårarnas gård", där mordet på Inês de Castro ska ha ägt rum.

När *Lusiaderna* publicerades började solen redan sänka sig över det portugisiska imperiet. Jämte hjälteleden finns det element i eposet som förebådar nedgången; ett tvivel som många uttolkare framhåvt som ett förvånansvärt modernt drag. I den fjärde sången dyker en gammal man upp vid Tejo flodens strand, där upptäckarnas skepp kastade loss. Det är "O velho do Restelo" (Den gamle från Restelo), som plötsligt ifrågasätter meningen med alla dessa mödosamma sjöfärder. Gestalten har allt sedan dess tjänat som representant för krass realism eller pessimism. Det är möjligt att se Den gamle från Restelo som en aspekt av Luís de Camões

personlighet; en skeptisk heteronym för att använda ett ord som brukar förknippas med variationernas mästare i senare tid, Fernando Pessoa. Det skulle i så fall inte vara det enda självbiografiska draget i diktverket.

Den avgörande katastrofen inträffade bara två år före Camões död, 1578. Kung Dom Sebastião – som Camões hade tillägnat *Lusiaderna* – ledde då ett nytt, men denna gång fatalt erövringståg i Marocko, där han stupade tillsammans med tusentals av sina män i slaget vid Alcácer-Quibir. Landet stod då utan tronarvinge och maktvakuumet gjorde att Portugal under sex decennier förlorade sin självständighet till Spanien. Till Camões betydelse hör att han under detta högst instabila skede lyckades försvara och framhålla portugisiskan som självständigt språk gentemot latinet och kastilianskan; något som lade grunden till en ytterst rik litterär tradition med senare

"Medan det torra dammet yr på högslätten La Mancha och havet bara glimtar till när Riddaren av den sorgliga skepnaden når Barcelona, är vågskummet ständigt närvarande hos Camões, som grundlade en saltstänkt tradition som har sträckt sig ända fram till våra dagar."

prosaister som Camilo Castelo Branco och Eça de Queiroz under 1800-talet och Miguel Torga, José Saramago och António Lobo Antunes under 1900-talet.

Eftersom Dom Sebastiãos kropp aldrig återfanns, uppstod snart en messiansk myt om att han i själva verket var i livet och en dag skulle återvända över havet för att återupprätta Portugals forna storhet. Utopin utvecklades till en viktig strömning i litteraturen och filosofin, den så kallade sebastianismen, som jesuitpatern António Vieira under 1600-talet kopplade samman med den storslagna tankegången på Portugal som det "Femte riket" – efter de assyriska, persiska, grekiska och romerska imperierna. Men det historiska faktumet är att ungefär vid samma tid som Camões dog i Lissabon påbörjade Portugal sin krokiga väg mot att bli vad det är idag – en nation i kontinentens marginal. Den långa diktaturen under 1900-talet fjärmade därtill landet ytterligare från resten av Europa.

Idag intar Cervantes en betydligt mer självklar plats i världslitteraturen än vad Camões gör. Den enögde skalden och äventyraren tycks förbli främst en portugisiskspråkig angelägenhet. Det gäller inte minst på våra breddgrader; det är betecknande att den senaste svenska översättningen av *Don Quijote* gjordes av Jens Nordenhöj år 2001, medan *Lusiaderna* inte har översatts till svenska sedan mitten av 1800-talet. Nils Lovén, som också översatte Dante, publicerade sin tolkning *Lusiaderna: hjeltedikt* första gången 1839. Den kom sedan i en omarbetad och utökad upplaga 1852.

I Portugal har Camões tvärtom inte bara lästs genom alla tider, utan också använts för de mest skilda ideologiska syften. Den första republiken i början av 1900-talet gjorde honom till sin diktare, liksom António de Oliveira Salazars auktoritära regim Estado Novo (Nya Staten). I den svartvita spelfilmen *Camões* från 1946 återanvänds historien om hur poeten räddade sitt manuskript efter förlisningen i Asien genom att hålla det ovanför vattenytan, i en scen som svallar av arkaiskt och heroiskt bildspråk.

Under Salazars regim accentuerades också firandet av Camões dödsdag som Portugals nationaldag. Fram till nejlikerevolutionen 1974 kallades den "Dia de Camões, de Portugal e da Raça" ("Camões, Portugals och Rasens dag"), och fick en särskilt patriotisk betydelse under kolonialkrigen i Afrika. Också det senare, demokratiska Portugal har dock flitigt använt sig av Camões kulturella arv. Den portugisiskspråkiga världens viktigaste litterära pris bär Camões namn, liksom landets kulturinstitut. De utländska statsbesöken brukar börja vid Jerónimoklostret i Belém, vars överdådiga manuelinska arkitektur – formligen drypande av maritima referenser – vittnar om de rikedomar som landet förfogade över för fem hundra år sedan. I kyrkodelen finns såväl Camões som Vasco da Gamas och Dom Sebastiãos gravar. Kungens grav är naturligtvis tom, och det är högst ovisst om det verkligen är poetens och upptäckarens kvarlevor som finns i sarkofagerna.

Själv har jag alltid ett porträtt av Camões i plånboken under mina besök i Portugal; han pryder nämligen kundkortet till det som betraktas som världens äldsta bokhandel, Livraria Bertrand på Rua Garrett i Lissabon.

Hur kan en författares verk överleva så många officiella hyllningar och högtidstal? Otaliga är förvisso de portugisiska skolelever som genom tiderna vändats över den obligatoriska läsningen av honom. Men han fortsätter också att fascinera och förbryl-

la. Kärlekssonetterna – tillkomna före eposet – har en klarhet och intensitet som fortplantas intakt genom århundradena. Inte minst författarna går allttjämt i dialog med honom på de mest skilda sätt.

Den främste nu levande portugisiska författaren António Lobo Antunes roman *Karavellernas återkomst* (på svenska 2006) är en hejdlös uppgörelse med landets glänsande, officiella historia. Tiderna blandas samman och kända gestalter från upptäckartiden återvänder under sjaskiga former till Lissabon efter avkoloniseringsen på 1970-talet. Missionären Francisco Xavier har blivit pensionatsföreståndare och hallick, och den panke Pedro Álvares Cabral – som upptäckte Brasilien – tvingas låta sin mulats-

ka prostituera sig på en enkel bar. Luís de Camões själv anländer med båt – ombord har han för övrigt lärt känna en viss före detta lottförsäljare vid namn Cervantes – och irrar sedan runt i staden efter någonstans att sova och en plats att begrava de ruttnande kvarlevorna av sin far. I en av romanens skarpaste scener rör en officer i hamnen med stövelspetsen vid kistan och frågar: "Tillhör det här skräpet dig?"

Bland de andra nu levande portugisiska författare som gett sig i kast med Camões finns Gonçalo M Tavares – landets mest uppmärksammade yngre prosaist – och romanförfattaren Mário Cláudio som i sin bok från i våras *Os naufrágios de Camões*

(Camões förlisningar) i fiktionens form för fram en kontroversiell tes om att Camões faktiskt inte alls lyckades ta sig i land efter förlisningen i Mekongdeltat, och att någon annan därför kan ha tagit över arbetet med att slutföra *Lusiaderna*.

Förmodligen skulle Camões själv ha känt sig mer bekväm med sådana vanvördiga tolkningar än i rollen som officiell nationalhjärte. Han tycks ha varit en alltför bångstyrig figur – mer hemma i stadd på gatorna och bordellerna än i salongerna – för att smickras av statyer och högtidstal.

En som har lyft fram Camões bohemiska och moraliskt opassande sida är författaren och essäisten Helder Macedo, som är en av landets främsta *camonistas*. Han håller dessutom *Lusiaderna* som renässansens främsta episka dikt överhuvudtaget, och har ofta framhållit dess moderna drag. Camões levde i en övergångstid och förebådade i sin poesi en kommande värld av olikheter och tvivel. I sin essäsamling *Camões e outros contemporâneos* (Camões och andra samtida), som utkom tidigare i år, skriver Macedo om de smutsiga, globala erfarenheternas roll för skaldens insikter.

Macedo associerar honom rent av med det något svåröversatta brasilianska uttrycket, som betecknar ett slags gatusmart och utsvävande sätt att ta sig fram i tillvaron, praktiserat av trickster och småtjuvar. Den traditionella kritiken har alltför lättvindigt försökt skilja det högtstående verket och den omoraliske författaren åt. Istället borde man se banden mellan dem, menar Macedo. "Om man ignorerar Camões så kallade 'bohemiska sida' ignorerar man också att Portugal under hans formative år var ett dynamiskt knippe motsägelsefulla spänningar, att Lissabon under hans upptägsrika ungdom var en stor marknadsplats för allt möjligt, där det handlades i både gott och ont." Vill man förstå de erfarenheter som låg till grund för hans verk går det inte att skilja det löjliga från det sublimala eller det prosaiska från det poetiska. Ännu finns det mycket att säga om den ständigt undflyende, ständigt närvarande Luís de Camões. ✿

LITTERATUR

Städer som kyrkogårdar

Werner Bergengruens *Döden i Reval* är en okonventionell men utmärkt guide till Tallinn, skriver **Jakob Sjövall**.

DET FINNS EN intressant brevväxling om Vilnius mellan den polske Nobelpristagaren Czeslaw Milosz och den litauiske författaren Tomas Venclova. Båda två var uppvuxna i staden och hade ett nära förhållande till den. Milosz levde i Vilnius före andra världskriget (då staden var polsk) och Venclova växte upp där under Stalins femtio-tal (då staden låg i det av Sovjet ockuperade Litauen). Milosz skrev därför ett långt brev till vännen Venclova om sina minnen och intryck.

Men trots att det endast skilde ett par decennier mellan deras erfarenheter av staden skriver Venclova i sitt svar: "Det är inte samma Vilnius vi känner; man skulle rentav kunna säga att det handlar om två diametralt motsatta städer."

Jag kommer att tänka på Venclovass ord när jag läser *Döden i Reval* av Werner Bergengruen. Boken har nyligen för första gången kommit i en bra svensk översättning av Anders Björnsson (Dialogos förlag).

Bergengruen (1892–1964) var balttysk och kom från Riga.

REVAL ÄR DET gamla tyska (och svenska) namnet på Tallinn, idag Estlands huvudstad. Det är en märklig sak att läsa boken för den som likt jag själv har bott där. Det Tallinn jag lärde känna för knappt tio år sedan beboddes av ester och ryssar, och några enstaka svenska och finska entreprenörer. Staden ville gärna framställa sig själv som ung, innovativ, framåtblickande och nordisk. En länk till historien och till Bergengruens Reval finns och vårdas fortfarande, men det kräver lite ihållighet och uppmärksamhet och en dos fantasi för att se den riktiga historien bakom den moderna, raska huvudstaden och den innehållslösa fernissa av påklitrad medeltidsatmosfär som alla historiska stadskärnor tyvärr måste utstå för turismens skull.

Att Tallinn liksom Vilnius förändrats så starkt under bara ett sekel beror i viss del

Sherlockfeber

64 Charlotta E Lindell om Conan Doyle

Det började i Filippi

66 Tommy Olofsson om Brutus och Paulus

Ett eget val

68 Henrik Dahlquist om niqab

Tysk vurm för England

69 Peter Landelius läser Theodor Fontane

Till snobberiets försvar

70 Claes-Magnus Bernson om bildning och auktoriteter

Krönika

71 Edvard Hollertz undrar om vår nutid är nutida

I korthet

71 Catta Neuding om Tolkien och äktenskapet

Reval 1890–1900.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

på den moderna tidens inträde, men i Östeuropa har förändringen nästan alltid varit mera genomgripande på grund av totalitarismens framfart under 1900-talet. Här har hela folkslag deporterats och omflyttats, stadsdelar bombats sönder och hela städer faktiskt utplånats på ett sätt som knappast skett så brutalt i Västeuropa, för att inte tala om i Skandinavien. Det tydligaste exemplet på detta är nog Kaliningrad, där nästan varje spår av den tidigare tyska staden Königsberg metodiskt utplånats av sovjetiska och ryska myndigheter.

DET ÄR DÄRFÖR rätt och riktigt att Tallinn i Bergengruens bok har fått behålla sitt gamla tyska namn, för den stad han skildrar är av ett helt annat slag än dagens. Det är tack-samt att kunna skilja på Tallinn och Reval – liksom det för Milosz och Venclova var skillnad på Vilnius före och efter kriget.

Bergengruens bok är väldigt underhållande. I åtta stycken ”kuriösa berättelser från en gammal tid” utvecklas döden som tema. Det är en sorts höglitterära rövarhistorier, där det bisarra och makabra får inta hedersplatsen. Det handlar om döda som inte har fått begravas, om skendöd, om ond, bråd död, och om människor med ett påfallande avslappnat förhållande till att dela nattläger med döda änkor. Döden är drastisk, och Bergengruens skenbart rationella, sarkastiska ton – inte utan värme och en viss känsla, trots allt, för det anständiga – distanserar temat så att det hamnar långt från allt vad skräck, sorg och dysterhet heter. Ofta är det vansinnigt roligt.

De ibland rent groteska historierna bildar en sorts kärna kring vilken vardagen i Reval utspelar sig. Bergengruen har på ett subtielt och skickligt sätt omgärdat själva händelseförloppet med mängder av små,

”De som bor i husen och går på gatorna: de är ju fåtalet: de flesta bor i stadens gråa kyrkor och gravkapell, under tunga huggna gravhällar, under gräset på kyrkogårdarna intill deras portar, under kyrkorummets stenläggningar.”

förment oviktiga detaljer som sammantaget bildar en duk på vilken en bild av staden Reval tecknar sig. Vi får veta att byäldsten när han ska tala allvar med en bångstyrig fiskare tar ner sin slitna tjänstemössa och lägger den på bordet, ”så att Tönno skulle se att detta var en ämbetshandling”. Vi får lära oss att barometrarna på gamla baltiska gods utöver de vanliga indikationerna för väder mellan solsken och storm även hade två ytterligare lägen: ”jordbävning” och ”jordens undergång”. Och vi får kunskap om att vad borgerskapet i staden än företog sig under Karl XII:s tid, om det så gällde att hålla ett lik av en hertig i förvar för att kunna använda det som påtryckningsmedel mot snåla gäldenärer, så gjorde man det på Stora gillet och drack rikligt med snaps därtill. Även om man kan läsa boken som en underhållande pikaresk är den insiktsfullt skriven om en stads väsen och särart. Det blir till slut en sorts kärleksförklaring

till en karaktärsfull och mycket europeisk stad, befolkad av balttyska småborgare, ryska ämbetsmän och estniska fiskargubbar.

ATT VI HÄR får bekanta oss så pass mycket med döden har flera orsaker. I viss mån handlar ju alla historier som utspelar sig i en någorlunda avlägsen dåtid om döden, eftersom ingen av de inblandade längre lever. Här görs det emellertid till en poäng. Det blir ett sätt att understryka att det förflutna verkligen är förflutet. Inte minst den inledande novellen, ”Redogörelse för en märkvärdig mans bana som levande och död”, inskärper att det är tal om förgängligheten. Det är en sorts historisk kavalkad som sträcker sig från tidigt 1700-tal till sent 1800-tal. I centrum för historien står det märkligt välbevarade liket efter hertigen, fältmarskalken och suputen Charles Eugène de Croÿ. Läsaren får slå följe med kroppen och dess öden under århundraden. Den döde blir en mittpunkt kring vilken andras liv kretsar för en längre eller kortare tid, och sedan försvinner även de och ersätts av nya gestalter. I bokens början finns också en hänvisning till den märk-

Werner Bergengruen.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

liga dödsdansmålningen i Nikolaikyrkan i Tallinn som Bernt Notke målade på fjortonhundratalet (konstnären som för övrigt även skapade statyn över Sankt Göran och Draken i Storkyrkan i Stockholm). ”Till denna dans kallar jag alla: / Påve, kejsare och övriga figurer / Arm, rik, stor och liten / Träd fram, här hjälper inga tårar!” lyder inskriptionen på den kusliga målningen där döden själv bjuder upp till dans. Så är det också i Bergengruens bok: persongallerierna förnyas och skiftar, men alla är idag borta.

KANSKE EN SMULA paradoxalt ligger det ändå i detta något fruktbart. Bokens verkliga huvudperson är ju staden själv, och varje stad är trots allt summan av sin historia. Boken inleds också med en reflektion över i hur stor utsträckning gamla städer i själva verket är kyrkogårdar: ”De som bor i husen och går på gatorna: de är ju fåtalet: de flesta bor i stadens gråa kyrkor och gravkapell, under tunga huggna gravhällar, under gräset på kyrkogårdarna intill deras portar, under kyrkorummets stengläggningar.” Där ligger också en sorts svar till Tomas Venclovas ord om Vilnius. En plats bär alltid på sitt arv, och – för att citera en annan östeuropeisk poet, Joseph Brodsky – till och med i Kaliningrad viskar träden ännu på tyska. De döda, det förgångna, historien: allt detta utgör i större utsträckning än nuet vad som utgör en stad. Hertigen de Croÿ må äntligen ha fått sin begravning, men Bernt Notkes dödsdans kan fortfarande beskådas i Nikolaikyrkan.

Döden i Reval blir på så vis också en utmärkt om än okonventionell guidebok till den estniska huvudstaden. ✱

DECKARE

Sherlockfeber

Mattias Boströms bok *Från Holmes till Sherlock* har gjort succé, också utomlands. Intresset för Conan Doyles verk har varit på topp på senare år, skriver **Charlotta E Lindell**.

BBC-SERIEN SHERLOCK, SOM utspelas i 2000-talets London, är Storbritanniens största tv-framgång någonsin. Den amerikanska NBC-serien *Elementary*, också den baserad på Sherlock Holmes, har miljontals tittare över stora delar av världen.

Framgångarna med filmatiseringarna har gjort att efterfrågan på andra verk av Arthur Conan Doyle (1859–1930) har ökat. Han var så mycket mer än skapare av Sherlock Holmes.

Parallellt med Sherlock ägnade sig Conan Doyle åt att författa gotiska historier. Nu har de fått nytt liv; för första gången någonsin presenteras de sedda genom akademiska ögon. I *Gothic Tales, by Arthur Conan Doyle* (2016) har Darryl Jones, professor i engelska vid Trinity College Dublin, samlat trettiofem av den skotske författarens bästa gotiska noveller. ”Under större delen av 1900-talet har den gotiska berättelsen avfärdats som populistiskt billigt melodram. De senaste decennierna har den fått återupprättelse som en av de mest betydande kulturyttringarna för att uttrycka osäkerhet och oro”, skriver Darryl Jones i förordet till boken. ”Den gotiska berättelsen kännetecknas av spänningar mellan det förflytna och nutid, rationell vetenskaplig naturalism och det irrationella övernaturliga.”

DET VAR EN litterär form som passade läkaren och spiritisten Conan Doyle. Här fick han möjlighet att ta sig an djupare ämnen.

Conan Doyle var en motsättningsman. Han var anhängare av det brittiska imperiet samtidigt som han ställde upp som liberal kandidat i flera val för irländskt självstyre. Han var läkare och trodde på det övernaturliga. Spiritismen kom Doyle i kontakt med redan på 1880-talet men han blev inte troende förrän 1916. Ett år senare föreläste han för första gången offentligt om ämnet och han blev en förespråkare för rörelsen. Conan Doyle skrev flera böcker om spiritism, den mest kända är nog *History of Spiritualism* (1926). Hustrun Jean – som han gifte sig med efter det att första frun, Louise, dött i tuberkulos – var också hon engagerad i den andliga världen och använde sig av automatisk skrift. Genom Jean fick Conan Doyle råd från andar.

Boerkrigets och första världskrigets fasor och död skapade ett stort behov av tröst: tron på ett liv efter detta. Arthur Conan Doyle förlorade en son och en bror till följd av första världskriget och flera andra släktingar dog i själva kriget. Han kom fram till slutsatsen att det måste finnas något efter döden.

Tiden som frivillig läkare i boerkriget i Sydafrika (1899–1902) präglade honom. Han upplevde fruktansvärda saker på nära håll.

NÄR BOERNA ANKLAGADE britterna för att ha varit med och satt upp koncentrationsläger i Sydafrika hävdade Conan Doyle att det i själva verket var flyktingläger. Kritiken blev häftig. Det resulterade i att han skrev vad han själv kallade en ”pamflett”, *The War in South Africa* (1902), till den brittiska kolonialmaktens försvar. Genomslaget blev stort och den översattes till flera språk. Edvard VII av Storbritannien ville adla honom för insatsen. Författaren övervägde allvarligt att avböja utmärkelsen. Han tyckte inte att han gjort mer än sin plikt och försvarat sitt land och sina landsmän. Mamma Mary Doyle, som var mån om titlar och familjehistoria, författade ett brev till sin son i vilket hon skrev att hon tyckte att han skulle låta sig adlas. Senare samma år blev han sir Arthur Conan Doyle.

Den genre som Conan Doyle själv ansåg att han bemästrade allra bäst var den historiska romanen. I sin självbiografi *Memories and Adventures* från 1924 nämner han *Vita Kompaniet* (1891 i original och 1898 på svenska) och *Sir Nigel* (1906) som de verk han var mest nöjd med. Båda är romantiska 1300-talshistorier. Sir Arthur är i sina memoarer inne på att om inte Sherlock hade tagit så mycket tid i anspråk hade han blivit en anedd författare av historiska romaner.

Förhållandet till Sherlock Holmes var kluvet. Den mästertliga detektiven var både Conan Doyles lycka och förbannelse. Det var Sherlock som gjorde honom världsberömd och förmögen men det var också han som hindrade honom från att ägna sig åt annat författande. Sherlock Holmes gjorde entré i *En studie i rött* (1887). Den och nästa Sherlockroman gjorde inget större väsen av

Från tv-serien *Sherlock*.

FOTO: TT

sig. Genombrottet kom med korthistorierna som publicerades i *The Strand Magazine*.

Efter några år var Conan Doyle så trött på Sherlock att han tog livet av honom. Reaktionen från Sherlockfantasterna blev kraftig. Mer än tjugotusen personer sa upp sina prenumerationer av *The Strand* i protest och det sägs att några de mest inbitna anhängarna, unga herrar i City i London, satte sorgflor på sina höga hattar. De krävde att deras hjälte skulle återuppstå.

DET GJORDE HAN – men inte förrän tio år senare 1903. Trycket från läsarna plus det faktum att Sherlock Holmes drog in stora pengar åt sin skapare avgjorde saken. Conan Doyle återvände sedan med ojämn mellanrum till sin privatdetektiv under hela sin karriär.

Det har utkommit oändligt många böcker om Sherlock Holmes och om Arthur Conan Doyle. Ändå har det aldrig skrivits om dem på det vis som Mattias Boström gör i *Från Holmes till Sherlock* (2013). Det är första gången som någon berättar hela framgångshistorien om Sherlock Holmes i kronologisk ordning, från 1880-talet fram till idag.

Boström kan sin Sherlock. Så till den milda grad att *Från Holmes till Sherlock* givits ut såväl i mästardetektivens hemland Storbritannien som i USA – ackompanjerad av uppskattande recensioner. Till våren kommer en uppdaterad utgåva av boken ut i Sverige.

”Han var den första riktiga superhjälten, en vanlig människa som besatt en superkraft och använde den för att göra något gott.”

TILL SKILLNAD FRÅN andra böcker i ämnet fokuserar Mattias Boström på människorna bakom den långlivade detektiven istället för att bara titta på verken. Tanken är att inte enbart specialintresserade ska ha behållning av boken. Stilgreppet som han använder sig av i *Från Holmes till Sherlock* kallas på engelska för ”narrative non-fiction”:

– Det är en typ av populärhistoria där jag skapar scener ur historien och så omärkligt som möjligt petar in mängder med fakta. Jag har hämtat en mängd knep från fiktionen för att locka läsaren att hela tiden vilja läsa vidare – korta kapitel med en bladvändarstruktur där jag ofta väntar med att berätta viktiga fakta så att de istället blir en överraskning i slutet av kapitlet. På det sättet försöker jag återspegla hur dessa händelser utspelade sig i verkligheten, säger Boström.

Efter sir Arthur Conan Doyles död 1930 anordnades en stor seans på Royal Albert

Hall. Någon i publiken upplevde att han var närvarande. Det är han än idag, precis som Sherlock. Förstod författaren att han hade skapat en superhjalte som skulle leva vidare långt efter hans död?

– Ja, jag tror faktiskt det. Möjligen hade Conan Doyle blivit förvånad att hans skapelse hade fått ett så långt liv, men att Holmesfiguren kunde användas på en mängd olika sätt hade han sett redan under sin egen levnad. Det producerades mycket på Sherlock Holmes-fronten under de nästan fyrtio år som Conan Doyle fick uppleva, både med och utan tillstånd – filmer, teaterpjäser, parodier, essäer, reklambudskap.

VAD ÄR DET som gör Sherlock Holmes unik och evigt aktuell?

– Han var den första riktiga superhjälten, en vanlig människa som besatt en superkraft och använde den för att göra något gott. I Sherlock Holmes fall var det hans briljanta observations- och slutledningsförmåga, alltså hans hjärna. Människor på 1890-talet var fascinerade av hjärnans oanade användningsområden.

Än idag råder en stor fascination för människors tankekraft och nu vet vi att vi själva kan träna upp våra hjärnor.

– Sherlock Holmes superkraft är på detta sätt något som vem som helst skulle kunna få. Så han är därmed både verklighetsförankrad och ouppnåelig, säger Boström. 🌸

Det började i Filippi

Varför reste Paulus till Europa och varför begick Cassius självmord?

Tommy Olofsson besöker Kavala och ställer frågor om vår kulturs ursprung.

UNDER EN MÅNAD har jag lyckan att bo i hamnstaden Kavala i Grekland, i den funkisvilla som Svenska Tobaksbolaget byggde på 1930-talet. Numera förvaltas den av Svenska institutet och fungerar som gästhem och konferenslokal.

Jag ställer väckarklockan på fem i sju. Det är för att kyrkan här intill avger ett skrämmande klockspel sju varje morgon. Men att kyrkan är omtyckt visar sig på söndagarna. Många kommer till mässan. En söndag gick jag dit vid nio. Det var för sent för att få en sittplats. Efteråt var kön till nattvarden lång.

Brödbitarna som föreställde Kristi kropp var smörgåsstora, inga oblater. Alla åt bara en gnutta av dem till klunk av vin. De tog med sig bröden hem, troligen till förmiddagskaffet.

När jag en dag vandrar omkring i ruinerna efter staden Filippi, två mil norr om Kavala, börjar jag ställa underliga frågor.

"Vi ses vid Filippi" är ett uttryck som betyder att man ses för att göra upp om något eller att man möts igen när avgörandets stund är inne. Det kan gälla på tävlingsbanan eller i en domstol. Uttrycket är användbart i alla möjliga sammanhang och var vanligare förr om åren, då svenska gymnasier ännu förmedlade historiekunskaper och viss bildning. Det kommer från Shakespeare, som så många andra bevingade ord. "Thou shalt see me at Philippi", säger Julius Caesars vålnad till Brutus. Det är en varning. Den döde hotar sin mördare.

DET VAR BRUTUS som höll i dolken då Julius Caesar mördades den 15 mars år 44 f Kr, detta vid vad som med våra dagars terminologi var ett försök till statskupp. Det var inte bara Brutus, själv senator och en av dem som förut stått nära Julius Caesar, som var beredd att mörda för att få bort enväldshärskaren. Han hade stöd av en sammansvuren krets av senatorer.

"Et tu, Brute!" rosslar den döende Julius Caesar i Shakespeares historiska drama om hans sista dagar och död och om de dramatiska följder mordet fick. Shakespeares formulering i *Julius Caesar* har traderats som ett uttryck för upptäckten av ett förräderi. Den historiska sanningen är annars närmast den att Brutus var ute i ädla syften. Han såg sig själv, med all rätt, som en

förkämpe för rättvisa. Ambitionen var att ge den romerska senaten större befogenheter och att återupprätta dess status.

Mordet kom att utlösa ett inbördeskrig. Octavius, Julius Caesars adoptivson, och hans vapenbroder Antonius drog österut och mobiliserade en anseelig här i och kring storstaden Filippi i nuvarande nord-

att kapitulera tog Brutus sitt liv.

Slaget vid Filippi kom att bli avgörande för romerska rikets framtid. Octavius blev oinskränkt enväldshärskare av samma skrot och korn som sin adoptivfar. Octavius lät sig utropas till Caesar Augustus, den förste romerske kejsaren. Varför var de romerska härförarna så snara att ta livet av sig efter att deras armé lidit ett nederlag?

En annan sak man kan undra över är hur Europas senaste två årtusenden skulle ha tett sig om inte aposteln Paulus hade kommit till Filippi cirka år 50 e Kr. Han förmödas ha stannat i ett år.

Filippi.

FOTO: ALAMY

östra Grekland, längst österut i Alexander den stores Makedonien. I Rom rustade Brutus och Cassius varsin här för att dra ut i strid och krossa dem som var lojala mot den mördade tyrannen och själva ville dra nytta av det diktatoriska systemets fortlevnad.

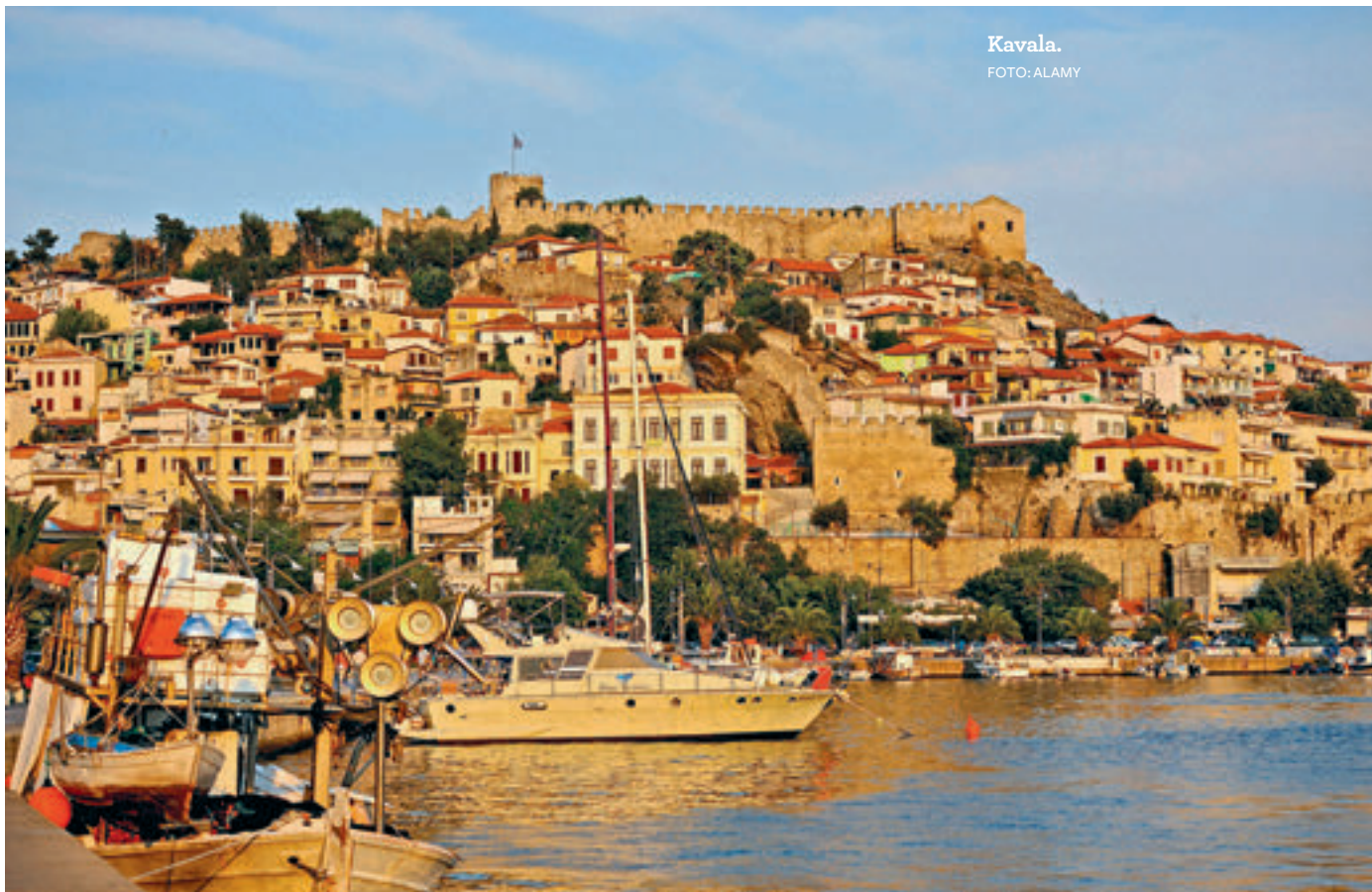
DE AVGÖRANDE STRIDERNÄ stod 42 f Kr utanför Filippi. Befälhavarna Octavius och Antonius besegrade revoltörerna. Cassius tog livet av sig då han insåg att hans trupper skulle förlora bataljen. Av någon anledning trodde han att det såg lika illa ut för Brutus och hans här, men så var inte fallet. Efter Cassius självmord förändrades dock villkoren snabbt, helt enkelt därför att Cassius soldater endera flydde eller gick över på den förutvarande fiendens sida och nu började bekämpa Brutus och hans här. Istället för

ATT APOSTELN UNDER sitt dopnamn Saulus hade varit farisé och lagt ned stor möda på att bekämpa den nya religionen, tror vi oss veta, liksom att han i en uppenbarelse blev omvänd och därefter övertygad om att Jesus var Guds son, som uppstått från de döda. Varför reste Paulus till Europa? Varför fick han för sig att bli missionär för den nya tro som han hade låtit sig övertygas om, efter att tidigare helt enkelt ha varit en rätttrogen jude som inte trodde på ett individuellt evigt liv?

Väl kommen till Filippi blev Paulus den förste kristne missionären. Han började tala om sin nyvunna tro och lyckades få ihop en liten krets av intresserade. De kan inte ha varit så många, anar man av Filippibrevet i Nya testamentet. I detta brev riktar han sig till de anhängare han har vunnit i Filippi och ger dem förmåningar. Timotheus och Epafroditos får beröm och framhävs som dygdemönster, medan kvinnorna Euodia och Syntyche får ett varningens ord för att de kivas och hotar att splittra gruppen.

Paulus är Nya testamentets motsvarighet till kvinnohataren Hesekei i Gamla testamentet, visserligen inte lika rå i sin avsky men ändå så pass förringande att han kan karakteriseras som en misogyn författare. Till sist fick han tydligen så mycket besvär med kvinnorna i de små kristna grupper han lyckats inspirera under sina resor i södra Europa att han myntade de beryktade orden att kvinnan bör tåla i församlingen.

DEN LILLA KRETSEN i Filippi, de första människor Paulus lyckades frälsa i Europa, bestod sannolikt av judar. Vad Paulus kunde locka med var framför allt Kristi mirakulösa

uppståndelse från de döda och ett löfte om evigt liv i himlen åt de människor som trodde på honom och på att Jesus var Messias, Guds son.

Föreställningen om ett individuellt evigt liv finns över huvud taget inte i Gamla testamentet och heller inte inom judendomen. I åtskilliga tidigare översättningar av Gamla testamentet finns denna föreställning insmugglad, men i alla moderna textkritiska översättningar av GT är idén om individuella själars eviga liv i ett hinsides paradiset helt utrensade. Man kan gissa att föreställningen om evigt liv och salighet utgjorde en konkurrensfördel i Paulus strävan att vinna anhängare av den nya tron.

Brevet till filipperna skrev han sannolikt i en fängelsehåla i Rom. Han hade fängslats för att han försökt sprida sin tro. I brevet uttrycker han farhågor om att han ska bli avrättad men uppger sig vara beredd att möta martyrdöden. Paulus är inte rädd för att dö, skriver han. Han är tvärtom övertygad som han är att hans självuppoftande arbete för att sprida Kristi budskap och att i görligaste mån leva som han och bli så lik honom som möjligt ska leda till att döden blir honom "en vinning" (Fil. 1:21) och att han kanske sedan, precis som sin läromästare, "kan nå fram till uppståndelsen från de döda" (Fil. 3:11).

Det är i Filipperbrevet som Paulus tydligare än någon annanstans deklarerar att

den tro han predikar inte är avsedd bara för omskurna, alltså för judar som han själv, utan för människor av alla sorter och slag. Vad man möter hos Paulus är de första ansatserna till kristendomens internationalisering.

Till sist fick han tydligen så mycket besvär med kvinnorna i de små kristna grupper han lyckats inspirera under sina resor i södra Europa, att han myntade de beryktade orden att kvinnan bör tåla i församlingen

DEN GUD SOM Bibeln inledningsvis handlar om var en stamgud. Han var israeliternas Gud. Det var han som ledde dem ut ur fångenskapen och slaveriet i Egypten och som visade dem vägen till det förlovade landet. Paulus fjärrmar alltså den gammaltestamentliga gudomen från rollen som Jakobs-

folkets egen beskyddare och stamgud. Uppfattningen att gudomen kan vara en gud för alla folkslag utgör förutsättningen för hans beslut att lämna Israel och att åka utomlands i syfte att sprida sin nya tro.

EFTER NÅGRA ÅRS husarrest i Rom mötte Paulus slutligen martyrdöden kring år 62. Till synes förgäves hade han predikat sin kristna tro, men de trogna medhjälparna fortsatte missionsarbetet efter hans död. Kristendomen spreds långsamt och omhulldes i små geografiskt ganska spridda sektor, ända tills Konstantin tågade in i Rom med sin väldiga armé den 29 oktober 312 och erövrade staden och lät sig utropas till ny kejsare. Kejsare Konstantin bestämde kort därefter att hela riket skulle bli kristet, att varje medborgare skulle bekänna sig till en religion som dittills bara cirka 5 procent av befolkningen hade trott på. Därefter blev det full fart på kristnandet av Europa, med hugg och slag, påbud och krav.

Det var i Filippi det började. Underligt är att Paulus alls tog sig över till Europa för att börja sprida sin tro. Varför gjorde han det? Var hans egna judiska bröder i Israel för svåra att övertyga? De flesta av dem visade sig ju hålla fast vid sin tro och erkände inte Jesus som Guds son, inte heller något annat som står i det tillägg till Gamla testamentet som företrädarna för den delvis nya religionen uppgav vara sant. ✠

Ett eget val

De europeiska kvinnor som använder niqab gör det i allmänhet frivilligt, skriver **Henrik Dahlquist**.

I FLERA EUROPEISKA länder har man förbjudit bärandet av muslimska heltäckande ansiktsslöjor på allmän plats. Många som förespråkar förbud mot *niqab*, ibland felaktigt kallad *burka*, hävdar att kvinnor inte frivilligt väljer att täcka ansiktet – de tvingas till det. Men vad som faktiskt avses med frivillighet eller tvång är inte helt självklart.

Ibland är de två begreppen mycket nära sammankopplade. Ett grundläggande sätt att förstå frivillighet på är just som frånvaron av tvång. Ett val är fritt om personen inte har tvingats till det av någon annan.

ta hänsyn till i vilken kontext eller på vilket sätt ett beslut har fattats. Flera feministiska motståndare till slöjan förstår frivillighet på det här sättet. De menar att beslut som har fattats under inflytande av förtryckande normer inte kan vara verkligt frivilliga. Till sammans med tanken att det finns en manlig blick bakom i princip alla religiösa krav på kvinnors klädsel, framförd bland annat av filosofen Susan Moller Okin, innebär det att dessa feminister i praktiken menar att det är omöjligt att frivilligt välja att bära niqab.

Men det är svårt att tänka sig något beslut

Nussbaum. Hon försvarar sig mot de radikala feministerna genom att peka på att vetenskapen om att män och "patriarkala strukturer" har influerat religionen och traditionen ger än starkare skäl att använda förnufvet som vägvisare. Oavsett om valet gäller stilettklackar eller niqab.

DET FINNS INDIKATIONER på att verklighetens kvinnor resonerar sig fram till beslutet att bära ansiktsslöjan. Till att börja med är en stor del av kvinnorna som bär niqab i Europa västerländska konvertiter. I en dansk studie kom man exempelvis fram till att omkring hälften av de mellan 150 och 200 kvinnor som bar ansiktsslöja i landet var "etniska danskar" födda i Danmark. De har alltså inte fötts in i en familj eller kultur med starka normer om att bära ansiktsslöja. Andra europeiska studier visar att även bland dem som är födda i Mellanöstern – eller har föräldrar som är det – är det många som vuxit upp i familjer där man aldrig tidigare burit niqab. Själva valet tycks också ofta vara väl underbyggt. Ett typiskt svar är att beslutet fattades efter en lång individuell tankeprocess, inte för att traditionen påbjöd plagget. Men för att säkert kunna avgöra vilka processmässiga krav kvinnorna lever upp till krävs ytterligare studier.

Så varför väljer kvinnor att bära niqab om de inte tvingas till det? Svaren är givetvis lika många som det finns personer med ansiktsslöja, men i många av de studier som genomförts går det att identifiera tre huvudanledningar. Den första handlar om synen på niqaben som en del av den personliga identiteten. Precis som att någon annan vill vara en person som läser komplicerade böcker eller springer maraton, vill en kvinna ur den här gruppen vara en som bär niqab. Den andra är att de svarande ser bärandet som en viktig del i kulturen de vill tillhöra. Att bära niqab blir därmed att vara en del av en gemenskap. Den tredje anledningen är religiös. Beslutet att bära niqab är en del av kvinnans religiösa förpliktelser mot Gud. För många tycks förklaringen vara en blandning av alla tre. I de fall där kvinnor tvingas bära niqab mot sin vilja måste de självklart få hjälp och stöd, och förövaren måste straffas. Som tur är verkar det inte vara särskilt vanligt. Oavsett hur man definierar tvång. ✿

Kvinna i niqab.

FOTO: PHIL NOBLE / TT

Det finns inte mycket som tyder på att den här sortens ofrivillighet är ett stort problem i Europa bland dem som bär niqab. I ett antal nyligen genomförda europeiska studier uppgav ingen av de svarande att de tvingats till att bära plagget. Faktum är att undersökningar i Belgien och Frankrike tyder på att familjemedlemmar och släktingar ofta försöker övertyga kvinnorna om att inte bära heltäckande slöja. Med reservation för att studierna än så länge är relativt få finns det alltså mycket som talar för att den som vill kritisera niqaben från ett frivillighetsperspektiv bör rikta in sig på mer subtila former av ofrivillighet.

Inom den politiska teorin brukar man tala om att ett fritt val måste fattas "autonomt". Beroende på vilken utgångspunkt man har kan autonomi betyda många olika saker, men nästan alltid handlar det om att

som åtminstone inte delvis har påverkats av den sociala kontext personen befinner sig i. Och eftersom många feministiska teoretiker menar att även västerländska samhällen genomsyras av patriarkala strukturer uppstår det problem, eftersom det alltid finns någon norm som förtrycker, influerar, och därmed omöjliggör fria val. Kvinnor kan inte fritt välja vare sig niqab, skönhetsoperationer, högklackade skor eller smink.

ETT ANNAT SYNSÄTT som på den senaste tiden blivit allt mer populärt – även inom den feministiska politiska teorin – är att ett frivilligt val är det man bestämt sig för att göra efter en obehindrad och kritisk reflektionsprocess. Ett fritt val är ett väl-informerat val. Ett beslut fattat på grund av gammal vana är inte fritt. Ståndpunkten företräds bland annat av filosofen Martha

LITTERATUR

Tysk vurm för England

Theodor Fontanes 1800-talsroman *Stechlin* ger en underhållande beskrivning av det nyligen enade Tyskland, skriver

Peter Landelius.

DEN STORA SJÖN Stechlin i Brandenburg är känd för sitt rena vatten och sin trots en relativt sparsam vegetation rikt varierade fiskpopulation. Den är omgiven av grönskande nordtysk skog och ett relativt lågproducerande jordbruk som sköts av fattiga bönder och styrs av en föga företagsam lågadel. Den har förändrats en hel del under de senaste hundra åren, beskrivningen är från Theodor Fontanes roman *Stechlin* (1898). Han försåg dessutom den idylliska sjön med en mystisk källa som sprutar sitt vatten ur jordens inre.

Romanen *Stechlin* (Atlantis) handlar om en junkerfamilj med namnet von Stechlin och dess underlydande, om penningbekymmer och kärleksbesvär och om den yrvakna lokala politiken i det nya Tyskland, som på historiskt kort tid hade skapats av preussiska kungar och den socialkonservative järnkanslern Otto von Bismarck. Den här jordägande lågadeln hade svårt att finna sig tillrätta i den snabba moderniseringen och vurmade hellre för England, som haft ett par sekler på sig för att förena ekonomiska framsteg med ett relativt stabilt klassamhälle.

Öppningsscenerna med den åldrande herr von Stechlin – dålig hälsa, ekonomiska problem och en avhållen men ännu ogift son i det kejserliga kavalleriets främsta garde – fick mig att associera till Tjechov och

Fontane.

FOTO: ALAMY

Turgenjev, men det visade sig snart att baronen ingalunda fastnar i nostalgi och handlingsförlamning.

FÖRUTOM FRIHERRARNA STECHLER dä och dy tillhör huvudrollerna den erfarne diplomaten greve Barby och hans sköna döttrar, den intelligenta grevinnan Melusine och

den unga Armgard, som ryttmästare von Stechler har att välja emellan – alla klokt och sympatiskt framställda utan att Fontane väjer för deras sociala begränsningar. Hela persongalleriet är färgstarkt och dessutom i ständig rörelse: den auktoritäre skolmästaren Krippenstapel; den liberale pastorn Lorenzen som blivit en bro mellan familjens generationer; den råbarkade och framgångsrike sågverksägaren Gundermann; den koleriske musikleären Wrchowiz, den knapadlige cynikern och ryttmästaren von Csako och priorinnan Adelheid von Stechler (överraskande nära släkt med domprostinnan Hyltenius i Wadköping). Det är bara några exempel på de många intressanta bipersonerna.

TILL DET NYA Tysklands födslovänder bidrog inte bara den teologiska klyftan mellan lutheraner och katoliker, utan också den på 1800-talet formulerade klasskampen: en framväxande socialdemokrati krävde snabba reformer alternativt revolution. Fontane väver samman det historiska dilemmat med en fascinerande familjehistoria och en mycket sympatisk närmiljö. Den underjordiska källan i Stechlinsjön blir symbolen för ett samband mellan ”den lilla världen” och ”den stora”, som jag inte minns mig ha sett så här skickligt skildrat sedan jag såg Ingmar Bergmans film *Fanny och Alexander*.

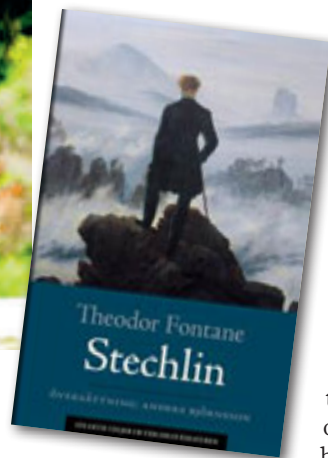
Vurmen för det England där flera av huvudpersonerna har vistats i flera år tycks mig ha delats av Fontane själv; åtminstone har hans skickliga, följetongslänkande berättarteknik fler släktingar på andra sidan Kanalen. I Sverige dröjer det kanske till Hjalmar Bergman innan vi får något slags motsvarighet. Fontane ser rätt illusionslöst på den värld han beskriver, men

han blir aldrig sarkastisk; kritiken mildras av hans humor.

Boken är så underhållande att den kan vara svår att lägga ifrån sig, men dess omfång och tematiska rikedom fick mig ändå att anjuta den långsamt och noga. Härtill bidrar att Anders Björnsson inte

bara är en god översättare utan också har skrivit ett utomordentligt förord om romanens bakgrund, samt noter.

Ett av Caspar David Friedrichs mest berömda verk har fått stå för det vackra omslaget, som är sjön Stechlin värdigt. 🌸

Aristoteles.
FOTO: BGETTY IMAGES

BILDNING

Till snobberiets försvar

Om vi inte underordnade oss auktoriteter skulle civilisationen snabbt förfalla, skriver **Claes-Magnus Bernson**.

HUR SKULLE EN civilisation utan snobberi se ut? Frågan ställs av den polske filosofen Leszek Kolakowski, och den är i högsta grad retorisk. Kolakowski menar att snobberi har en fostrande effekt och att civilisation utan vettig fostran är omöjlig. Ordet "snobberi" har emellertid negativa konnotationer. Istället vill man snarare få det att verka som om ens drivkrafter är rena, typ "jag skriver bara för mig själv och för att det är kul".

Kolakowski talar visserligen om snobberi men kunde lika gärna ha kunnat tala om värdet av förebilder eller mästare. I vår tid antas det i vissa kretsar en smula smutsigt att underordna sig en auktoritet. Som om det innebar att man gjorde avkall på sin kritiska förmåga, sin integritet och individualitet. Kanske handlar detta om att det i underordningen implicit antyds att någon annan – Auktoriteten, Mästaren, Läraren – skulle vara bättre än man själv?

Litteraturhistorikern George Steiner skriver i *Lessons of the Masters* att "there can be no family or social system, however isolated and rudimentary, without teaching and pupillage, without achieved mastery and apprenticeship". Om vi inte underordnade oss auktoriteter – om vi inte medgav att andra visste eller var bättre i något avseende – skulle civilisationen snabbt förfalla. Sätter man i system att alla slags auktoriteter skall bekämpas eftersom de medför

hierarkier och maktobalans blir kunskapsförmedling omöjlig.

Redan Aristoteles insåg det. Hans dygdeetik i *Den nikomachiska etiken* är exempelvis centrerad kring efterhärmandets logik. Aristoteles ansåg – i motsats till Platon – att det inte är tillräckligt att inse det rätta. För att göra det rätta krävs också en sorts förtrogenhet med handlingen; denna förtrogenhet förutsätter "vana" och det kan man endast få genom att se andra handla dygdigt samt sedan försöka upprepa samma beteende.

UTAN AUKTORITETER HAMNAR vi lätt i det *post-truth*-tillstånd som det idag ofta talas om. Ett tillstånd där "alternativa fakta" prånglas ut och där man ser med misstänksamhet på etablerade kunskapsinstitutioner. Men om man inte litar på att professionella historiker kan vi börja lita på konspirationsteorier som råkar passa in i vår egen intuitiva, inskränkta världsbild.

Särskilt vänstern spelar ibland ett farligt spel här genom sin ovilja att öppet underordna sig auktoriteter då varje auktoritet tolkas i termer av förtryck. Men samma vänster som stolt proklamerar att den inte böjer sig för någon har kastat sig på sina bara knän inför inte bara Lenin och Che Guevara utan även inför intellektuella som Jean-Paul Sartre och Michel Foucault. Tolkningsindustrin kring Marx kan också

ses som ett utslag av vänsterns behov av underkastelse.

Frågan om auktoriteter är kanske som mest inflammerad inom kultursammanhang i frågan om kanon. Harold Bloom föreslår i *The Western Canon* ett synsätt som tilltalar mig: "Nothing is so essential to the Western Canon as its principles of selectivity, which are elitist only to the extent that they are founded upon severely artistic criteria." Istället för att liksom vänstern förhålla sig till kanon rent instrumentellt – utifrån en ideologisk agenda – kan man också låta kanon förbli vad den är: ett kluster av stora verk som måste läsas och läsas igen av nya generationer läsare för att förbli kanon.

BLOOM FÖRESLÅR OCKSÅ att vi kanske borde relatera till kanon som ett medeltida minnespalats: "The greatest authors take over the role of 'places' in the Canon's theater of memory, and their masterworks occupy the position filled by 'images' in the art of memory." Liknelsen är utmärkt om man tänker sig att vi via exempelvis text förlänger vårt medvetande och ökar vår kognitiva kraft.

Hur skulle vi hitta fram till Shakespeare om vi inte blev introducerade? Denna introduktion är endast möjlig genom att någon som redan är initierad initierar oss – genom att vi litar på och underordnar oss en auktoritet. Eller rentav är snobbiga. ✨

Lever vi nutida?

Det finns en del att reta sig på nuförtiden. Det verkar även den nye Moderatledaren Ulf Kristersson tycka. I sitt installationstal efterlyste han mindre gnäll och fler vuxna i den politiska debatten.

Till allas förvåning har ingen högljutt förklarat sig kränkt över Kristerssons uttalande. Dreven på sociala medier om åldersdiskriminering uteblev. Inte ens någon träffad ståuppkomiker har stått upp. Mycket som kännetecknar vår tid lyste med sin frånvaro.

Det är lätt att raljera över tingens ordning. Men vad är det egentligen för tid vi lever i?

Om vi ska beskriva vår samtid utifrån samma mallar som Stockholms Auktionsverk använder för att klassificera konstföremål blir det allt annat än enkelt. Och det beror inte på att jämförelsen är svår. Snarare förbryllar resultatet.

Auktionsverket klassar lite förenklat föremål från före 1900-talet som "klassiska", de därefter som "moderna" och det skapat av samtidskonstnärer som "nutida". Om klassificeringen ska göras noggrannare behöver hänsyn tas till objektens uttryck. Det leder till den till synes enkla kontrollfrågan: Är vår nutid "nutida"?

FÖR SVAR VÄNDER VI OSS till ett trendkänsligt gäng som kan tidens uttryck – politikerna. En grupp som har börjat blicka bakåt på allvar. Begreppet "rikets säkerhet" har dammats av, förra året talades det plötsligt om svenska värderingar, Socialdemokraterna återvänder till gammal retorik och Carl Bildt föreslogs igen som partiledare för Moderaterna.

Utanför Sverige finns liknande strömningar. Donald Trump vann presidentvalet i USA på ett bakåtriktat budskap, som nu kopieras över västvärlden. Han har lovat att öppna gruvor och hyttor igen. Situationen pekar lite överraskande på att vår nutid bör klassificeras som något annat än pinfärskt nutida, snarare kan benämningen modern vara aktuell.

Modehusen – de allra mest trendkänsliga – har också gått i en liknande riktning som politiken. Designer har börjat betona arv och tidlöshet, enligt *Financial Times* moderedaktör Jo Ellison (9/9). Modehusen söker sitt ursprung och kan finna det i plagg skapade för någon eller några generationer sedan. Det stärker bilden av att samtiden i sina uttryck strävar efter att vara något annat än nutida.

DEN HÄR TRENDEN för en del gott med sig, inom både mode och politik. Läget borde också skapa goda förutsättningar för ett vuxet debattklimat.

Men vurmen för det familjära har fått en baksida. Exempelvis skapar modeindustrins tillbakablickande en konflikt med branschens invanda syfte, det vill säga att vara innovativa för att driva utveckling. Designers kreatörer på modeveckor brukar vara skapade för att ta publiken utanför komfortzonen. Det utsätts dock en del ogärna för idag, inom både mode och politik. Istället vill många lindas in i komfortzonen och det höjs krav på triggervarningar. Intryck som är för gamla eller nya riskerar att inte passa in i mittenfåran.

För att använda begreppen ifrån Stockholms Auktionsverk är trenden att göra uppror mot det klassiska för att skapa en illusion av rörelse utanför komfortzonen, omfamna det moderna och avfärda det nutida. Det liknar ett enda stort tonårsuppror. Kanske är det inte konstigt att det i världens modernaste land saknas vuxna i den politiska debatten. ✨

Edvard Hollertz är vikarierande ledarskribent i Norrköpings Tidningar.

I korthet

När allt blir utbytbart

JRR Tolkiens romaner genomsyras av författarens kristna tro och övertygelsen om att man kan förändra världen till det bättre genom att arbeta i det lilla. Han var även en flitig brevskrivare, och många av hans brev har samlats i *The Letters of JRR Tolkien*. Här finns bland annat brev till hustrun, deras barn, till vännen C S Lewis, och alla lär oss lite mer om Tolkiens syn på världen.

Ett ämne som Tolkien endast ytligt behandlade i romanerna var faktiskt kärlek. Dock är det betydligt mer frekvent förekommande i breven.

Till en av sina söner skriver han: "Nearly all marriages, even happy ones, are mistakes: in the sense that almost certainly both partners might have found more suitable mates."

I dagens samhälle kan nog många känna igen sig i resonemanget. Alternativa familjekonstellationer har genererat begreppet stjärnfamilj i motsats till kärnfamilj. Bonusföräldrar, deltidsmammor och polygama förhållanden har blivit vardag. Känns inte kärleksrelationen klockren har det aldrig varit lättare att söka efter den diffusa själsfrände som förhoppningsvis finns där ute. Sociala medier och dejtingappar finns i mobilen.

Statistiken är ju som bekant tråkig. Ungefär 50 procent av alla äktenskap slutar i skilsmässa. Men beror det på att alla äktenskap, som Tolkien skriver, är misstag?

Prova tanken att vi har blivit lurade någonstans på vägen. Vi lever i ett samhälle där allt är lätt att byta – människor byter jobb vartannat år, mobiltelefoner när den nya modellen kommer och kläder varje säsong. Folk tänker sällan tanken att man kan lämna in en trasig mobil på lagning. Vi har överhuvudtaget ingen träning i att laga det som är trasigt.

Tolkien skriver vidare: "But the 'real soul-mate' is the one you are actually married to. In this fallen world, we have as our only guides, prudence, wisdom (rare in youth, too late in age), a clean heart, and fidelity of will."

I en värld av individualism med fokus på självförverkligande finns det inget som lär oss att gå in i ett förhållande och där ge upp en del av oss själva. Tanken provocerar initialt, men fundera på vad som händer i en kärleksrelation som varar år efter år, där båda parterna har gett upp en del av sig själva till förmån för den andra. Som när det skaver, inte försöker förändra den andra personen.

Det är en av många tankar som gör Tolkien ständigt relevant.

Catta Neuding

Detta nummers recensioner:

Petra Östergren mönstrar mjuk maktutövning;
Erik W Larsson efterlyser framstegsvänliga
 massmördare; **Annagreta Dyring** jämför skydds-
 behov av olika slag; **Peter Luthersson** följer en
 mästerlig pennfäktare; **Thorsten Cars** dömer ut
 dömande moralism; **Joel Halldorf** nyanserar
 reformationskulten; **Mats Fält** drar ut i fält;
Nils Lundgren inspireras till självhjälp; **Björn**
Hasselgren sammanför staten och näringslivet;
Hanna Sistek gräver efter ondskans rötter;
Ruth Lötmarker läser Bibeln som fan själv.

Det svenska pensionssystemet: ingen vet vad som kommer ut i andra änden.

FOTO: MAJASUSLIN/TT

Avhandlingar om metoder

Policy och problem hör ihop som sås och potatis, men frågan om exakt hur de förhåller sig till och påverkar varandra tycks kräva omfattande utredningar.

Petra Östergren guidar oss längs nya stigar i denna snåriga terräng.

ANTROPOLOGI

Jag ska erkänna. Jag blev misstänksam så snart Carol Bacchis och Susan Goodwins bok om "poststrukturell policyanalys" dök upp i mitt amazonflöde. Här skulle ett "nytt och uppfriskande" sätt att analysera policy presenteras, ett som istället för att betrakta policy som ett sätt att ta itu med problem, vände på steken och granskade hur policy istället producerar problem. Till hjälp fanns ett behändigt analytiskt redskap att tillgå: "What is the problem represented to be?", förkortat till "the WPR approach".

Carol Bacchi är gammal i gemet. Den

kanadensiska historikern, som blev professor i statsvetenskap i Adelaide, Australien, har många publikationer under bältet. Kända och frekvent citerade är hennes komparativa verk om genuspolitik. Susan Goodwin, en yngre kollega i Sydney, forskar också i genusfrågor, men har sin tonvikt på övergripande socialpolitik. I boken *Poststructural Policy Analysis* pläderar de för att analysera policy på ett maktkritiskt och Foucaultinspirerat sätt. Analysen ska ske på olika nivåer, vilket gör att man förutom att undersöka hur problem skapas, även granskar hur subjekt formas och ifrågasätter grundantaganden som normalt tas för givna. Centralt är begrepp som "governance" – alltså hur den moderna

styrningen framförallt handlar om "mjuk" makt, den mångfald av sätt med vilka människors beteenden formas, vilket bland annat leder till att vi införlivar denna makt och så att säga styr oss själva.

Jag har absolut inget att invända mot detta i sak. Policyantropologi, den gren av antropologin som ligger mig närmast om hjärtat, har haft denna inriktning under de senaste 20 åren. Bland annat med hjälp av just det som brukar benämnas poststrukturella teorier har antropologer analyserat policy som styrningsinstrument och kulturella meningssystem. De har frågat sig vad policy "gör" bortom policymakernas målformuleringar. Britterna Cris >>

Shore och Susan Wright var redaktörer för boken *Anthropology of Policy*, som kom ut 1997, där en räckta antropologer undersökte policy som ett mjukt styrningsinstrument när den nyliberala politiken gjorde sitt intåg i många av världens välfärdsstater. De granskade hur diskursförändringar gjordes auktoritativa, vilka språkliga knep och metaforer som gav politisk legitimitet och vilka nya identiteter som skapades. I ett minnesvärt kapitel analyserar Annika Rabo svensk jämställdhetspolicy och konstaterar att kvinnor, på ett symboliskt plan, representerar barn som blir tillsagda vad de måste göra för att släppas in i den vuxna världen (det vill säga: männens). Svenska kvinnor är förvisso fria, men bara fria att göra de "rätta" valen.

Att Bacchis och Goodwins närmande till policy skulle vara "nytt" eller "originellt" är således en sanning med modifikation. Författarna är förvisso noga med att nämna policyantropologin, liksom med att tillstå att det finns något som kallas studier i policysociologi och governmentality, men de hävdar att dessa studier enbart existerar i samhällsvetenskapliga "fickor".

Det är något som inte ens policyanalytiker utanför antropologin håller med

Shores och Wrights policyantologi *Policy Worlds* från 2011. Redaktörerna, denna gång flankerade av Davide Peró, ville ge ut en ny bok när inte nyliberalismen längre var i sin linda, utan hade blommat ut, vilket innebar att styrningsteknologier som outsourcing, privatisering, avreglering, prestationsindikatorer och lön-efter-resultat var betydligt mer sofistikerade och integrerade i diverse olika verksamheter.

Att Bacchi och Goodwin påstår sig "komma med något nytt" ska därför inte tas bokstavligt. Snarare ska påståendet ses som marknadsföringsstrategi blandat med en smula ego. Och att vilja vara först och bäst är djupt mänskligt. Yanow trycker själv till policyantropologerna när hon insinuerar att det enda unika de har att komma med är att de inte behöver dras med samma trötta teoretiska baggage som man gör inom hennes egen forskningsfåra, utan kan vara friare i sitt begagnande av de poststrukturella teorierna. Kraften i paketering ska dock, som bekant, inte underskattas. Så om det inte går att göra akademiskt avtryck genom ny teori eller metod, så kanske en egen bokstavskombination kan fungera. Bacchis och Goodwins "WPR-metod" är tyvärr inte heller övertygande.

och Wright påpekar i antologin från 2011, utgår förvisso lejonparten av traditionella statsvetenskapliga policystudier fortfarande ifrån att policyprocesser fungerar linjärt (eller möjligen cykliskt) och tror att det går att skapa, mäta och efterjustera önskvärda "policyeffekter". Men mycket har hänt sedan dess, och skulle policyanalytiker vara målgruppen, är det tramsigt att citera och referera till Foucault i så stor utsträckning som görs. Särskilt i en tid då professorer vid svenska lärosäten, som skulle benämnas "poststrukturella", har utfärdat ett näst intill förbud mot att ens nämna den franske filosofen i uppsatser – såvida inte begrepp och teorier används på ett synnerligen innovativt sätt. Jag har bevitnat disputationer där doktorander som nämnt Foucault som en "teoretisk inspiration", har riskerat liv och lem.

För de övriga målgrupperna, dem som skapar och implementerar policy, går tyvärr inte heller boken att rekommendera. Bacchis och Goodwins ogästvänliga akademiska språk gör den minst sagt svårsläst. Formella sammanfattningar inleder varje kapitel, det första och det sista kapitlet upprepar vad som har sagts i de övriga korta kapitlen, citattecken används till förbannelse och referenssystemet utgörs av ett myller av parenteser. Detta referenssystem är förträffligt i strikt akademiska texter, då vet man omgående vilken författare och vilket verk som det refereras till, men när parenteserna dyker upp i var och varannan mening är det bara irriterande. Greppet framstår dessutom som något suspekt: Har bokens författare egentligen något eget att bidra med?

Min största invändning är dock det som samtidigt marknadsförs som Bacchis och Goodwins största anaytiska bidrag: "Whats the problem represented to be?", WPR-metoden. I ett av kapitlen lämnas en redig lista på sex frågor, övertagna från Bacchis bok med samma namn från 2009, om än något modifierade. Den första frågan är just det: Hur representeras problemet i en viss policy? Är det "ekonomisk utveckling", "ojämställdhet" eller "barnförmåga"? Därefter ska följande frågor ställas: Vilka antaganden baseras problemet på, hur har denna representation uppstått, kan "problemet" förstås annorlunda, vilka effekter producerar "problemet", hur har det uppstått och försvarats, och kan det ersättas? Därefter är det dags för ett "sjunde steg" – att applicera denna lista med frågor på det "representerade problemet" som undersöks.

Detta balanserar inte bara farligt nära gränsen mot det banalas, här utför även författarna en 180-gradig vändning. Från att kritisera traditionella, instrumentella policyanalyser och förorda den myriad av

Michel Foucault: den onämnbara.

FOTO: JEAN PIERRE FOUCHET/GETTY IMAGE

om. För precis lika länge som policyantropologi har funnits, har det även funnits statsvetare och sociologer som ägnat sig åt "policyetnografi", dundrar en av de mer namnkunniga på området, Dvora Yanow. Även de är en del statsvetenskapens "interpretative turn", som tog sin början på 1970-talet. Även de fokuserar på mening, dess produktion och ifrågasättanden.

Yanow är själv statsvetare och fick äran att skriva slutkapitlet i uppföljaren till

För det första är det oklart vem som är målgruppen. "Alla!", utropar författarna först – alla de människor som påverkas av mjuk styrning – för att sedan nyktra till något. Boken är till för dem som skapar policy, för dem som implementerar den och för dem som analyserar den.

Det är en ambition som heter duga, men den fråga som omedelbart inställer sig är vad den sistnämnda gruppen, policyanalytiker, har att lära. Här presenteras, som sagt, inga nyheter. Som Yanow, Shore

Italienska protester mot radioaktivt avfall: de styrda vill styra.

FOTO: TIZIANA FABI

insikter, teorier och vidhängande metoder som forskare inom den poststrukturella arenan har producerat, presenterar Bacchi och Goodwin ett analysverktyg som ger intryck av att det går att uppnå ett visst resultat genom att använda en viss metod. Det är en hisnande oxymoron. I *Policy Worlds* beskriver, exempelvis, Susan Wright hur den centrala antropologiska metoden, den kontinuerliga pendelrörelsen mellan ett inifrån- och ett utifrånsperspektiv, ska appliceras på policy. Antropologer är tydliga. Det finns *inte* en fix och färdig analytisk verktygslåda som det går att plocka fram för att applicera dess innehåll på ett instrumentellt sätt. Det är inte möjligt när det kommer till tolkande, reflexiva studier. Istället måste en viss etnografisk känslighet övas upp: här behövs ett kritiskt och ifrågasättande sinne om det familjära ska kunna behandlas som främmande.

Materialet i den här typen av policystudier måste också dammsugas upp från ett brett spektrum. Varje upplevelse, möte, konversation, dokument eller offentlig händelse ska analyseras. Det räcker inte med att studera en enda plats för att kunna ifrågasätta vad som är kul-

"Antropologer är tydliga. Det finns inte en fix och färdig analytisk verktygslåda som det går att plocka fram för att applicera dess innehåll."

turellt konstruerat som "vanligt förnuft" och att analysera olika policyprocessers förgivettagande. För Bacchi och Goodwin är det tvärtom. Svaren på vilka antaganden som policyproblemet baseras på (fråga nummer två) kan bara sökas inom policyn själv och dess tekniska instrument, *inte* i huvudet på de sociala aktörerna. Men hur kan policy, policyinstrument och implementation äga rum överhuvudtaget utan människors tankeprocesser och handlingar? Policy är inte bara styrningsinstrument, påpekar Wright, de är "aktanter" med egen agens som förändras när de kommer i kontakt med olika aktörer, objekt och institutioner. Dessutom finns dimensionerna tid och rum. En policy "överbärs" inte bara till ett nytt kulturellt sammanhang, de omtolkas. De har "sociala liv" som överlever sin upphovsman.

Det tycks mig som att Bacchi och Goodwin genom att plocka russin ur den poststrukturella kakan försöker flörta med traditionella policyanalytiker såväl som med nutida policymakare. Hör bara på försäljningspråket: genom WPR-

metoden vill författarna tillhandahålla ett "användarvänligt verktyg" för andra att "bruka och avnjuta". Detta är än mer häpnadsväckande då det här är exakt det slags nyliberala retorik som poststrukturella forskare annars så gärna kritiserar. Men oxymoronen bjuder också in till en mer försonande hållning: kanske behöver maktkritiska studier, som utgår ifrån att ingen sanning står att finna, något stadigt att hålla i handen? Och forskningen ska numera, gubevars, resultera i mätbara resultat. Tolkningsbaserade utsagor om makt och mening kan uppfattas som

intellektuella piruetter, vilket inte förslår långt i dagens "new public management"-universitet (något som inte minst Wright har uppmärksammat i sina studier om det danska högskolesystemet).

Efter det att jag har tagit mig igenom Bacchis och Goodwins bok, googlar jag. Det visar sig att Bacchi nyligen har förärats ett hedersdoktorat vid Umeå universitet. I pressutskicket står det att WPR-metoden har efterlämnat ett stort avtryck på internationella policystudier, inte minst i Skandinavien och Sverige, och att det i Umeå finns ett flertal forskare som har inspirerats av och använt den. Huruvida WPR-metoden har fått något större internationellt genomslag går att debattera, men kanske är handfasta råd och dåd precis vad som behövs i en tid när svenska lärosäten krävs på mätbara motprestationer av finansören staten, resultat som dessutom måste vara behjälpliga i samhällsbygget. En modifierad form av tidens modeteori, presenterad som en frågeformulärsmetod som sägs vara möjlig att

tillämpa av "alla" och som bevisligen levererar (forskarna ägnar ett helt kapitel åt studier som framgångsrikt använt WPR-metoden), måste vara mumma både för universitetsteknokrater och för förläggare.

Antropologiantologin *Policy Worlds* av Shore, Wright och Peró har definitivt inte en lika lättsåld formel, men är å andra sidan betydligt mer lättläst och givande. Här används lokala policymanifestationer som en "utvikningsplats" för att undersöka historiska förändringar i styrningsstrukturer, och vardagens alla små detaljer behandlas som delar av större sociala och politiska processer. Syftet är att undersöka hur policy skapas och reflekterar styrningsprocesser och "meningsvärldar". I sann antropologisk anda samsas studier från de mest disparata fält mellan samma pärm. Här analyseras strider kring högskoleavgifter för utländska studenter i Danmark; försöket att främja positiva bilder av homosexualitet i brittiska skolor; de komplexa förhandlingar som uppstod mellan Världsbanken och Indiens rikaste stat, Maharashtra, kring urban omflyttningspolitik; ryska oligarkers och maffians godtyckliga hoppande mellan privata och offentliga roller som ett slags "shape-shifters"; USA:s 1970-talsfigur "välfärdsdrottningar" återvinns på 2000-talet, liksom hur Storbritannien spionerade på FN inför en omröstning om Irakkriget, protester mot kärnkraftsavfall i Italien, en afrikansk kvinnoförenings möte med svensk byråkrati med mera, med mera.

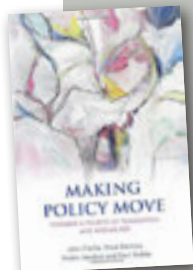
Det märks att här finns ett gott självförtroende. Prosa är lätt och ledig och inte sönderpepprad med referenser. Det etnografiska materialet skapar också stadga åt både analys och begrepp. Bruno Latours metafor "den svarta lådan", till exempel, illustrerar i Anette Nykvists händer på ett utmärkt sätt analysen av det nya svenska pensionssystemet. Tidigare >>

behandlades pensioner som en politisk fråga. De belopp som skulle utbetalas var fastställda i förväg, medan inbetalningarna var reglerbara. Nu är det tvärtom, menar Nykvist. Det som betalas in är fastställt, men ingen vet vad som till slut kommer ut i andra änden. Dessutom rymms varken frågan eller ansvaret längre inom politiken. Det hela är istället lagt på en individuell nivå, och det avgörande har blivit människors egna livsval och förmågor, samt på nationella/globala nivåer – vilken inte går att råda över eftersom det då handlar om automatiserade matematiska kalkyler över demografi, tillväxt och olika marknadsmekanismer. Pensionsystemet har blivit omgjort till en skenbart vetenskaplig artefakt som ingen kan plocka isär och kika in i, menar Nykvist, ett slags "svart låda" (som dessutom inte bara är en utan tre: justerbar indexering, automatisk balansering och årlig omräkning). De etnografiska illustrationerna av de olika reaktioner som pensionsystemet väcker är också talande. Här får vi ta del av politiska teknokraters belånenhet under möten i maktens korridor och "vanliga människors" känslor av vrede och otillräcklighet när Nykvist packar in sig i sin campingbuss och drar på intervjuturné genom landet.

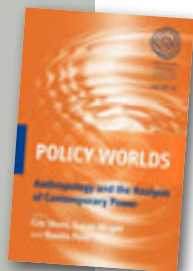
**POSTSTRUCTURAL
POLICY ANALYSIS
A GUIDE TO PRACTISE**
CAROL BACCHI
& SUSAN GOODWIN
Palgrave 2016

**MAKING POLICY
MOVE
TOWARDS A
POLITICS OF
TRANSLATION
AND ASSEMBLAGE**
JOHN CLARKE,
DAVE BAINTON,
NOÉMI LENDVAI
& PAUL STUBBS
Policy Press 2015

**POLICY WORLDS
ANTHROPOLOGY
AND THE ANALYSIS
OF CONTEMPORARY
POWER**
CRIS SHORE, SUSAN
WRIGHT & DAVIDE
PERÒ (RED)
Berghahn Books 2011

Samma sak kan vi iakttä i Gregory Feldmans försök att förstå hur EU:s migrationspolicy faktiskt har vuxit fram. Här undersöker han en uppsjö av policyskapande på en mängd olika platser. Det är politiska tal, dokumentskapande, utveckling och informationssystem och samarbete mellan organ. Vad han kommer fram till är att det inte finns någon cen-

"Pensionssystemet har blivit omgjort till en skenbart vetenskaplig artefakt som ingen kan plocka isär och kika in i, menar Nykvist."

tral instans, inte någon enskild författare eller något enskilt organ som ansvarar för koordineringen. Istället är det en process där policydomänerna säkerhet, sysselsättning, mänskliga rättigheter och internationell utveckling har slagits samman, och detta genom en process så komplicerad och dunkel att tjänstemännen själva inte begriper den. Alltså vad Foucault kallar en "dispositif", eller också, med den term som Feldman föredrar, en "apparatus": decentraliserade regimer som styr stora populationer, och som uppstår i utrymmet mellan EU-organen, svårbegripliga även för dem som är intimt involverade. Det enda sätt på vilket EU-tjänstemännen kunde representera policyns "anonyma kontrollkonstellationen", var en nallebjörn som under stor ceremoni överlämnades från ett kontor till ett annat.

En annan drivkraft bakom antropologernas nya antologi var att den förra fick kritik för att vara alldeles för "foucauldiansk" och att inte ge tillräckligt utrymme för individuell agens. Detta ville redaktörerna råda bot på och flera kapitel handlar därför om vilken roll mottagarna av policy, de styrda, spelar, hur de "ger svar på tal". Och här finns ett dilemma med *Policy Worlds*. Resultatet av analysen är givet på förhand.

Eftersom en policy idag förstås som ett nyliberalt styrningsinstrument, och eftersom boken syftar till att undersöka de nyliberala styrningsteknologierna, så är detta vad som serveras. Det brittiska försöket att "främja" positiva bilder av homosexualitet vändes till lagstiftning mot detta främjande. Figuren "välfärdsdrottningen", som först användes för att montera ned "välfärdsberoendet" i USA, återuppväcktes sedan för att illustrera att hur undermålig denna figur än var, så hade hon sin egen inneboende kapacitet för att göra sitt liv till en framgång. Att identifiera ogynnsamma omständigheter och mobilisera stöd för struk-

turell förändring kan staten således avstå ifrån. Och eftersom det är viktigt att visa "subalterns", de styrda, agens, så visar de italienska demonstrationerna mot kärnkraftsavfallet – just att de har agens. Men varför gick det då inte lika bra för den afrikanska kvinnoföreningen? Dessutom, när begreppet "nyliberalism" inte har preciseras tillräckligt, utan används svepande så

att varenda upptäckbar maktteckning (oavsett kulturellt och politiskt sammanhang) blir ett bevis på dess existens, blir jag som vanligt irriterad.

Men det är en radanmärkning. För visst håller jag med om hur viktigt det är att uppmärksamma konsekvenserna av "governance", den mjuka maktens nya styrningsredskap. Det sätt på vilket figuren "välfärdsdrottningen" används är stötande. Liksom vad kapitlet om den indiska omflyttningspolicyn visar. Att den förmögna delstaten försökte förhindra Världsbanken att införa större ansvarstagande och gottgöra dem som blev tvångsförflyttade, samtidigt som man gjorde sig själv icke-ansvarig för den policy som man hade utformat tillsammans med Världsbanken. Vart ska medborgarna i Maharashtra – liksom medborgare på andra håll i världen – vända sig för att få rättvisa när det inte finns några lokala, nationella eller internationella organ som kan hållas ansvariga för de policies som styr deras liv? Och det är en lättnad att någon äntligen förklarar obegripligheterna i det nya svenska pensionsystemet på ett begripligt vis.

Inte heller antropologer är immuna mot modeteorier. Ska det göras en antologi utifrån ett "governance"-perspektiv om policy, får man se till att strukturera sin studie så. Det bestående intrycket är därför att begreppen, metaforerna och tankesätten ger näring åt det egna tänkandet. Dessutom är etnografierna intressanta i sig själva.

Detsamma gäller även för *Making Policy Move* av John Clarke, Dave Bainton, Noémi Lendvai och Paul Stubbs. Den tes som dessa samhällsvetare driver är att policy måste förstås som ett ständigt "görande". Det är en process där policy "sätts ihop" (inspirerat av Deleuze och Guattaris "assemblage") på olika sätt. Dessutom måste man, när policyn väl rör sig och dimper ned på en ny plats, förstå detta i termer av "översättning". Policyns innebörder kan vara omformulerade, eller också den kan ha översatts och därmed försetts med en ny form. Särskilt manar författarna till en applicering av perspektivet "översättning"

”Välfärdsdrottningen”: tvetydig symbol.

på fenomenet policy – vilket naturligtvis inte är helt nytt det heller, men författarna utvecklar det på ett förtjänstfullt sätt i sina exempel från sina studier av välfärdsreformer i sydöstra Europa, universitetsreformer i Storbritannien, EU-reformer i Ungern och utbildningspolicy i Indien. Men man fattar – i större utsträckning än under läsningen av *Policy Worlds* – snabbt grejen med boken och det känns onödigt att läsa vidare. Däremot går det alltså utmärkt att själv applicera idéerna.

Och att studera hur policys ”rör sig”, ”sätts ihop” och ”översätts” är onekligen av särskild relevans för intellektuella som är intresserade av Sverige. Landet är en framgångssaga i branschen. Eller som den påhittiga rubriksättaren i *The Economist* formulerade det: ”En gång i tiden kom skandinaverna med svärd; nu kommer de med sociala policies”, varpå texten inleddes med orden: ”Om policies vore varor, skulle Sverige ha ett stort överskott på sin handelsbalans.”

En antropolog skulle kanske hävda att *The Economist*-artikelns ”policy-som-vara” metafor är mer än så. Idag är policies varor, även om man inte köper och säljer dem med reda pengar. För att kunna kränga policy krävs snarare en valuta som (förvisso likt alla andra valutor) handlar om överenskommelser. Svensk policy är internationellt gångbar eftersom världen är överens om att landet förfogar över ett stort moralisk-politiskt kapital. Det gör att andra länder blir villiga att importera det som Sverige vill exportera. Åtminstone än så länge.

Artikeln i *The Economist* är mer än tio år gammal, och vad en antropologisk, tolkande policyanalys skulle kunna visa är hur och varför Sverige kursen sjunker och stiger i takt med sociala, globala och ekonomiska förändringar. För när en president i USA säger, apropå landets migrationspolicy: ”Sverige, vem skulle tro detta? Sverige!”, så vet vi att omvälvande förändringar är i görningen. 🌸

Petra Östergren

Abu Ghraib: systematisk avhumanisering.

FOTO: TT

Intellektuellt övervåld

BIOLOGI

Under en taxifärd blir Albert Einstein ombedd av sin chaufför att förklara relativitetsteorin. Doktor Einstein, som råkar vara på gott humör, går lugnt och sansat igenom sina idéer om tid, massa och ljusets hastighet i vakuum. Föga förvånande begriper hans åhörare ingenting. Einstein gör ett nytt försök att förklara sin teori – den här gången i mer vardagliga termer. Resultatet blir dock detsamma. Processen upprepas ytterligare ett par gånger till dess att ett ljus slutligen verkar gå upp för mannen.

”Aha!” utbrister han glatt. ”Nu hajar jag det!”

”Så trevligt”, suckar Einstein till svar. ”Fast det är inte längre relativitetsteorin.”

Denna lilla vits illustrerar ett dilemma som gäckar varje författare inom genren populärvetenskap. Hur gör man ett komplicerat och esoteriskt material begripligt för såväl kreti som pleti utan att göra alltför mycket våld på själva materialet? Hur mycket sanningshalt är var och en villig att offra för läsbarhetens skull? Den mest ökände våldsverkaren i dessa sammanhang är utan tvekan Malcolm Gladwell, författare till kioskvältare som *Blink* och

The Tipping Point. Förutom att förenkla vetenskap till oigenkännlighet har Gladwell för vana att presentera spektakulär men svag forskning från oseriösa tidskrifter som ”de senaste rönen” – allt för att förse sina godtrogna kunder med en lätt-sam och inspirerande läsupplevelse.

I denna bemärkelse är Stanfordprofessor Robert M Sapolsky – författare till *Behave* – Malcolm Gladwells raka motsats. Doktor Sapolsky är en sådan där överkligt produktiv akademiker som nästan bara finns vid amerikanska universitet. Författaren började sin karriär som primatolog, och tillbringade som sådan 30 år i Afrikas djungler, omgiven av diverse apor. Idag innehar han tre professorer vid Stanforduniversitetet: i biologi, neurologi och neurokirurgi! Redan i förordet klargör Sapolsky att hans bok förutsätter en grundläggande förståelse för neurovetenskap och genetik. Läsare utan dylika kunskaper hänvisas utan omsvep till ett 50 sidor tjockt appendix, där de får lära sig om cellmembran, aktionspotentialer och presynaptiska dendriter. Professor Sapolsky må vara en sträng läromästare, men hans lektion är värd mödan, åtminstone för den som vill lära sig äkta, oförblommerad naturvetenskap. >>

Nya radiologiska tekniker – såsom CAT Scan och magnetröntgen – har på senare år tagit hjärnforskningen till helt nya höjder. Vetenskapsmän som Sapolsky kan idag observera i realtid hur olika delar av den mänskliga hjärnan reagerar på såväl fysiska som emotionella stimuli. Sapolsky är särskilt intresserad av hur våra ”lägre”,

Limbiska systemet: alstrar grymhet och lidande.

FOTO: ALAMY STOCK PHOTO

affektiva instinkter (inom det så kallade *limbiska systemet*) interagerar med våra ”högre” funktioner inom den mer kognitivt specialiserade frontalloben.

Ett typiskt experiment kan se ut såhär: en försöksperson placeras i en magnetkamera och konfronteras där med en bild av

”Något saknas: Sapolsky har helt och hållet utelämnat politiskt förtryck – åtminstone vänsterns.”

en hotfull främling, beväpnad med en vattenpistol. Nästan omedelbart aktiveras personens limbiska system – i synnerhet de delar som hanterar rädsla och aggression. Personens puls och blodtryck skjuter därmed i höjden, och hon förbereder sig för att antingen slåss eller lägga benen på ryggen. Någon sekund senare aktiveras dock den mer eftertänksamma frontalloben, som förklarar för sin mindre sofistikerade kollega att hotet ej är på riktigt – det är bara en vattenpistol! Det limbiska systemet lugnar sakta ner sig igen, och det autonoma nervsystemet återgår till normaldrift.

Dylika experiment ligger till grund för många av Sapolskys resonemang om människans ”bästa och värsta beteende”. Det visar sig nämligen att hjärnans lägre strukturer instinktivt delar in omvärlden i ”vi” och ”dem”, och konsekvent diskriminerar

mot de senare. Professorn noterar med fasa hur bilder av ”främmande grupper” utlöser en kraftig stressrespons i det limbiska systemet, även hos personer som ivrigt avsäger sig rasistiska eller religiösa fördomar. Stress kan i sin tur utlösa aggressioner, och Sapolsky lägger i *Behave* mycket av skulden för all världens grymhet och lidande på det limbiska systemet.

Första halvan av Sapolskys bok är strikt naturvetenskaplig, andra halvan är ett problematiskt försök till historieskrivning. Stanfordprofessorns genomgång av den moderna människans alla grymheter är förvisso ambitiös, och innehåller allt från nazistiska koncentrationsläger via amerikanska massakrer i Vietnam via massgravar i Rwanda till övergrepp mot irakiska krigsfångar i fängelset *Abu Ghraib*. Med dessa exempel demonstrerar Sapolsky hur den förtryckande sidan lyckats avhumanisera sina offer genom att klassificera dem som ”kackerlackor” eller ”gulingar”. Vid bokens slut kan jag knappt erinra mig ett enda fall av etniskt eller religiöst förtryck som inte tas upp i Sapolskys bok. Men när jag bläddrar igenom bokens innehållsförteckning förstår jag att något saknas: Sapolsky har helt och hållet utelämnat politiskt förtryck – åtminstone vänsterns.

Över 700 sidor, fullproppade med exempel på mord och massakrer, förekommer ordet ”kommunism” inte en enda gång. Författaren berättar förvisso en personlig anekdot om Stalin, men dennes brott mot det sovjetiska folket ges inget utrymme. Andra framstegsvänliga massmördare såsom Lenin, Mao Zedong, Kim Il Sung (och hans ättlingar), Pol Pot, Nicolae Ceaușescu och Fidel Castro ignoreras

helt och hållet. Var massakrerna i Katynskogen eller på Kambodjas dödsfält inte tillräckligt illustrativa för att förtjäna ett omnämnande av Sapolsky? Var inte het-sen mot ”kulaker” i Sovjetunionen, eller ”klassförrädare” under kulturrevolutionen i Kina utmärkta exempel på den typen av avhumaniserade diskurs som professorn vänder sig emot?

Min personliga misstanke är att Sapolsky inte vill blanda in några exempel som skulle trassla till hans argumentation, vilken grovt kan sammanfattas ungefär såhär: (1) indelningen av individer i ”vi” och ”dem” ligger bakom all världens ondska. (2) Nationalism och religion kan båda tjäna som grund för en dylig indelning av mänskligheten. (3) Nationalism

och religion ligger således till grund för världens ondska. Vad Sapolsky inte verkar inse är att vi har hört argumentationen förut. När jag skriver denna text har nästan exakt 100 år gått sedan en liten grupp intellektuella lyckades ta makten i vad som då var Ryska imperiet. Liksom Robert Sapolsky drömde Lenin och hans bolsjevikar om en värld fri från nationalism och religiös vidskepelse, om en ny mänsklighet utan ”vi” och ”dem” – förenad under förnuftets och vetenskapens baner. Kort sagt: en framtid styrd av människans ädla frontallob, snarare än hennes ”lägre”, och mer primitiva, strukturer.

Blott ett par veckor efter att ha tagit makten upplöste bolsjevikerna nationalförsamlingen, grundade en hemlig polisstyrka och började avrätta sina egna landsmän på löpande band. Frontalloben må vara vår hjärnas mest sofistikerade tillbehör, men den kan inte rädda människan från hennes fallna natur. Att beskylla religion eller nationalism för att ha gett upphov till denna natur är som att beskylla en huvudvärk för att ha orsakat en hjärntumör.

Förutom att han ignorerar den politiska vänsterns historiska brott, går Sapolsky helt överstyr i sin exposé över 1900-talets reaktionära skurkar. Man kan verkligen fråga sig om republikaner som Richard Nixon och Joe McCarthy varit djävulska nog för att förtjäna sina platser jämsides Adolf Hitler i detta onskans *all star team*. Till och med den stackars Sarah Palin får vara med på ett hörn, trots att den före detta Alaskaguvernören mig veterligen aldrig har låtit avrätta någon.

Sapolskys vänsterliberala avsky för religion och republikaner gör våld på vad som i övrigt är en synnerligen engagerande och välskriven bok. Professorns ideologiska vi-och-dem-tänkande rimmar illa med det övergripande budskapet i *Behave*. Han borde ha lytt sitt eget råd och med jämna mellanrum konsulterat sin frontallob, istället för att låta sina lägre strukturer skena iväg fullständigt. ✨

Erik W Larsson

BEHAVE
THE BIOLOGY OF
HUMANS AT OUR
BEST AND WORST
ROBERT M SAPOLSKY
Penguin Press 2017

Pietro Bartolo: har sett det mesta ifråga om mänskliga tragedier.

FOTO: ALLESANDRO PAVONE

Vårt förakt för svaghet

MIGRATION

De räknas i hundratusental, flyktingarna som har landstigit på den lilla italienska ön Lampedusa. Varje dag, år efter år, har de rangliga gummibåtarna med de tätt packade människorna kommit. Men alla har inte nått land, trots otaliga lyckade räddningsaktioner till havs. En alldeles särskilt grym tragedi inträffade den 3 oktober 2013, den gången nära ön. En fullastad kutter med cirka 545 flyktingar från Somalia och Eritrea hade fattat eld ute på havet söder om ön. En stor räddningsinsats gick igång, och kustbevakningen fick hjälp av Lampedusas fiskare och privata båtägare. Tragedins omfattning började klarna alltefter som de livlösa kropparna bärgades iland. Det skulle visa sig att 368 människor hade omkommit.

I dessa lägen är det läkaren Pietro Bartolos tunga uppgift att dödförklara de avlidna. Han öppnar sakta den ena svarta säcken efter den andra. I en säck ser han en ung flicka. Han stannar upp, kan hon verkligen vara död, hon ser inte ut som de andra döda. Han tar hennes hand och söker efter puls. Kan hon vara vid liv? Medan han nämner sin undran för en kollega tycker han sig plötsligt känna ett svagt pulsslåg, ett litet tick i handleden. Han känner efter igen, noga, och så kommer ännu ett litet pulsslåg. Flickan lever.

Snabbt förs hon in på första hjälpen, upplivningen sätter igång, och efter ett tag slår hennes hjärta nära nog regelbundet. Hon förs iväg med helikopter till sjukhuset i Palermo för vidare vård.

– Sedan dess har det gått tre år. Nu lär hon vara i Sverige, säger Pietro Bartolo.

Detta är en av berättelserna i den uppmärksammade italienska boken *Lacrime di sale* (Tårar av salt). Boken handlar om Pietro Bartolos liv och erfarenheter, och är följsamt nedskrivet av journalisten Lidia Tilotta. Hon är värd en eloge för sitt raka sätt att utan sentimentalitet förmedla Bartolos gripande berättelser.

Pietro Bartolo är sedan 26 år läkare på Lampedusa, ön i flyktingkrisens europeiska brännpunkt. Boken berättar om hans liv och arbete med att ta hand om sjuka och skadade migranter som behöver vård. De har hunnit bli många; han beräknas hittills ha mött och undersökt cirka 250 000 flyktingar. Numera förfogar han över en liten grupp med medicinsk vårdpersonal, men länge var han praktiskt taget ensam i sitt arbete. Han är också de 7 000 öbornas doktor.

Pietro Bartolo föddes på Lampedusa som son i en fiskarfamilj, och fick tidigt följa med och hjälpa sin far på havet. När pojken ville studera vidare innebar det att lämna familjen, eftersom högre utbildning endast fanns att få på fastlandet. Han specialiserade sig så småningom inom gynekologi, arbetade sedan i Syrakusa ett tag

men tog sig efter en tid tillbaka till Lampedusa för att stanna där och tillsammans med sin hustru, också hon läkare, utöva sitt yrke på sin barndoms ö.

Det direkta flyktingmottagandet är krävande på många plan. Det gäller att agera snabbt. Många flyktingar är sjuka, uttrötta och utmattade efter flera dygn på havet. Kvinnor och barn kan vara såriga av en frätande blandning av bensin och saltvatten som har lagt sig på gummibåtarnas botten, där just kvinnor och barn placeras. Många, både män och kvinnor, har upplevt tortyr och våldtäkter i libyska läger. Bartolo och hans medhjälpare ger första hjälpen, skickar sjuka till den lokala vården och remitterar de svårare fallen till fastlandet. Värst är arbetet med att identifiera de omkomna, skriver han. Han öppnar de svarta säckarna, möter de döda och tar de nödvändiga dna-proverna. Han beskriver hur han knappt orkar se de döda barnen.

Vad i detta pågående drama, undrar Bartolo, blir synliggjort och vad förblir okänt? Vad anses värt att berätta om? Ett par barn han har mött i sitt arbete får honom att reflektera över detta. Den första berättelsen börjar i en räddningsaktion till havs.

En gummibåt har bordats, och flyktingarna börjar föras i land, en efter en. Bland hundratalet överlevande ligger en död kvinna. Hon har som en sista uppgiven åtgärd anförtrott sin niomånaders flicka till en annan kvinna i båten. Barnet

>>

väcker allas intresse, den mottagande personalen klär henne i torra kläder, och när hon landar i läkarens knä kommer fotografierna. Hon blir förstasidesstoff, hon är räddad, en överlevare. En positiv nyhet, en ljus bild av flyktingmottagandet.

Samtidigt kommer en helikopter till ön med en femårig eritreansk pojke. Hans tillstånd är kritiskt. Ett spanskt fartyg har räddat honom ur vågorna, och han är svårt nedkyld, termometern stannar på 27 grader. Han har sett sin mor och sina syskon drunkna i havet. Det är en extremt mager pojke; sjukvårdarna har inte förmått sätta en nål för vätsketillförsel. Pietro Bartolo och hans kolleger klarar till slut att hitta en ven och pojken dricker så småningom små klunkar varm choklad. På grund av hans kritiska tillstånd skickas han vidare med helikopter till barnsjukhuset i Palermo för vård.

– Ingen fotograf såg honom, ingen fick veta hans öde, berättar Bartolo. ”Vi är ofrivilliga medaktörer i spelet om vad som är värt att visa upp, vad som bedöms vara en viktig händelse, vad som får fungera som symboler. Och tragedierna, de börjar långt innan de kommer hit.

Han berättar om handeln med njurar och andra organ som många afrikaner visar sig ha nappat på för att få pengar till flykten. Han ser de färska ärrarna på de unga kropparna.

Det var Bartolos liv och verk som inspirerade Gianfranco Rosi att skapa den prisbelönta dokumentärfilmen *Fuocoammare, Bortom Lampedusa*. Efter filmen blev Bartolo ”het”. Han intervjuades i nationella och internationella medier, och han berättade. Där stod han vardagsklädd, glasögonen hängde och dinglade framför kragen och jackan var inte från Armani; en slående kontrast mot de kostymerade dignitärer som brukar visa sig och presentera migrationens numerär och ekonomi. Här var någon som kunde berätta om personliga möten med människor som satsat allt och överlevt mot alla odds. En karl som sett det mesta i fråga om mänskliga tragedier och som erkände att han många gånger varit utmattad och inte trott sig orka arbeta vidare.

Bartolos mångåriga arbete med immigranter har naturligtvis påverkat honom starkt. Han har bland annat kommit att ta avstånd från den skarpa skiljelinjen mellan politiska och ekonomiska flyktingar, och menar att uppdelningen och särbehandlingen är grundlösa. De som bedöms vara ekonomiska flyktingar är oftast utblottade afrikaner, ofta muslimer. De ges inte samma rättigheter till skydd som de politiska flyktingarna får, utan tvingas tillbaka eller gömmer sig och hamnar i svartarbete och prostitution. ”Men det är bra

människor”, säger han och tonen är upprörd. Den talande undertiteln som Bartolo satt på sin bok lyder: ”Min vardag som läkare på Lampedusa mellan smärta och hopp.”

Under senare tid har också italiensk press börjat diskutera denna tudelade syn på de människor som befinner sig på flykt, en uppdelning i godkänd och icke

”Här var någon som kunde berätta om personliga möten med människor som satsat allt och överlevt mot alla odds.”

godkänd, eller bättre och sämre. I en artikel i veckotidskriften *l'Espresso* den 13 juli i år knyter journalisten Alessandro Giglioli an till en FN-rapport som visar att över 20 000 barn på Afrikas horn idag riskerar att svälta ihjäl. I samma belägenhet befinner sig enligt rapporten 20 miljoner människor i andra länder söder om Sahara, där torkan har kopplat ett grepp sedan sex månader. Inte ens det tåliga sädeslaget teff kan längre växa där, skriver Giglioli. ”Dessa fakta klarlägger tydligt vad som skapar ekonomiska flyktingar, och varför de riskerar livet på sin färd genom Sahara och över Medelhavet”, summerar han. Rubriken som *l'Espresso* satt lyder: ”Hyckleri att kalla dem ekonomiska flyktingar”.

Orsakerna till denna uppdelning av flyktingar i en grupp som är asylberättigad och en som inte är det är komplexa.

Afrikas horn: svält hotar.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Mänsklighetens historia erbjuder dock vägledning. Koloniserarna berömde sig redan tidigt av att vara överlägsna herrar med rättmätig makt över dem som var av en annan ras, och religionerna har länge tagit sig motsvarande rätt att fördöma den andre. Ingenting tyder på att dessa mekanismer har raderats ur människosläktet. Nu senast har man pekat ut ännu en faktor att foga till denna värdeskala; nämligen människans inbyggda förakt för den fattige, den resurslöse. Resonemanget härleds till urgammala mänskliga beteenden, där den sammanhållna gruppen

odlade sin styrka, medan de svaga och resurslösa förblev utanför. Föraktet för den svage – som ju generellt ser ut att öka i samhället – skulle alltså utgöra en viktig (tredje) underliggande komponent i attityden till de ekonomiska flyktingarna.

Hittills i år har över 100 000 flyktingar kommit till italienska hamnar. Under samma tid drunknade fler än 2 000 män-

niskor i Medelhavet. På Lampedusa verkar Pietro Bartolo i det korta tidsglappet innan frågan om härkomst och flykting-skäl ställs. Just där och då är humaniteten fortfarande möjlig som bärande princip. I nästa fas tar fler faktorer plats i den livsavgörande ekvationen. Rätt och fel ska då beslutas, och besluten ska tas i ett allt hårdare samhällsklimat.

I dag kan detta hårdnande klimat också avläsas på plats i Lampedusa. De människor som Pietro Bartolo möter idag är färre än tidigare, och de kommer inte från Libyen utan från Tunisien. De ändrade flyktvägarna är resultatet av ett överraskande grepp av Italiens inrikesminister Marco Minniti. Han tog helt sonika kontakt med Libyens Fayed al-Serraj i våras och ville förhandla med honom. Resultatet blev ett avtal som innebar att fyra italienska patrullbåtar överlämnades till Libyen samtidigt som libysk militär lovade att bevakat ett stort havsområde utanför den libyska kusten och tvinga tillbaka flyktingbåtarna till lägren på land. Minniti har senare också diskuterat med ett antal klanledare söder om Sahara vad som kan göras för att hindra att afrikanerna flyr norrut.

I det hårt ansträngda mottagarlandet Italien har Minnitis initiativ både hetsat och polariserat opinionen. Debatten är extra laddad inför parlamentsvalet till våren, arbetslösheten ligger runt 11 procent och flyktingfrågan har stor tyngd. På Lampedusa fortsätter Pietro Bartolo sitt arbete. Behovet av humanitet har inte ändrats. 🌹

Annagreta Dyring

**LACRIME DI SALE
LA MIA STORIA
QUOTIDIANA DI MEDICO
DI LAMPEDUSA FRA
DOLORE E SPERANZA
PIETRO BARTOLO &
LIDIA TILOTTA
Mondadori 2016**

Hjälten på den gröna ön

BIOGRAFI

Bram Stoker, Oscar Wilde, William Butler Yeats, George Bernard Shaw, James Joyce, Samuel Beckett och Seamus Heaney i all ära. Frågan är dock om inte Jonathan Swift överglänser dem alla i fighten om titeln som Irlands mest betydelsefulla och inflytelserika författare. Den 30 november 2017 är det 350 år sedan han föddes i Dublin, och i tid till jubileet har John Stubbs förfärdigat en i sedvanlig sentida stil ytterst och alltför omfångsrik biografi, *Jonathan Swift. The Reluctant Rebel*. Mängden av upplysningar svämmar över alla bräddar. Stubbs kan inte låta Swift promenera förbi en skola utan att berätta dess historia och meddela vilka lärare som har undervisat där eller förbi en kyrka utan att redogöra för när den uppfördes och när den restaurerades och på vilket sätt och av vem och rapportera om dess ryktbara predikanter och deras predikningar.

Men en förtjänst – och en väldig förtjänst – äger Stubbs levnadsteckning: Han låter Swift vara en sammansatt gestalt, en individ som inte faller ut på något för ett eller annat intresse tacksamt vis, som alltså inte bringas att fungera som representant för vare sig det ena eller det andra utan får förbli en människa i sin egen rätt.

Swift föddes i Dublin men närde under snart sagt hela sitt liv en längtan efter att varaktigt kunna slå sig ned i det land från vilket han härstammade både på fädernet och på modernet, England. Längre skulle han uppehålla sig ömsom här, ömsom där. Stubbs kallar rentav den flitige resenä-

ren mellan de båda öarna för ”en fänge på Irländska sjön”. Redan vid några månaders ålder hade Swift blivit faderlös. Hans farbröder sköt till pengar så att hans mor kunde bevara en hyggligt privilegierad social ställning och han själv få utbildning först på en skola i Kilkenny och sedan på Trinity College i Dublin. I Kilkenny läste han greker och romare på originalspråk och tillägnade sig uppfattningen att det var dylik läsning och endast dylik läsning som gjorde en människa civiliserad. På Trinity College utvecklade han en skepsis mot den nyare vetenskapen och de kunskapsvägar som den anvisade. Vetenskapens män skulle han fortsatt betrakta som trängsynta, intellektuellt begränsade, insnärjda i sina metodologiska scheman och system.

Strax efter sin 20-årsdag begav sig Swift till England för att bli sekreterare åt en vän till och gynnare av en av hans farbröder, nämligen William Temple, en pensionerad diplomat och politisk maktspelare som idkade umgänge på sin egendom Moor Park. Här kunde Swift iaktta och i någon mån lära känna åtskilliga personer i tidens administrativa och kulturella elit.

1600-talet hade varit fyllt av motsättningar i flera led. Katoliker mot puritaner. Skottar mot engelsmän. Kung mot parlament. I mitten av århundradet hade den religiösa extremisten Oliver Cromwell låtit avrätta Karl I och gjort sig till diktator. När Cromwell dog kunde inom kort en representant för ätten Stuart på nytt placera sig på den tron som hade stått tom ett drygt decennium. Parlamentet såg emellertid med skepsis på först Karl II:s och sedan Jakob II:s katolicism och lät i slut-

tet av 1680-talet som ny kung inkalla Vilhelm av Oranien, en kalvinist från Holland som var gift med en av Jakob II:s döttrar, ett förfarande som fick namnet ”den ärofulla revolutionen”. Jakob II flydde till Frankrike men fortsatte ganska omgående till Irland för att med vapen i hand försöka återta sin ställning. Dock blev han och hans trupper grundligt besegrade i slaget vid Boyne 1690. Det var alltså mitt i den här turbulensen som vår författare in spe begav sig från Dublin till London.

Tidigt ska Swift ha skaffat sig vanan att i notisböcker nedteckna skarpa omdömen om personer som ådrog sig hans missnöje, i huvudsak allmänt kända personer. Under 1690-talet skulle dylika anteckningar övergå i formandet av hela litterära verk, ställningstagande, satiriska. Det första verkliga kraftprovet blev *A Tale of a Tub*, vars publicering försiktigtvis blev uppskjuten. Swift linjerar här upp den graserande religiösa konflikten som han uppfattar den. Han gör det som en berättelse om hur tre söner vårdar en gåva som de har fått av sin far. Peter är katolik. Jack är puritan och kalvinist. Martin är en protestant i doktor Luthers anda. Sin sympati förbehåller Swift den sistnämnde. Sin antipati riktar han framförallt mot den mitterste. Den viktiga och farliga frontlinjen gällde som han såg det inte den katolska kyrkan utan det puritanska och kalvinismen. En politisk komponent spelar in. Swift var rojalist, en hängiven sådan. Vad puritanerna och kalvinisterna kunde stå för hade blivit blott alltför uppenbart under Oliver Cromwells despoti, numera skulle vi kanske säga talibanliknande despoti.

När *A Tale of a Tub* utkom 1704 skedde

>>

det anonymt. Så blev det med nästan alla de verk som skulle strömma ur Swifts penna. Att han var upphovsman till dem blev omgående bekant i allt vidare kretsar, vilket inte hindrade att Swift i sina brev, när viljan föll på att blanda bort korten för eventuella censorer, kunde gå till häftigt angrepp mot skrifter som adressaten var mycket väl medveten om att han själv hade skrivit. Hårda ord kunde emellertid komma också från andra än författaren själv, så beträffande *A Tale of the Tub*. Företrädare för Engelska kyrkan uppfattade boken som ett angrepp på religionen som sådan, på kristendomen överhuvudtaget. Misstaget var hotfullt för Swift. Han hade ungefär samtidigt som verket skrevs blivit präst i Engelska kyrkan och rentav tidvis varit verksam i irländska landsortsförsamlingar, som Kilroot, Templecorran, Ballynure, Laracor och Rathbeggan. Avsikten var att kvalificera sig till en högre befattning, helst förstås inte på Irland utan i England.

Dock var företrädarna för Engelska kyrkan inte de enda som lade märke till att Swift var en person som kunde skriva, som med sin formuleringsförmåga enkelt vann läsare och påverkade dem. Uppmärksamma var även ledare för det ena av de båda partier som i allt högre grad hade blivit nav i engelsk politik, *tories* och *whigs*. Det senare partiet hade vid 1700-talets begynnelse grepp om regeringen, som vid denna tid dock ständigt var sammansatt av representanter för båda lägren. Men det förra partiet var det som var attraherat av Swift och som attraherade Swift.

Den politiska situationen var fortsatt komplicerad. Efter Vilhelm av Oraniens död 1702 hade Anna blivit drottning. Hon var en annan dotter till Jakob II och själv protestant. Och hon stod under starkt inflytande av sin väninna Sarah Churchill,

"Swift gick i tjänst hos tories, blev vad som idag skulle kallas lobbyist eller kanske presstalesman eller rentav kommunikationsdirektör."

som var gift med John Churchill, som var härförare i det krig på kontinenten som just hade blossat upp, spanska tronföljds-kriget, och som skulle vinna ryktbara militära segrar vid bland annat Blenheim 1704 och Ramillies 1706 och som skulle bli den förste hertigen av Marlborough.

Swift gick i tjänst hos tories, blev vad som idag skulle kallas lobbyist eller kanske presstalesman eller rentav kommunikationsdirektör. Kriget på kontinenten hade kommit att bli en vattendelare. Whigs leddes av Sidney Godolphin, som ville fortsätta kriget till en total seger var vunnen. Tories leddes av Robert Harley, som ivrade

Jonathan Swift: pionjär bland lobbyister.

FOTO: ALAMY STOCK PHOTO

för fred. Swift skrev pamfletter, artiklar och dikter som ironiserade över och attackerade Godolphins ståndpunkt. Han utmålade en tillvaro där mannen på gatan sedan länge inte visste av annat än utgjutet blod och fler och högre skatter, medan penningmagnaterna inom whigs gjorde sig rika på den affärsverksamhet som det evinnerliga fälttåget möjliggjorde, på leveranser av krigsmateriel och krediter. Marlborough var Swift särskilt förhatlig. Han tecknades som tyrannisk och korrumperad. Kampanjen blev framgångsrik. Kroman flyttade sin lojalitet. Harley utmanövrerade Godolphin, och Marlborough blev fråntagen sitt befäl och gick i exil. Fred slöts i Utrecht 1713.

Men historien upphörde inte att vara komplicerad. Drottning Anna dog 1714 vid inte fullt 50 års ålder, barnlös efter att genom åren ha fått 12 dödfödda eller i späd ålder avlidna barn. Huset Hanno-

ver avlöste huset Stuart på tronen, och ödets hjul kastade Robert Harley ut ur regeringen och in i fängelse. Whigs återtog kommandot, snart under en ledare som Swift ogillade med samma intensitet som han hade ogillat Godolphin och Marlborough, Robert Walpole. Swift själv hade emellertid som tack för sina tjänster åt tories fått en reträttplats innan förhållandena i riket vändes upp och ned, som domprost vid Saint Patrick's Cathedral i Dublin.

Under sex år upphörde han med sina skrifter. När han återupptog dem var det dels för att i fantasifull, delvis grotesk förklädnad ge en bild av de maktstrider i England som han hade bevittnat, dels och omsider framförallt för att gissla regeringen i London och protestera mot hur den vanskötte Irland. De respektive ambitionerna kom till uttryck i varsitt av de två verk av Swift som har blivit verkligt bestående, ovedersägliga klassiker: *Gulliver's Travels* (1726) och *A Modest Proposal* (1729).

Gulliver's Travels berättar om sjömannen Lemuel Gullivers resor till diverse särregna platser, en av dem befolkad av människor stora som teskedar, en annan av jättar och en tredje styrd av hästar. En uppenbar inspiratör har varit Herodotos, som Swift i en betraktelse skildrar som historieskrivningens och reseskildringarnas fader, en man präglad av moralisk och politisk vishet, med objektivitet och rättvisa som ideal. Självklart är att det var till en hållning som kunde karakteriseras just så som han själv siktade. *A Modest Proposal* förhåller sig till den hungersnöd som i slutet av 1720-talet hemsökte Irland. Ett förslag framkastas om att de fattiga borde slakta sina barn och sälja köttet till bättre beställda. Hungersnöden skulle minska, eftersom de fattiga genom försäljningen fick pengar till matinköp. Antalet människor att mätta skulle också bli färre, så problemet med så kallad överbefolkning vann som en extra finess sin lösning. För en svensk läsekrets, van vid professor Tänn-sjös på strikt vetenskaplig grund byggda opinionsyttringar, är den satiriska dimensionen i Swifts anspråkslösa förslag kanske inte så lätt att urskilja. Men i Irland när det begav sig var det ingen som missade den.

Allting mynnar ut i en paradox. Swift, präst i Engelska kyrkan och en herre för vilken det var otänkbart att irländarna inte skulle lyda under Englands kung, blev firad hjälte på sin födelseö, överallt igenkänd och hälsad som "patrioten", den främste talesmannen för den irländska befolkningens rättmätiga klagan över det usla styre för vilket huset Hannover, parlamentet i London, whigs och Robert Walpole bar ansvar. ✱

Peter Luthersson

JONATHAN SWIFT
THE RELUCTANT REBEL
JOHN STUBBS
W W Norton & Company 2017

Teatralt: franska domare och åklagare i röda kappor med hermelinkragar.

FOTO: CHRISTOPHEARCHAMBAULT/TT

Moralens väktare

JURIDIK

En hund som kronvittne i ett mordmål och saligförklaring av en polis-mördare, var kan något sådant förekomma?

Frankrike anser sig vara de mänskliga rättigheternas ursprungsland, medan åtminstone en svensk statsminister talat om Sverige som en humanitär stormakt. Bägge ländernas rättssystem bör väl då överensstämma eller åtminstone likna varandra i allt väsentligt?

En fransk jurist som bör veta vad han yttrar sig om har skrivit en intressant bok om brottmålsrättegångar i sitt land, Éric Dupond-Moretti (tillsammans med Stép-hane Durand-Souffland): *Directs du droit* ("Direkt från rättsalen"). Den 56-åriga Dupond-Moretti är en av Frankrikes mest kända brottmålsadvokater som ofta förekommer i reportagen från de stora rättsaffärerna och som förvånansvärt ofta mot svåra odds lyckas få sina klienter frikända.

Boken består av ett antal fristående avsnitt som vart och ett utgår från ett autentiskt rättsfall där författaren har uppträtt som den åtalades försvarare. Det är som en serie noveller eller essäer där ett spännande händelseförlopp knyts

samman med reflexioner kring karaktären hos de mer eller mindre professionella rollinnehavarna: domare, jurymedlemmar, åklagare och advokater. På köpet får läsaren en initierad inblick i det franska rättssystemet.

Strukturellt överensstämmer de franska och svenska rättssystemen i stor utsträckning med varandra. Bland avvikelserna märks att utredningen av allvarigare brott inte som i Sverige leds av en åklagare, utan av en undersökningsdomare som också beslutar i frågan om åtal ska väckas.

Medan svenska brottmålsrättegångar för eventuella åhörare oftast torde framstå som stillsamma och ganska tråkiga tillställningar, påminner de franska processerna inför en *cour d'assises* mestadels om dramatiska teaterföreställningar med domare och åklagare i röda kappor med hermelinkragar och ordnar på bröstet; advokaterna däremot bär neutrala svarta "slängkappor" (som ofta döljer jeans och vardagsskjortor respektive vardagsblusar). Det enda som saknas är de anglosaxiska juristernas peruker.

Dupond-Moretti framhåller den stora animositet som råder mellan domare och åklagare, å ena sidan, och advokater, å den andra. De förra ser ner på eller rentav

avskyr de senare – bland annat för deras nära relationer med medierna – medan advokaterna misstror domarnas och åklagarnas korporativism, räddhåga och arrogans. Författaren menar att det ibland kan vara försvarligt att "mediatisera" den åtalades inställning och han erkänner att försvararens arbete innebär att "kasta sandkorn i rättsmaskineriet", men han anser att detta är nödvändigt för att skydda den åtalades rättssäkerhet gentmot domarnas överlägsenhet och den "incestuösa maskopin mellan domare och åklagare". Det är riktigt att dessas karriärvägar ofta korsas. Åklagare övergår till domartjänst och vice versa (ordet "magistrat" kan syfta på såväl domare som åklagare), medan det torde vara synnerligen ovanligt att en advokat blir domare eller åklagare, och ännu mer sällsynt för att inte säga orimligt är det omvända.

Någon sådan generell motsättning mellan domare-åklagare och advokater har jag inte stött på i Sverige. Visst kan man på ömse sidor om skranket skämta om varandra – i domarkretsar kan offentliga försvarare kallas för "offentliga försvarare" – men i det dagliga arbetet märks sällan någon "professionell aversion". Ett gott tecken på den ömsesidiga respekten synes vara att det alltid finns någon eller

>>

Dominique Strauss-Kahn: ogillad men inte olaglig.

FOTO: ANDREW GOMBERT/TT

några före detta advokater bland domarna i Högsta domstolen och att dennas ordförande för närvarande är just en sådan.

Dupond-Moretti påtalar med indignation att advokater i ökande utsträckning utsätts för telefonavlyssning och deras kontor för husrannsakan. Som exempel anför förundersökningarna om misstänkt finansiering av Nicolas Sarkozys presidentvalskampanj genom utnyttjande av en gammal förmögen kvinnas svaghet (Bettancourtaffären) respektive bidrag från Libyens diktator Khadaffi. I dessa fall avlyssnades telefonsamtal mellan Sarkozy och hans advokat Thierry Herzog, och husrannsakingar ägde rum i advokatens kontor och bostad och till och med i hans sons lägenhet; under den flera timmar långa förrättningen i advokatens

"I förundersökningsprotokollet, som låg till grund för åtalet, redovisades utförligt DSK:s sexuella preferenser."

bostad lyckades denne utverka tillstånd att duscha – på villkor att han lämnade dörren till badrummet halvöppen!

I Sverige torde avlyssning och husrannsakan av advokatkontor förekomma utomordentligt sällan.

En annan skillnad gäller domarens aktivitet under brottmålsrättegången. I Sverige – liksom i anglosaxiska länder – låter domaren parterna bestämma vilka personer, utöver den åtalade, som ska höras (målsägande, vittnen och sakkunniga), och domaren överlåter också till parterna att själva hålla förhören. För att bevara sin opartiskhet inskränker sig domaren till att innan ett förhör avslutas i förekommande fall ställa kompletterande frågor för att reda ut oklarheter, men undviker därvid noga frågor som kan vara till nackdel för den åtalade.

Däremot är det i den franska brottmålsrättegången domaren som inleder förhört med den åtalade, målsäganden och

vittnen. Inte sällan förekommer då frågor och ironiska eller moraliska kommentarer, som kan tyda på en förutfattad mening i skuldfrågan.

Dupond-Moretti anför exempel på hur det kan gå till och kritiserar eftertryckligt beteendet. Han framhåller att rättsväsendets uppgift är att skipa rätt, inte att värna moralen. Moral är en personlig angelägenhet och har ingenting i domstolarnas verksamhet att göra, menar han. Han relaterar två avskräckande fall ur sin egen erfarenhet.

Redan innan valkampanjen hade börjat inför valet 2012 ansågs allmänt att den förre finansministern och dåvarande chefen för Internationella valutafonden (IMF) Dominique Strauss-Kahn (DSK) var den som hade störst chans att bli Frankrikes nästa president. Under ett besök i New York i maj 2011 greps han emellertid av polis och åtalades för att ha förgripit sig på en hotellstäderska. Några dagar därpå efter avgick han från posten som chef för IMF. Även om åtalet några månader senare lades ner på grund av målsägandens bristande trovärdighet, ansågs hans chanser att bli president förloerade och han ställde inte heller upp som kandidat.

Vid återkomsten till Frankrike delgavs DSK misstanke om delaktighet i grovt koppleri, ett brott som enligt fransk lag kan ge 20 års fängelse. Han hade av en bekant – som råkade vara Dupond-Morettis klient – blivit inbjuden till en klubb i staden Lille där det ordnades sexorgier med "inbjud-

na" prostituerade. På den tiden gjorde sig den prostituerade kund inte skyldig till brott enligt fransk lag, utan för straffbarhet krävdes att någon ekonomiskt utnyttjar annans tillfälliga sexuella förbindelser genom att utöva påtryckning på denna person (sutenörskap).

Dupond-Moretti menar att undersökningsdomarna till varje pris ville göra en rättsskandal av en känd persons uppförande som inte stred mot någon straffbestämmelse men väl mot domarnas egen moraluppfattning. I förundersökningsprotokollet, som låg till grund för åtalet, redovisades sålunda utförligt DSK:s sexuella preferenser, trots att man kan fråga sig vad de hade att göra med rekvisiten för att straffbart sutenörskap ska föreligga.

Lyckligtvis handlades målet av en domstolspresident som menade att domstolen inte är

en väktare av moralen, utan av rätten och dess tillämpning. Åklagaren för sin del deklarerade att ryktbarhet inte utgör en presumtion för skuld liksom att en mäktig man inte nödvändigtvis är skyldig. Efter som åklagaren inte funnit något bevis för den åtalades skuld, vare sig i förundersökningsprotokollet eller under rättegången, yrkade han på att DSK skulle frikännas (det var inte åklagaren utan undersökningsdomaren som beslutat om åtal), vilket också blev domstolens avgörande. En av försvararna hade i sin plädering uttalat att "den här affären har gjort 66 miljoner fransmän till smyggtittare".

Det andra exemplet som författaren skildrar handlar om en man – arktekt och far till två flickor – som åtalats för och erkänt mord på sin hustru. Under rättegången hörs som vittne – på domstolens initiativ utan att vare sig åklagaren eller den åtalade begärt det – en ung, söt och enkelt klädd kvinna som försvararen inte kan förstå vad hon har med brottet att göra. Det visar sig att kvinnan, som är ensamstående och har en minderårig dotter, är damfrisörskan med liten inkomst som hon kompletterar med att då och då prostituera sig. Hon berättar självmant att hon sedan tre år har träffat den åtalade en gång i veckan à 200 euro i ersättning, "mer för konversation och ömhet än rent sex". Domstolspresidenten ställer frågor som inte har med målet att göra, detaljerade frågor om parets intima relationer. Vittnesmålet tillför ingenting som kan belysa brottet, och rörande den åtalades personliga förhållanden finns en hel del annan utredning.

Den här dömande moralismen retar gallfeber på författaren som menar att den sprider sig som "rättvisans kvickrot". "Dessa det godas tjänare glömmer att de är här för att tillämpa lagen och inte en social konformism; vanorna är suspekta om de inte är domarnas egna."

Dupond-Moretti anmärker också på att målsägandens ställning alltmer har stärkts av domare och åklagare på den åtalades bekostnad. Som exempel anför han följande fall där verkligheten överträffar fiktionen.

En änka hittas hängd i sin bostad, efterlämnande en förmögenhet på 14 miljoner euro som hon har testamenterat till sin vän Franck och därmed gjort sin

DIRECTS DU DROIT
ÉRIC DUPOND-MORETTI & STÉPHANE DURAND-SOUFFLAND
Michel Lafon 2017

bror, som hon är arg på, arvlös. Omständigheterna tyder på självmord, men brodern polisanmäler Franck för mord (har denne dödat testatorn övergår kvarlåtenskapen på den närmaste arvingen, som är brodern). Det finns ingen annan grund för ett åtal än målsägandens/broderens ursinne och envishet, men det räcker för att undersökningsdomaren ska hän-skjuta saken till åtal, för att åklagaren ska utveckla åtalet och för att domstolen slutligen ska förordna en sakkunnig – en professor som är anställd hos Stiftelsen för hjälp åt djuren och specialist på hundars karaktär och uppförande – att utforska Théos uppfattning.

Théo är den avlidnas efterlämnade dalmatinerhund. Professorn avger en 30-sidig rapport varav framgår att Théo, när han nosar på kläder tillhöriga olika personer, visar tecken på oro och fruktan när det gäller Francks persedlar. På grund av detta "vittnesmål" av en hund, som hunnit dö under förundersökningen, ställs alltså Franck inför en *cour d'assises*, åtalad för ett brott som kan föranleda livstidsstraff. Franck blir frikänd, men åklagaren ger sig inte utan överklagar och först efter sammanlagt elva års processande blir Franck slutligt frikänd. På advokatens fråga om anledningen till denna envishet svarar åklagaren att han "måste gå till botten med saken av hänsyn till målsäganden".

Det sista avsnittet handlar om den olycklige Jacques, som behöver pengar till en segelbåt vari han kan lämna sin borgerliga familjs konventioner och segla ut i världen. Han rånar ett väx-elkontor, men under flykten därifrån "råkar" han döda en polis och grips snabbt. I fängelset blir han med stöd av en katolsk fängelsepräst "omvänd" och djupt troende. Han skriver flera böcker om sina religiösa upplevelser, bland annat *Om fem timmar ska jag möta Jesus* som ges ut i flera upplagor. Men det hjälper inte utan han döms till döden, republikens president René Coty avslår hans nådeansökan och han avrättas vid 27 års ålder. Närmare 40 år senare inleder den franska katolska kyrkans överhuvud, kardinalen Lustiger, en kyrklig utredning med syfte att få den dömda och avrättade polismördaren "saligförklarad", det första steget på vägen till helgonförklaring! Initiativet möter dock motstånd och rinner ut i sanden.

En svensk läsare av Dupond-Morettis bok kan konstatera att den franska rättvisan skiljer sig en hel del från den svenska och att den behöver advokater av författarens kaliber. ✿

Thorsten Cars

Bartolomeinattens blodbad: reformationen orsakar religionskrig i Europa.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Nåd ger nöd

RELIGIONSHISTORIA

Något som ofta läggs kyrkan, eller snarare kyrkorna, till last är det oavbrutna trätandet. Två saker förväntar sig muslimerna av de kristna, konstaterar exempelvis munken Johannes Sandgren: Att de tjänar sin nästa och grälar med varandra.

Det började tidigt: redan på 300-talet slets kyrkan – och därmed romerska imperiet – nästan itu för att man inte kunde komma överens om huruvida Jesus var av samma väsen som Fadern, eller bara av liknande väsen. Moderna människor, som har lärt sig att fakta är något som kan verifieras genom vetenskapliga metoder, häpnar. Hur kan någon ta metafysiska spekulationer kring nåd och natur på så stort allvar?

I år firas 500-årsminnet av historiens största teologiska strid, den som slutligen klöv västkyrkan: reformationen. Martin Luther började med att kritisera avlatshandeln, men insåg snart att denna fråga hörde ihop med kyrkans syn på frälsningen, påven och traditionen. Han drog och drog, men tråden gick aldrig av. Istället repade han upp den väv som var Katolska kyrkan.

I historieskrivningen presenterades

Luther länge som soluppgången efter en lång och mörk medeltid. Katolska kyrkan framställdes som en murken byggnad: allt som krävdes för att den skulle rasa var en välriktad spark. Luther sparkade, huset kollapsade och folket hälsade sin nyvunna frihet med jubel. Som Carl Grimberg skriver i historieboken *Svenska folkets underbara öden* från 1900-talets första hälft: "Luther vann anhängare i tusental. Äntligen hade någon vågat sjunga ut med sanningen!"

Den som mer än någon gjort upp med den här bilden av reformationen är den brittiske historikern Eamon Duffy. I *The Stripping of the Altars* från 1992 visade han att 1500-talets katolska kyrka var vital och uppskattad, åtminstone av verklighetens folk, och att samma folk gjorde motstånd mot reformationen. Duffy studerar England, men i hans efterföljd har andra historiker visat att samma mönster syns i andra länder. Protestantismen var en minoritetsrörelse som fick fäste i städerna, bland borgare och handelsmän, och som vann framgång tack vare kungligt stöd. I Sverige kan man påminna om de många upproren under Gustav Vasas tid, ofta motiverade av en vrede över kungens försök att förändra kyrkan.

I sin nya bok *Reformation Divided* går Duffy vidare till att studera reformationens >>

konsekvenser i England. Boken består av texter publicerade i andra sammanhang under åren 1977–2016. Den spreter således en del, men hålls samman kronologiskt och tematiskt, samt genom några återkommande teser.

Bokens första del ägnas åt lekmannteologen, politikern och sedermera helgonet Thomas More. Kung Henrik VIII utsåg More till lordkansler år 1529, men när påven vägrade att upplösa kungens äktenskap vände kungen sig från den Katolska kyrkan. More ställdes inför kravet att erkänna Henrik VIII som kyrkans överhuvud, men vägrade och avrättades för förräderi.

Mores eftermäle har inte bara delat historiker, utan även konstnärer. I Robert Bolts *A Man for all Seasons* porträtteras han som en principfast modern liberal som dör för sitt samvete, medan Hilary Mantel i *Wolf Hall* skildrar honom som en neurotisk sadist. Och det är onekligen ett fascinerande öde, som rätt betraktat kan kasta ljus över en hel epok.

More tillhörde det tidiga 1500-talets europeiska intelligentsia. Han var god vän med renässansfilosofen Erasmus av Rotterdam, och hade liksom denne en del kritiska synpunkter på Katolska kyrkan. Sedan det sena 1400-talet gick diskussionerna vår höga inom kyrkan, och man debatterade allt ifrån påvens auktoritet till folkliga fromhetsbruk. I dessa samtal hörde såväl Erasmus som More till de progressiva humanisterna.

Men när Luther och de andra reformatörerna dök upp på scenen gjorde de båda vännerna halt, och More med särskild frenesi. Han författade flera verk där han metodiskt dekonstruerade reformatörernas läror, samtidigt som han i kraft av sitt ämbete ledde jakten på heretiker i det då ännu katolska England.

Var renässanshumanisten More, författaren till den upplysta *Utopia*, verkligen samme man som denne ortodoxins försvarare, som till och med anklagades (troligen felaktigt) för att tortera meningsmotståndare? Många har försökt att förklara detta, som de menat, schizofrena beteende. Historikern Geoffrey Elton menar att svaret ligger i Mores olösta sexuella problematik: han försökte bli munk, men hans dragningskraft till kvinnor var för stark. Därför gifte han sig, men plågade sig enligt Elton livet igenom för att kompensera för sitt misslyckande. När protestantiska heretiker dök upp blev de ett lämpligt föremål för hans neuroser, och han utsatte dem för detaljerade granskningar och sadistiska straff.

Denna psyko-sexuella analys säger mycket om 1900-talet, men betydligt mindre om 1500-talet och Thomas More.

Thomas More: valde strid mot Henrik VIII.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Duffy försöker istället lösa gåtan genom att noga studera vad More har skrivit, både före och efter reformationen. Han noterar att det inte ens i det utopiska *Utopia* – boken publicerades år 1516 – råder fullständig religionsfrihet. Kung Utopus kräver att alla medborgare accepterar två

”Luthers idé om att frälsningen är oberoende av gärningar leder till relativism, och därmed socialt kaos.”

saker: att själen är odödlig, och att människan får ta konsekvenserna av sin dygd respektive last i livet efter detta. Utan denna idé om att universum är moraliskt ordnat störts samhället ner i kaos och anarki, menar More.

Detta är också Mores invändning mot reformationen: Luthers idé om att frälsningen är oberoende av gärningar leder till relativism, och därmed socialt kaos. Det behövs alltså inga freudianska spekulationer för att förklara Mores fruktan för protestantismen, utan den var grundad på teopolitiska argument – argument som hörde till de gängse i den katolska polemiken mot Luther. Och verkade inte tiden ge dem rätt? Kloster övergavs eller plundrades, bönderna gjorde uppror, Europa kastades in i religionskrig – och på Englands tron satt en kung som lät halshugga de hustrur han tröttnade på.

Luthers lära om nåd verkade följas av social nöd. Det var en sak att kritisera kyrkan år 1500, men reformationen förändrade samtalets

förutsättningar, vilket kan avläsas hos debattörer som More och Erasmus.

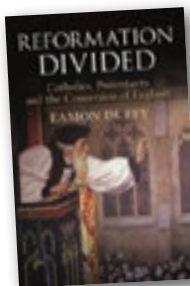
Mores många böcker till Katolska kyrkans försvar lyckades emellertid inte hejda utvecklingen i England. Politiska tillfälligheter var till slut mer inflytelserika än teologiska argument. Om den katolska drottningen Maria I hade fått leva ett långt och barnrikt liv, eller om vädret varit på den spanska armadans sida under sjöslaget år 1588, så hade England kanske blivit katolskt. Nu skedde inget av detta. England blev protestantiskt, om än med en katolsk minoritet.

Den andra delen av *Reformation Divided* behandlar denna minoritet och dess tongivande figurer. Reformationen ledde till en febril aktivitet i Katolska kyrkan, en mobilisering som fått beteckningen motreformationen. Idag ifrågasätts beteckningen av många historiker, eftersom den antyder att Katolska kyrkans utveckling under 1500-talet var rent reaktiv. För att ge större rättvisa åt interna processer har en del föreslagit ”den katolska reformationen”, men Duffy använder konsekvent motreformationen (”counterreformation”).

Duffy tar spjärn emot uppfattningen att det katolska ledarskapet i England inte förstod situationens allvar, och därför inte

tillräckligt kraftfullt anammade motreformationens program. Centralt i detta program var fostrandet av en inre, personlig fromhet – delvis i kontrast till den medeltida, kollektiva spiritualiteten. Denna nya, intensiva fromhet skulle åstadkommas genom att präster och biskopar tog ett tydligare pastoralt ansvar för sina församlingsbor, samt genom inspirerande förnyelserörelser, inte minst jesuiterna.

I England var katolikerna i minoritet – utanför, motarbetade och tidvis förföljda. De kunde inte längre luta sig mot kollektivets tro, utan trons låga måste brinna så klart inom var och en att den inte blåstes ut av motvinden. För detta behövde Englands katoliker motreformationens alla resurser: aktiva präster, egna Bibelöver-

REFORMATION DIVIDED
CATHOLICS, PROTESTANTS
AND THE CONVERSION
OF ENGLAND
EAMON DUFFY
Bloomsbury 2017

sättningar, jesuiter och lokala helgon.

Men eftersom ledarna inte förstod allvaret i situationen, utan snarare väntade på en ny drottning Maria eller en spansk armada, har det hävdats att de inte försåg de troende med vad de behövde. Duffy ifrågasätter emellertid denna bild, och spårar motreformationens program – liksom insikten om att en ny tid kräver nya sätt att vara kyrka – hos figurer som kardinal William Allen och Gregory Martin. Kanske omfattade man inte allt som trendade på kontinenten – jesuiter förbjöds, exempelvis – men man ansträngde sig likväl att omforma Katolska kyrkan i England till en aktiv och vital kyrka, stark nog att överleva århundraden av protestantisk dominans.

Idéer har betydelse i verkligheten – och verkligheten formar idéer. Detta är det genomgående temat i *Reformation Divided*. More fruktade protestanternas idéer på grund av de sociala och politiska konsekvenser han menar att de skulle få, och denna nya verklighet förändrade hans sätt att tala och skriva. Reformationen i England tvingade den Katolska kyrkan att föreställa sig nya sätt att vara kyrka, och de nya idéerna gjorde att kyrkan överlevde som religiös minoritet. I bokens sista del visar Duffy dessutom hur puritanska prästers syn på sitt pastoral uppdrag kunde splittra eller förena en ort.

Att idéer har betydelse för verkligheten gör att en del finner dem värda att strida om. De heta debatterna – ibland striderna – inom kyrkan bottnar i just denna föreställning. Falsk teologi skapar destruktiva gemenskaper, och kan till och med riskera människors eviga väl. ”Dålig liturgi dödar”, som det står på en t-tröja spridd bland kristna hipsters idag.

På motsvarande sätt anses ortodoxin, för dem som tar den på allvar, vara grunden för ett gott liv, ett humant samhälle och, slutligen, civilisation. Att det är fel att inrätta inkquisitioner och starta krig för sanningen betyder inte att sanningen är godtycklig. Som G K Chesterton formulerat det i sin bok betitlad just *Ortodoxi*: ”Jag tänker på de förfärliga krigen omkring teologiska struntsaker, jordskreden som orsakades av en gest eller ett ord. Det gällde bara en tum – men en tum är allt när man balanserar. Om det gjordes något litet fel i läran kunde enorma misstag uppstå ifråga om människans lycka. En felaktigt formulerad fras om symbolikens natur skulle ha gjort slut på Europas bästa skulpturer.” ✚

Joel Halldorf

Vaclav Sochors ”De dödas batteri”: bär vittnesmål om nationell förödmjukelse.

Det stora nederlaget

HISTORIA

På Wiens armémuseum märktes fjolårets jubileum nästan inte alls. Utställningen om de tyska furstendömenas och Österrikes misslyckade krig mot Preussen 1866 var sig lik. Inte särskilt omfattande och med den deprimerande tavlan ”De dödas batteri” på en central plats. Vaclav Sochors oljemålning skildrar hur ett österrikiskt artilleriförband offerar sig för sina kamrater genom att hejda preussarnas angrepp under det avgörande slaget vid Königgrätz i Böhmen. Den har blivit en symbol för det tragiska nederlaget mot det allt starkare Preussen och dess allierade, det avskydda och föraktade Italien. USA:s firande av det betydligt mer förödande inbördeskrigets 150-årsjubileum tog fem år och fick stor plats i medierna. Så var det inte i Wien.

Det faktum att krigsskådeplatserna, liksom det mesta av det gamla Österrike, numera befinner sig utomlands, är bara en delförklaring. Föreläsaren som i

december berättade om bataljmålningar från 30-åriga kriget på armémuseet hänvisade till att tyska museer under året haft en del specialutställningar. Det behövdes inga särskilda insatser i Wien. ”Dessutom”, tillade han, ”brukar man väl inte ägna så mycket energi åt att uppmärksamma sina stora nederlag.”

1866 var ett avgörande steg i både Österrikes och Tysklands utveckling. Det var då Otto von Bismarck tvingade den österrikiske kejsaren att lämna sin åtminstone formellt ledande ställning i det som var Tyska förbundet. Ordförandeskapet i riksförsamlingen i Frankfurt gav mer prestige än makt, men var för den skull inte oväsentlig. Förbundet hade egna väpnade styrkor och var platsen för återkommande debatter om Tysklands framtid. Förbundet ersattes av en nordtysk version under preussisk ledning och Preussen tog över bland annat Hannover, Hessen, Schleswig och Holstein.

Bismarck provocerade fram kriget genom att ställa krav på förändringar i de nyligen erövrade danska hertigdömena »

Kejsar Frans Josef: valde krig framför vanära.

FOTO: GETTY IMAGES

i norr och kräva liberala reformer av förbundet och mer frihandel, något som varken Österrike eller de mindre tyska stater var intresserade av. Nästan alla tyska stater ställde sig på Österrikes sida. Berlin hade försäkrat sig om stöd från den italienska regeringen i Florens, som fortfarande hade krav på områden som kontrollerades av Österrike. Kriget blev en sorglig rad av misslyckanden för Preussens motståndare. Junkerstatens krigsmakt var betydligt mer effektiv och välorganiserad än de tyska grannländernas.

Den tyske historikern Klaus-Jürgen Bremm ger i sin bok 1866 en bred och insiktsfull skildring av kriget, dess förhistoria och konsekvenser. Redogörelsen för striderna utgör den mindre delen av framställningen. Bremm har tidigare skrivit om den vapenteknologiska utvecklingen under perioden, något som märks när han jämför i första hand Preussens och Österrikes krigsmakter. Det viktigaste i boken är att författaren så tydligt nyanserar andra betraktares ofta förenklade tolkningar. Det handlar om både krigets bakgrund och dess konsekvenser.

Österrike satsade inte de resurser på sina väpnade styrkor som egentligen krävdes för att bevara sin status som stormakt. Tvärtom sparade man tidvis betydande summor, vilket fick allvarliga konsekvenser. Artilleriet och kavalleriet hade dock gott rykte, och flottan överraskade med sina framgångar mot italienarna. För insatserna mot Danmark 1864 fick habsburgarmén goda vitsord även av sina preussiska allierade.

Det högsta befälet kunde inte, särskilt efter fältmarskalk Radetzky's bortgång, hålla samma nivå som under tidigare konflikter. Den unge kejsaren vågade inte utvärdera förlusten i Italien 1859, utan sökte istället syndabockar och befördrade fel generaler. Fälttygmästare Benedek visade sig inte alls hålla måttet som överbefälhavare. Han hade inte ens en genomtänkt plan för det avgörande fälttåget i Böhmen.

De återkommande segrarna mot Sardinien och senare Italien under mitten av 1800-talet gav den österrikiska armén en överdriven uppfattning om sin egen förmåga. Övningar med större truppstyrkor var ovanliga, vilket straffade sig när den österrikiska nordarmén till slut skulle möta preussarna i det enorma fältslaget vid Königgrätz. Armén hade också en roll som delansvarig för den interna säkerheten, vilket påverkade ledningens prioriteringar.

Bismarcks armé var bättre övad, hade bättre ledning och inte minst betydligt bättre gevärs än sin motståndare. Den var mer meritokratisk, adelns ställning var

trupper stred mot soldater från Württemberg, Baden, Bayern, Hessen, Hannover och Sachsen – inte bara från Österrike. För Bismarck var det inte något stort problem, kungen i Berlin var mer tveksam men svängde när segerrapporterna började anlända. Kanslern var i första hand en preussisk statsman, först i andra hand tysk. För honom handlade kriget om makten över norra delen av det gamla Tyska förbundet. Sydtyskland var något helt annat. Att Tyskland splittrades av ett krig och sedan delades i tre delar var ett lågt pris att betala för att göra Preussen till en stormakt.

Vi som har svårt att förlåta president Wilson för krossandet av Donaumonarkin 1918, vill gärna utmåla Berlin som den verkliga boven i dramat. Det är delvis sant – nästan alla tyska stater ställde sig tydligt på Wiens sida i konflikten – men även det är en förenkling. Bismarcks kritik mot Tyska förbundet som ett arkaiskt system för att hålla ekonomiskt ineffektiva och allt annat än liberala småstater under armarna, var inte bara propaganda. Förbundet intervenerade tidvis till brö-

”Kejsar Frans Josef kunde inte acceptera den förödmjukelse som en kapitulation utan strid hade inneburit.”

fortsatt stark i många habsburgregementen, och genom tillkomsten av det preussiska nationalgardet Landwehr, under kriget mot Napoleon, en starkare folklig förankring. Det var inte moralen som fällde avgörandet, men det finns en gräns för vad även en lojal armé kan åstadkomma under inkompetent ledning och med sämre utrustning. Deserteringar från italienska förband i österrikisk tjänst förekom, men hade ingen avgörande betydelse.

Bremm ser inte kriget som något som Bismarck absolut ville förverkliga. Kanslern ville stärka Preussen – inte Tyskland – men kriget i sig var inte nödvändigt. Bismarck hade kunnat acceptera en fredlig avveckling av Österrikes ställning som den ledande tyska staten och hade varit villig att betala en hel del för en sådan lösning, till exempel genom stöd för Habsburgs intressen i Italien och på Balkanhalvön. Kejsar Frans Josef kunde dock inte acceptera den förödmjukelse som en kapitulation utan strid hade inneburit.

Många samtida såg kriget som ett moraliskt tvivelaktigt broderkrig mellan tyskar, dessutom med Italien i rollen som främmande legosoldat på den segrande sidan. Preussiska

ders hjälp i småstaterna, vilket bromsade Tysklands modernisering. Efter den överlägsna segern i kriget reformerade Bismarck styret i Berlin i liberal riktning, vilket fick många tidigare politiska motståndare att bli betydligt mer vänligt inställda. De såg inte heller Wien eller de små operettfurstendömena som lösningen på framtidens utmaningar.

Bremm tecknar i sin historiska översikt också bilden av Habsburgmonarkins katastrofala utrikespolitik under decennierna som föregick uppgörelsen med Preussen 1866. Bismarck och Preussen var inte bara ivriga att inta sin rättmätiga plats i solen. De var också angelägna om att uttradera de förödmjukelser de hade utsatts för av maktbarn i Wien. Trots att Habsburgmonarkin räddats av ryska trupper från det ungerska upproret 1848, agerade Österrike som om ingenting hade hänt när man i Olmütz 1850 läste lagen för

1866
BISMARCKS KRIEG
GEGEN DIE
HABSBURGER
KLAUS-JÜRGEN BREMM
Theiss 2016

de preussiska uppkomlingarna. Wien bestämde självsvåldigt hur Tyska förbundet skulle styras och tillät inga protester. Det glömde aldrig rikskanslern.

Även i övrigt agerade habsburgarna obetänksamt. Istället för att tacka Sankt Petersburg för den nödvändiga hjälpen 1848 utövade man utpressning mot Ryssland under Krimkriget och skaffade sig egna fördelar på Balkanhalvön. Genom att samtidigt avstå från att hjälpa de allierade Frankrike, Storbritannien, Turkiet och Sardinien på Krim, ökade man fientligheten bland dessa mot Wien och missade möjligheten att skaffa sig nya allierade.

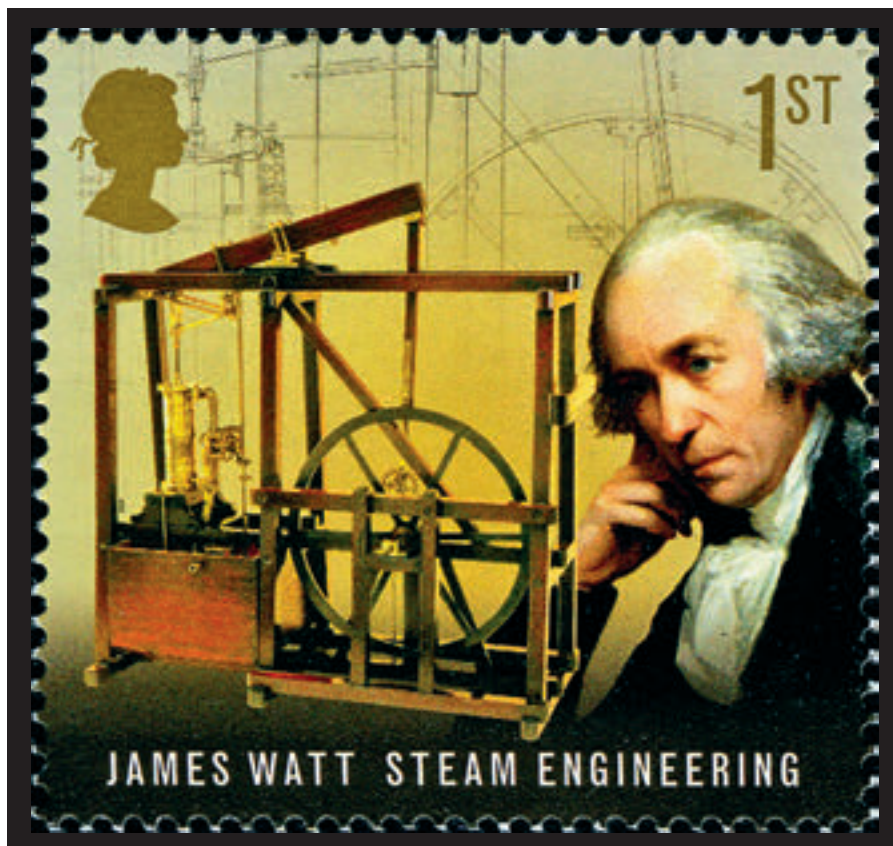
När Preussen väl förklarade krig 1866 ställde de tyska staterna upp för kejsaren men inga andra europeiska makter. I London bedömdes Preussens starkare ställning inte vara något större problem, och Napoleon III insåg inte faran och förblev passiv, förutom att senare ett antal gånger, utan framgång, kräva kompensation längs Rhen för Preussens vinster i norra Tyskland.

När Österrike väl hade besegrats var det för sent att bromsa det som blev ett osannolikt preussiskt segertåg, slutgiltigt stadfäst 1871 i och med utropandet av Tyska kejsardömet i spegelsalen i Versailles. Wien och Paris hade sedan januari 1869 förhandlat om en allians, ytterst med sikte på ett revanschkrig, men hade ännu inte nått några konkreta resultat. De sydtyska staterna var efter nederlaget 1866 inte främmande för allianser med Österrike och Frankrike, men eftersom inget tydligt alternativ erbjöds slöt de istället hemliga avtal med Preussen. När 1870 års krig mot Frankrike bröt ut var Tyskland redan enat mot fienden i väster.

Författaren konstaterar att det nog var med blandade känslor som den preussiske rikskanslern såg sitt livsverk bli alltmer av ett nationellt tyskt projekt. Det var nog egentligen inte meningen. Enligt Bremm var rikskanslerns mål redan uppnått 1866. Inte ens Bismarck kunde dock ensam styra historiens gång.

Klaus-Jürgen Bremms ambitiösa men kompakta skildring av Bismarcks andra krig ger en bred och bildad beskrivning av vad det egentligen handlade om och varför Preussens seger blev så total. Det var inget nationalistiskt tyskt krig och inte heller ett krig mellan Tyskland och Österrike. Det var Bismarcks sätt att frigöra sig från Habsburgs makt och göra sitt Preussen till det han alltid drömt om – en av Europas ledande stater. 🌸

Mats Fält

James Watt: duglig klassresenär.

Själv är bäste dräng

BIOGRAFI

När jag blev ombedd att recensera John Hunters biografi över Samuel Smiles hade jag en ytterst vag minnesbild av denne Smiles. En litteratör i det viktorska England tyckte jag mig minnas, men säker var jag inte. Eftersom jag som romantisk anglofil har ägnat en hel del intresse åt Storbritanniens litteratur och allmänna utveckling, var jag något förvånad över detta. Fanns det en för mig i stort sett okänd brittisk 1800-talsförfattare som förtjänade en så stor biografi? Men då borde jag ju antligen lära känna honom. Jag antog budet.

Redan på sidan ett i boken får vi veta att Samuel Smiles var lika berömd som Walter Scott, Lord Byron, Jane Austen, Charles Darwin och andra bjässar i det brittiska 1800-talets intellektuella värld. John Lubbock satte 1886 upp en lista över världens 100 bästa böcker med Marcus Aurelius *Meditationer*, Blaise Pascals *Pensées*, verk av Cervantes, Shakespeare, Milton, Molière, Goethe, Thackeray,

Dickens, George Eliot och 90 till i samma klass.

Hunter konstaterar att Samuel Smiles bok *Self-Help* (*Människans egen kraft*) fanns med bland dessa hundra 1886, men att få av 2000-talets läsare har hört talas om denna bok. Jag är alltså i gott sällskap. Det blev till att läsa den också för att försöka förstå hur det hade kunnat bli så här. Boken kom visserligen ut på svenska i bearbetad form redan 1867 och sedan även 1909, men därefter tog det nästan 100 år innan Ratio gav ut den på svenska igen 1998. Denna sena svenska utgåva tycks dock inte ha väckt någon större uppmärksamhet.

Smiles skrev bortåt 30 böcker, men Hunter framhåller att han under hela sin framgångsrika karriär alltid presenterades som "författaren till *Self-Help*". Den boken var hans "claim to fame", boken som förde honom från pappans lanthandel i den lilla skotska staden Haddington till de intellektuella och politiska salongerna i London under andra halvan av 1800-talet. *Self-Help* lär vara den, näst Bibeln, mest sålda boken i Storbritannien under dessa fyra årtionden.

>>

Samuel Smiles: flitens och ihärdighetens apostel.

FOTO: GETTY IMAGES

Boken kom ut 1859, samma år som John Stuart Mills *Om friheten* och Charles Darwins *Om arternas ursprung*. Redan detta sammanträffande är en påminnelse om Storbritanniens enorma utveckling ekonomiskt, kulturellt och politiskt under denna tid.

Hunters skildring av Smiles väg till berömmelse blir oundvikligen en konkret skildring av det viktoriaanska Storbritannien som samhällssystem. Utan att det på något uppenbart sätt är författarens

avsikt, får läsaren en bred bild av hur Storbritannien kunde bli så ledande ekonomiskt och kulturellt och skapa det största imperium världen har skådat. Det intressanta är att denna bild överensstämmer med den mest moderna ekonomiskhistoriska forskningen på detta område, såsom den presenterats av ekonomen Deirdree McCloskey i boken *Bourgeois Equality*.

De flesta har väl fått lära sig i skolan att grunden till denna magnifika framgång var att briterna uppfann ångmaskinen, ånglokomotivet, spinning jenny, den mekaniska vävstolen och mycken annan ny teknologi. Detta höjde produktiviteten enormt. Storbritannien industrialiserades före andra länder och blev världens verkstad. Dess industri behövde import av råvaror och dess välbeställda befolkning efterfrågade importerade konsumtionsvaror. Detta krävde en jättelik handelsflotta vilket i sin tur krävde en jättelik örlogsflotta. Rule Britannia, Britannia rule the waves, och så vidare. Så menar de flesta om Storbritanniens framgångar.

Ett problem är att vi i skolan inte fick veta varför alla dessa uppfinningar skedde och kom till användning i just Storbritannien. Den bild vi får genom Hunters biografiska skildring av Smiles väg genom

den överväldigande brittiska majoriteten avstånd från försöken att använda våld. Det är slående hur de dramatiska förändringar som industrialiseringen medför, kan försiggå med så litet våld, trots ludditerna i början av 1800-talet och chartistledaren Feargus O'Connors radikalism. Hunter, som är expert på viktorianismen, tecknar en bild av det brittiska samhället som präglad av tolerans och kompromissvilja.

Hunters biografi över Smiles blir till en klassresornas historia eftersom det är klassresor som Smiles skildrar i den bok som gav honom hans ställning. Richard Arkwright var en barberare och perukmakare som utvecklade en spinnmaskin för produktion av kraftig bomullstråd. James Hargreaves var en vävare och snickare som uppfann den berömda spinnmaskinen spinning jenny. Tillsammans förändrade de textilindustrin i grunden.

James Watt uppfann inte ångmaskinen, men som instrumentmakare på universitetet i Glasgow kom han i kontakt med en professor i kemi och expert på värmelära, och utvecklade på egen hand, vid sidan av sitt vanliga arbete, en mycket bättre ångmaskin än dem som ditintills hade använts.

"Hunter tecknar en bild av det brittiska samhället som präglad av tolerans och kompromissvilja."

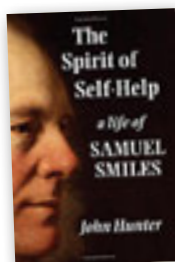
livet är helt i linje med McCloskeys analys. Förklaringen är borgerliga ideal framvuxna ur religiösa och politiska förändringar i Nordvästeuropa, ideal präglade av respekt för människors strävan till individuell utveckling, frihet för alla att fatta egna beslut och frihet för vanligt folk att pröva nya tekniska lösningar.

Jag fascinerar av att den mest moderna forskningen om varför vi blev rika i västvärlden faktiskt skildras på ett mycket konkret sätt av Smiles i *Self-Help* och därmed av Hunter i föreliggande biografi. Läsaren får mängder med exempel på hur människor som börjar sitt liv i extrem fattigdom och utan utbildning förkovrar sig, utvecklar ny teknik eller blir framstående författare och tänkare.

Hunter visar att Smiles var djupt kritisk till den adel som hade ärvt sin egendom och sociala ställning, att han ställde sig skeptisk till monarkin och stödde chartisterna, det vill säga: den brittiska arbetarklass som krävde allmän rösträtt med valhemlighet. Samtidigt tar han liksom

George Stephenson uppfann inte ånglokomotivet, och han var inte högutbildad. Tvärtom var han illitterat till arton års ålder, men lärde sig läsa, skriva och räkna på aftonskola efter jobbet i gruvan. Aftonskola låter som svenskt 1930-tal, men utspelar sig alltså under de sista åren av 1700-talet! Han utvecklade långsamt ett fungerande ånglokomotiv och en ny typ av järnvägsräls och såg till att hans son Robert fick en bättre utbildning och kunde lotsa deras gemensamma projekt igenom politiken. Han blev därmed järnvägens fader.

Hunter visar hur Smiles såg samma företeelse på alla områden. Det var inte bara uppfinningar av maskiner som kom till på detta sätt. Edward Jenner, en allmänläkare i Gloucestershire, hade hört att mjölkerskorna i trakten ofta hade drabbats av kokoppor och därmed inte fick

THE SPIRIT OF SELF-HELP
A LIFE OF SAMUEL SMILES
JOHN HUNTER
Shepherd-Walwyn 2017

smittkoppor. Han utvecklade på den grunden ett vaccin mot smittkoppor och blev världsberömd.

Den framstående engelske geologen John Brown började sitt liv som murare, och konstnären Thomas Gainsborough och arkitekten Inigo Jones var båda söner till textilarbetare. Den förre verkade under 1700-talet och den senare under 1600-talet.

Smiles skildrade dylika klassresor både från äldre tider och från andra länder, och han ger också exempel på hur människor har kunnat börja sent i livet med lysande karriärer. Han gör allt detta för att styrka sin huvudtes att Self-Help är grunden till nästan all framgång och storhet. Och vad är då Self-Help?

Hunter konstaterar att nyckelorden är flit och ihärdighet (industry and perseverance). Smiles är själv ett exempel på detta. Han gör en lysande karriär från lanthandeln i Haddington till läkarutbildning, blir så småningom chefredaktör för den stora lokaltidningen i Leeds och slutligen berömd författare i Londons litterära kretsar. Han reser runt i Europa, tas emot av höga dignitärer och får personlig kontakt med det italienska kungahuset. Och detta hänförs helt och hållet till eget hårt och ihärdigt arbete.

Samuel Smiles budskap klagas på första sidan i hans berömda bok *Self-Help*. Där läser vi (min översättning):

”Inte ens de bästa institutioner kan aktivt hjälpa en människa. Kanske är det mesta de kan göra att lämna människan fri att utveckla sig själv och förbättra sina levnadsvillkor.”

”Nationell framgång är summan av individuell arbetsamhet, energi och moralisk resning liksom nationell dekadens är resultatet av individuell lättja, egoism och bristande moral.”

”Gamla missuppfattningar återkommer ständigt. Några ropar efter en Caesar, andra efter nationell samling eller ny lagstiftning.”

John Hunter har gjort ett stort och gediget arbete där Samuel Smiles blir genomlyst och förklarad i detalj. Vi får veta allt om hans äktenskap och hans relationer till sina barn, om strider kring politiska beslut om järnvägsbyggen, miljön i förläggarkretsar i London, om hur hans läkarutbildning gick till och mycket annat.

Hunter är inte briljant i formuleringarna, men hans kombination av överblick och detaljrikedom ger en bild av det viktorska Storbritannien som är fascinerande. Jag är glad att jag kom att läsa denna bok. ✨

Nils Lundgren

Sida vid sida

EKONOMI

Den senaste tidens politiska diskussion i Sverige och i många andra länder har haft en förenklad syn på samhälle och företagande som två väsentligt skilda företeelser som utgångspunkt. Genom en sådan konstlad indelning av samhället och ekonomin i olika arenor kan man skapa uppseendeväckande konflikter och braskande rubriker. Att ledare i privata företag ”skor sig” på kundernas, skattebetalarnas eller de anställdas bekostnad är ett exempel. Riktigt effektivt blir resonemanget bara om det går att hålla upp en spegel som visar en annan sektor, den offentliga, där man kan föreställa sig att det går till på ett annat sätt, att aktörerna där skulle vara godhjärtade och uppfyllda av att oegennyttigt tjäna ”allmänheten”.

Detta är sannolikt en alltför förenklad syn på hur enskilda personer agerar och på hur samhället i stort fungerar i företag, myndigheter och i diverse blandformer. En forskare som har ägnat väsentlig tid åt att utforska relationerna mellan ”offentligt” och ”privat” är Richard E Wagner, professor i nationalekonomi vid George Mason-universitetet. I ett par tidigare böcker har han utvecklat och preciserat en egen syn på samspelet mellan politik och ekonomi. Intresset är fäst vid hur beslutsprocesser och beslutsfattande i offentliga organ, ofta kring finansiering

av olika åtgärder, betingas av ett komplicerat samspel mellan aktörer i privat och offentlig sektor.

I sin bok, *Politics as a Peculiar Business*, strävar Wagner efter att sammanställa och presentera en teoribyggad där det genomgående draget är en utgångspunkt i de enskilda aktörerna i samhället, inte i generella aggregat eller begrepp. Wagner undersöker vad en sådan ansats i analysen av politik och ekonomi för med sig inom flera olika områden.

Han framhåller att den ofta använda modellen av ett samhälle som består av ett politiskt system och ett separat ekonomiskt system i grunden för tanken och analysen av samhällsförhållandena fel. I själva verket, menar Wagner, finns endast en i komplex samverkan konstituerad samhällelig kontext, en ”sammanflätad politisk ekonomi”, där enskilda aktörer i privat respektive offentlig sektor agerar och interagerar, som individer och i kollektiv.

Att försöka utveckla en teoretisk tankeram som kan förklara den värld som vi ”faktiskt lever i”, en värld som utmärks av sammanflätade strukturer i polycentriska och ständigt skiftande former, är vad Wagner har satt sig före. Hans tankeram utgår från föreställningen om en marknadsekonomi där äganderätt och avtalsfrihet råder, och där ingångna avtal efterlevs. Över tid har sådana villkor och regler borgat för framgång ur både ett ekonomiskt och ett mer moralfilosofiskt/

>>

Offentlig sektor: befolkad av de godhjärtade?

FOTO: ALAMY STOCK PHOTO

etiskt perspektiv. Det är fria samhällen med demokratiska (och gärna federativa) ambitioner som oftast har strävat efter dessa ideal.

Wagner gör en viktig insats i att, med utgångspunkt i det tidiga 1800-talet, gå igenom idéutvecklingen inom ekonomiämnet och hur denna har förskjutits från en klassiskt liberal orientering, rotad i moralfilosofisk medvetenhet och med fokus på "goda" institutioner, som hos Adam Smith, till att alltmer utvecklas till en matematiserad disciplin som söker efter ideala och aggregerade analyser av teoretiska jämviktstillstånd.

Därmed har ekonomiämnet kommit att fjärma sig från "verklighetens förhållanden", menar Wagner. I verkligheten råder aldrig jämvikt, och där går det inte heller att skilja tydligt mellan aktörer i offentlig och privat sektor. I den verkliga ekonomin sker en ständig utveckling mellan tillfälliga jämviktstillstånd och utvecklingen drivs av enskilda aktörer. Entreprenörskap är avgörande både i ekonomi och politik, som ekonomen Joseph Schumpeter, och forskare i den italienska *public finance*-skolan som Vilfredo Pareto har påpekat, och som Wagner återkommande relaterar till. Entreprenören som skapande aktör är givetvis av centralt intresse i ett synsätt där förändring och tendenser i vardande står i fokus.

Wagner menar att *public choice*-skolan inom ekonomiämnet har kommit att missförstås som en del av den så kallade Chicagoskolan. Den senare har visserligen verkat i marknadsekonomisk riktning, men utan ett större intresse för institutionella förhållanden och dynamisk utveckling. Detta var, menar Wagner, det huvudsyfte som till exempel Nobelpristagaren James M Buchanan hade med sin forskning. Ett intresse för goda institutioner

och moralfilosofi, som i klassisk teoribildning, är därför, enligt Wagner, en lämplig väg för att fördjupa förståelsen för "den sammanflätade politiska ekonomin", som han skriver om.

Tar man bilden av den sammanflätade ekonomin som utgångspunkt, blir politiken ett bland flera sätt som individer samverkar på för att uppnå sina mål. Wag-

"Det finns bara en verklighet och en uppsättning aktörer. Dessa styrs sannolikt av liknande drivkrafter."

ner menar att politikens och ekonomins förutsättningar på flera sätt sammanfaller i en marknadsekonomi. Kan enskilda aktörer inte nå framgång genom entreprenörskap på marknaden, finns alltid möjligheten att istället vända sig till den politiska arenan för att den vägen söka framgång med det "företag" som man driver. Medan aktörer på en konkurrensutsatt marknad agerar med frivilligheten som grund, där kapital för investeringar måste attraheras och kundattraktivitet byggs långsiktigt, präglas istället verksamheter i offentlig sektor av tvång och regler. Lyckas den politiske entreprenören, visserligen i konkurrens med andra, attrahera stöd för sitt "affärsföretag" i en parlamentarisk församling leder det i allmänhet till att finansieringen löses med skattemedel.

På en marknad värderas ständigt företag både av kreditgivare och av aktiemarknaden. Om man som delägare inte håller med om de beslut som fattas kan man alltid sälja sin andel av företaget. I offentliga verksamheter saknas ofta denna möjlighet. Det man kan göra som enskild medborgare, som är i minoritet eller som inte kommer i

åtnjutande av förmåner som majoriteten beslutat om, är att protestera genom politisk aktivitet eller att tyst acceptera tingens ordning. Det senare är en reaktion som är vanlig i demokratier, men som inte kan sägas bygga långsiktig stabilitet och förtroende för de offentliga aktörerna.

Wagner ägnar relativt stort utrymme åt att undersöka på vilka sätt icke önskade styrningseffekter och oförtjänta förmåner kan uppstå i privat och i offentlig verksamhet. Inom den ekonomiska forskningen har ju omfattande uppmärksamhet ägnats åt hur styrsystem i företag ska kunna sättas upp som ska kunna leda till att företagsledningens intressen överensstämmer med ägarnas och finansiärernas.

Motsvarande teoribildning för verksamheter i offentlig sektor är inte lika väl utvecklad. Hur ska man förstå de verkliga belönings- och incitamentsgrunderna för ledningen i offentliga verksamheter? Här menar Wagner att det finns ett spektrum av olika kanaler genom vilka ledare och entreprenörer i offentliga verksamheter kan se ett värde i att engagera sig i verksamheten, trots att belöningsinslag motsvarande dem som förekommer i privat sektor saknas. Det kan vara fråga om rena mutor eller att tjänstgöring i offentliga myndigheter meriterar för mer välbetalda

tjänster i privat sektor. Offentliga stöd till verksamheter som man har ett eget intresse i kan innebära att idéer och planer som man inte kunnat genomföra på den ständigt prövande marknaden kan realiseras i en mer skyddad miljö.

Ser man på frågan om belöningsssystem och oförtjänta förmåner på detta bredare sätt är det, menar Wagner, enklare och mer realistiskt att analysera hur aktörer som oftast befinner sig i gränslandet mellan det offentliga och privata kalkylerar och agerar. Synsättet vetter mot en mer sammanhållen förståelse av hur samhället och ekonomin fungerar, som följer ansatsen att utveckla en tankeram mer i den klassiska ekonomiska skolans efterföljd än inom det dominerande neoklassiska paradigmet.

**POLITICS AS A
PECULIAR BUSINESS**
**INSIGHTS FROM A
THEORY OF ENTANGLED
POLITICAL ECONOMY**
RICHARD E WAGNER
Edward Elgar 2016

Utfallet av olika ekonomiska processer är alltid, menar Wagner, resultatet av tidigare processer där aktörer i offentlig och privat sektor har samverkat för att åstadkomma en uppsättning av spelregler och förutsättningar som i sig styr utfallet av agerandet. Föreställningen att man genom ensidiga, korrigerande åtgärder från den offentliga sektorn skulle kunna "åtgärda" marknadsmisslyckanden är därför felaktig, menar han. Först när man tar detta som sin utgångspunkt kan man enligt detta resonemang föra förståelsen av ekonomin i den sammanflätade politiska ekonomin framåt. Det är enligt min uppfattning mycket tacksamt.

Behandlingen av det övergripande ämnet i boken mynnar, som ovan antytts, ut i en diskussion om hur man bör förhålla sig i relation till den fortsatta utvecklingen av samhällsprocesserna, politiken och demokratin, om man har ett intresse av att främja en marknadsekonomi med enskilda individuella aktörer som grund och med iakttagande av äganderätt, avtalsfrihet och ansvarstagande. Wagner antyder här att man över tid har resonerat längs två vägar: Antingen att främja bildning och att verka för att ingjuta moralisk medvetenhet hos medborgarna, till exempel i anslutning till Adam Smiths *The Theory of Moral Sentiments*. Eller också att sätta direkta konstitutionella begränsningar på demokratis och politikens influensområde. Det senare kan ske genom procedurregler som tillgodoser att olika åsikter kommer till uttryck i demokratiska beslutsprocesser och att minoriteter får ett skydd mot majoritetsvälde, eller i värsta fall tyranni.

I den politiska debatten har vi fastnat vid olika stereotypa modeller som vi föreställer oss väl beskriver hur samhälls olika institutioner fungerar. Dessa förutsätter i allmänhet att medborgarna agerar enligt två helt olika värdeskalor när de verkar i en privat och i en offentlig miljö. Richard E Wagner pekar effektivt på att denna uppdelning sannolikt är felaktig. Det finns bara en verklighet och en uppsättning aktörer. Dessa styrs mest sannolikt av liknande handlingsmönster och drivkrafter, vare sig de verkar på en marknad eller i ett företag, det är snarare handlingsutrymmet än aktörerna som är olika. Ska vi komma vidare i vår förståelse av hur verklighetens organisationer fungerar, är Wagners verklighetsbild bättre än de gängse. ✨

Björn Hasselgren

Saudiernas religiösa polis: saknar alternativa karriärvägar.

FOTO: REUTERS

Många bäckar små...

TERRORISM

New Yorker-journalisten Lawrence Wrights intresse för Mellanöstern började med att han vapenvägrade. Istället för att strida i Vietnam fick Texasbon undervisa i engelska vid Amerikanska universitetet i Kairo. Det blev startskottet för många års rapportering som så småningom skulle förära honom ett Pulitzerpris för boken *Al-Qaida och vägen till 11 september* (2007), ett av de mer vägande verken om attackerna.

Ett par kapitel från den boken dyker nu även upp i Wrights senaste essäsamling, *The Terror Years*, som samlar tio djuplodande *New Yorker*-artiklar och spänner över mer än ett decennium. Materialet känns igen av trogna läsare, men bildar ändå en tankeväckande helhet. Wright belyser nyckelpersoner bakom al-Qaida, tecknar en bild av den amerikanska underretsetjänstens anatomi och tar läsaren med in i Gazas smuggeltunnlar och ger en bakgrund till Israel-Palestina konflikten. Vi får bekanta oss med syriska filmmakare vars frihet har kringskurits långt före den arabiska våren. Vi möter kidnappingsoffrens amerikanska familjer och följer deras kamp för att få till stånd ett frisläppande från IS-terroristerna, en kamp som i allt väsentligt får föras privat eftersom de amerikanska myndigheternas

engagemang är svagt. Dessa familjer får oväntad hjälp av filantropen David Madley, som äger tidskriften *The Atlantic*, men deras möda är dessvärre ofta lönlös och slutar med avrättning där den mördade bär karaktäristisk, orange overall.

Lawrence Wright skriver initierat och engagerande, med en känsla för detaljer som sveper med läsaren in i berättelsen. Till favoriterna hör kapitlet om Saudiarabien, där han tillbringar tre månader som mentor på en engelskspråkig tidning i Jedda. Reportrarnas engelska är så pass haltande att det krävs en indisk redaktör för att tvätta de svårtydda texterna. De tre kvinnliga journalisterna är förpassade till en egen undanskymd avdelning. Wrights många personliga möten och anekdoter hjälper till att vidga förståelsen av 11 september-kaparnas hemland.

Den religiösa polisen visar sig vara icke anställbara ex-fångar – vore det inte för att de har memorerat Koranen. Nu sätter de istället skräck i köpcentrumbesökare och dekapiterar skylddockor. En majoritet av landets ungdomar är deprimerade. De manliga reportrarna på tidningen bor fortfarande hemma hos föräldrarna, får inte dejta och har hur som helst inte råd att gifta sig även om de skulle råka träffa någon. När Wright intervjuar familjemedlemmar till de avlidna 11 september-piloterna framträder just bristen på arbete och mening som den gemensamma

>>

CIA: slutenheten fick tragiska följder.

FOTO: MARK REINSTEIN/GETTY IMAGES

nämnamnaren för kaparna. Som för Hani Hanjour, vars enda önskan var att bli just pilot. Efter att ha utbildat sig i USA, där han plötsligt blev väldigt religiös fick han aldrig något jobb hemma i Saudiarabien. Det slutade med att han låste in sig på sitt rum i ett halvår och blev deprimerad.

Tidigare lyckades universitetsutbildade saudier ofta få anställning, men efter oljeshocken på 1980-talet, då en överproduktion av olja (efter 1973 års Opeckris) ledde till dumpade världsmarknadspriser, fick myndigheterna dra åt svångremmen. Den höga ungdomsarbetslöshet som följde underlättade Usama bin Ladins rekrytering avsevärt.

Tillsammans med landets strikta könsseparation, kan den förklara varför löftet om martyrdödens 72 oskulder kunde te sig så lockande för unga män.

Saudiarabien är ett tillknäppt samhälle, och Wright slås just av bristen på uppslupenhet och känslöytringar. "Skämtar ni aldrig?" frågar han en vän.

"Visst gör vi det." "Vi är väldigt roliga." Vännen demonstrerar med en talande vits som illustrerar bristen på yttrandefrihet:

"En somalier, en egyptier och en saudier får frågan 'Vad är er åsikt om att äta kött?'. Somaliern säger: Vad betyder äta? Egyptiern säger: Vad är kött? Och saudiern säger: Vad är en åsikt?"

Lawrence Wrights intresse sig för terrorism är av äldre datum än 11 september-dådet. Redan 1998 ställer han sig, som en av manusförfattarna till filmen *Belägringen*, frågan: Vad händer om vi blir attackerade här hemma? I New York? Filmen blev den mest hyrda i USA efter 11 september.

I det kaos som följde efter attacken tog det flera dagar att resa till New York. Flygplanen stod på marken. I ren desperation skummade Wright dödsannonser på nätet från hemmet i Austin, Texas. Han fastnade för en som berättade att John O'Neill, tidigare chef för terroristbekämpning i NYC,

hade mist livet. Dessförinnan miste han jobbet efter att ha tagit med sig hemligstämplade dokument från kontoret. Dödsrunan hade en aura av vanära över sig, vilket väckte Wrights intresse. Vid närmare efterforskning visade det sig att O'Neill var en av ytterst få som mer eller mindre hade

"Wright konstaterar att terror som strategi sällan lyckas, annat än med att skapa statlig repression."

förutspått attackerna. al-Qaida hade redan detonerat en bomb i World Trade Center 1993, och O'Neill menade att detta skulle hända igen. Han kunde dock inte förmå sina överordnade att göra något, så i ren instinkt tog han ett jobb som säkerhetschef just på World Trade Center efter att ha fått sparken från FBI. Han dog på sin post.

Kapitlet om John O'Neill är ett av tre som återfinns i *Al-Qaida och vägen till 11 september*. Det första är ett porträtt av Ayman al-Zawahiri, grundaren av egyptiska al-Jihad, som slogs samman med Usama bin Ladins krigare för att 1998 bilda al-Qaida. Den egyptiske kirurgen Zawahiri, som idag leder terrornätverket, hade från början mycket aggressivare mål än bin Ladin. Där bin Ladin på lång, lång sikt drömde om ett muslimskt välde, men först ville ena muslimerna mot västvärlden, ställde Zawahiri muslimer mot varandra, för att på så sätt "rena religionen", vinna territorium och kungöra ett kalifat så snart som möjligt. Zawahiris förhållningssätt tjänade som inspiration till IS, och Wright kallar al-Qaida för Islamiska statens "moder". IS grundare, Abu Musab al-Zarqawi, tydde sig till al-Qaida redan 1999 i afghanska Kandahar, då han först nekades ett medlemskap. Senare sponsrade dock bin Ladin Zarqawis första träningsläger. Zarqawi, en ex-fånge från Jordanien,

rekryterade främst från sitt hemland, de palestinska territorierna, Syrien och Libanon, en region som kallas för al-Sham på arabiska, och Levanten på engelska. Därav namnet ISIS – Islamiska staten i al-Sham, eller ISIL, Islamiska staten i Levanten.

Beträffande ämnet FBI, behandlar Wright i bokens tredje kapitel Ali Soufan, en av byråns få arabisk-talande muslimer. Soufan fick, liksom O'Neill, inblick i al-Qaida men saknade stöd från säkerhetstjänsten. Principer för hur information fick delas skapade vattentäta barriärer mellan såväl olika organisationer inom säkerhetstjänsten – som FBI, CIA och NSA – som inom dem, ibland till och med mellan medlemmar inom samma team. Genom att inte kommunicera information om möten mellan al-Qaida-medlemmar och de framtida flygplanskaparna, kan CIA ha försvärat ett avvärjande av 11 september-attackerna, hävdar Wright.

Den amerikanska säkerhetstjänsten har över 100 000 anställda, inklusive tio-

tusentals konsulter, och kostnaden för att hålla den igång under år 2007 motsvarade hela den federala energinotan. Under det spaningsarbete som bedrevs före 9/11 kostade denna inbördes tävlan och bristen på samarbete olika myndigheter emellan många miljoner dollar i extraarbete. Dessutom betingade den ett högt mänskligt pris.

Wrights research är utmärkt, men bokens titel *The Terror Years. From al-Qaeda to the Islamic State* ter sig lätt missvisande. Läsare som hungrar efter att förstå kopplingarna mellan de båda terrororganisationerna – utöver att AQ är IS moder – kommer att bli besvikna. Överhuvudtaget behandlas IS endast i ett kapitel, vilket handlar mer om amerikanska fångar än om själva den grupp som idag utgör västvärldens – och Mellanösterns – verkligt stora huvudvärk.

Författaren har låtit texterna behålla ursprunglig utformning – vilket visserligen tyder på en styrka, men som även lämnar mig litet besviken. En sammanvävning, med ett starkare ramverk kring ämnet hade varit på sin plats. Men

**THE TERROR YEARS
FROM AL-QAEDA
TO THE ISLAMIC STATE
LAWRENCE WRIGHT
Knopf 2016**

Wright serverar inte de svar som jag stundom törstar efter. I epilogen konstaterar han ändå att terror som strategi sällan lyckas, annat än med att skapa statlig repression, vilket terroristerna just hoppas ska vinna dem popularitet. Ofta föreslås mjuka medel som de enda "rätta" för att motverka terrorism – att göra något åt de bakomliggande orsakerna till att människor väljer att spränga sig själva i bitar. Författaren argumenterar för att saken inte är så enkel. Även om det finns ett samband mellan fattigdom, utbildning och våld, så kan kopplingen även fungera i motsatt riktning, menar Wright. Palestinska medlemmar i Hamas och Hizbollah tenderar att vara bättre utbildade och i högre utsträckning ha jobb än resten av befolkningen. Det värsta våldet i de ockuperade territorierna sker ofta i tider av relativt välbefinnande. Men även om en enda orsak till terrorism inte går att peka ut, så bildar många bäckar små – korruption, brist på utbildning och möjligheter, våld, etniskt hat, hunger, politisk instabilitet, könsdiskriminering, ett svagt civilsamhälle och hotad pressfrihet – den breda flod som i Mellanöstern kallas för Hopplöshet.

Trots detta dör alla terrororganisationer till slut ut. Livstiden snittar på åtta år, enligt statsvetarprofessor Audrey Cronin vid George Mason-universitetet, som har kartlagt sex olika vägar som leder till att dessa organisationer går under. I fallet al-Qaida har den första vägen, att man eliminera Usama bin Ladin, haft en viss effekt, tillstår Wright. Nummer två, förhandlingar, kommer inte att komma på fråga. al-Qaida kommer inte heller att lyckas uppnå sina mål, och kan mycket väl misslyckas på grund av interna schismer och förlorat stöd. De kommer fortsätta att tappa mark rent militärt, och de kommer knappast att omvandlas till något annat (oftast handlar det om att terrororganisationer övergår till vanlig kriminalitet). Så ser Wright på al-Qaidas framtid.

Men oavsett om just IS eller AQ överlever, så fungerar dessa organisationer i dagens uppkopplade värld som inspiration för unga människor över hela klotet. President Trump kallar radikaliserade ungdomar i väst och på andra håll för "förlorare", men i någon mening är det ju våra samhällen som har misslyckats med att skapa en gemenskap och mening som omfattar även dem. Kanske vore detta ett ämne för Lawrence Wrights nästa bok. ✿

Hanna Sistek

Herren Jesu, Vår frälsare: fanns han?

FOTO:GETTYIMAGES

Maktens berusning

FILOSOFI

Den franske filosofen Michel Onfray har läst Bibeln; han har läst Gamla och Nya testamentet, och om detta vill han berätta. Han vill berätta om Jesu födelse, liv och väg till korset, hans död, uppståndelse och uppstigande till himlen. Han vill berätta om Maria, den rena jungfrun, som födde en son. Denna berättelse utgör inledningen till hans senaste bok med titeln *Décadence*, en bok på sexhundra sidor, stort format. Den utgör andra delen av hans ambitiösa projekt att skriva en encyklopedi om världen och som inleddes med *Cosmos*, som utkom 2015.

Den mycket utförliga framställning han ger åt Jesu historia kan tänkas ha sin grund i det faktum att hans landsmän i det katolska Frankrike inte läser Bibeln, en vana som däremot grundlades av Luther i protestantiska länder. I det allmänna franska skolsystemet sker inte heller någon kristendomsundervisning, eftersom stat och kyrka skildes tidigt, redan 1905, och läicitetsbegreppet infördes. Detta innebär, enkelt uttryckt, att det som rör religion hör hemma i den privata sfären. Alternativen för familjer som vill bygga sitt liv på kristen grund är kyrkans katekesundervisning eller religiösa friskolor.

Dessa familjer bör inte läsa Onfrays bok, för ganska snart framgår det att han »

Förenade i tron: den kristne kejsaren Konstantin med moder, Sankta Helena.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

läser evangelierna med en ateists ögon. Han lägger tonvikten på de motsägelser han finner texterna emellan och framför allt på bristen på bevis för att Jesus verkligen har existerat. Ingen samtida konstnär har avbildat honom, för samtida historiker är han okänd. För Onfray är allt en vacker fabel, en hallucination. Han är medveten om att Jesus fortfarande har miljarder av disciplar på vår planet, men en kollektiv hallucination är trots allt en hallucination.

Civilisationer byggs upp, menar Onfray, runt fiktioner som Isis och Osiris, Zeus och Pan, Tor och Freja, och dessa civilisationer består så länge dessa grundläggande fiktioner förblir levande. Därmed är Onfray inne på det som utgör temat i hans bok, den judisk-kristna civilisationens uppgång och fall.

De tidiga religiösa ledarna för det judiska folket, profeterna, hade förkunnat att en mäktig konung, en Messiasgestalt, skulle träda fram. När Jesus började vandra omkring i Judeen sågs han av många som Messias. Detta väckte oro bland vissa rättroende judiska partier, som fariséerna och saddukéerna, vilka förväntade sig en mer imponerande gestalt. Onfray poängterar att Jesus vandrade och verkade under mordhot, ett hot som motvilligt verkställdes av romarna som innehade makten. Pontius Pilatus, prokurator i Judéen, utfärdade dödsdomen över Jesus, men det var judarna som ville se honom korsfäst. Här grundläggs, enligt Onfray, den västerländska antisemitismen, som

skulle prägla den katolska kyrkan fram till det andra Vatikankonciliet 1962.

När Konstantin 313 kommer till makten är han ännu inte kristen. År 315 utfärdar han ett edikt som ger judar, kristna och hedningar trosfrihet. Tio år senare, när Licinius, som regerar över Östrom dör och Konstantin blir ensam kejsare, omvänder han sig till kristendomen, enligt Onfray av opportunistiska skäl. En ideologi som hävdar att all makt kommer från Gud borde vara politiskt gångbar. Det är den obetydliga sekten av dem som kallar sig kristna som blir gynnad av kejsarmakten. Den växer till, blir dominerande och slutligen officiell. Det är dock först på dödsbädden som Konstantin själv låter sig döpas. Theodosius blir den romerska kejsare som år 380 gör kristendomen till statsreligion.

Onfray reflekterar över hur det dagliga livet förändrades för vanliga människor efter kristendomens införande, och han vet vem den mäktigaste mannen i riket var i detta avseende. Det var ingen kejsare, det var Paulus, en personlighet som haft en framträdande plats i den tidigkristna kyrkan. Han var jude och, som berättelsen om honom lyder, var på väg till Damaskus, där han skulle förfölja kristna, när Jesus uppenbarade sig för honom. Denna upplevelse påverkade honom så starkt att han därefter blev kristendomens främste missionär och apostel.

Onfrays version av denna händelse återfinns i hans *Traité d'athéologie* från 2002. Enligt denna drabbades Paulus av

en hysterisk neuros, vilken kom att prägla hela hans arbete inom kyrkan. Den tog sig uttryck i förnekande av all sinnlighet, fröjd och njutning och ett bejakande av allmän återhållsamhet, försakelse och ett förnekande av sexuell njutning, allt förklarar och stadfäst i Paulus första brev till korintierna. Hans kvinnoförakt är uppenbart. Det var Eva som inledde Adam i frestelse och därför ska kvinnor bestraffas, i evighet. Kvinnan ska bära anständig klädsel, vara mannen underdånig och tåga i församlingen.

Religionen kom dessutom att styra det politiska livet. Kejsar Theodosius följde det Konstantin påbörjat. År 380 tillkännagav han att den religion han själv döpts in i, den kristna, skulle omfattas av hela riket. Alla andra religioner var irläror, deras medlemmar var kättare. För Theodosius egen del betydde detta att han blev en allsmäktig monark av Guds nåde, ett politiskt system som kom att råda i mer än tusen år för enskilda länders styre.

Om Jesu lära om kärlek till nästan, om ödmjukhet och tålmod och att inte lyssna på förtal hade omsatts i handling, skulle människorna kunna leva i frid och harmoni. Då detta bevisligen inte varit fallet, kan Onfray lugnt hävda att detta beror på alla motsägelser i urkunden, Bibeln. Det enkla budordet "Du skall inga andra gudar hava jämte mig" är tillräckligt för att skapa förvirring. Så länge kristendomen var en sekt hade dess medlemmar varit pacifister men nu, när den kristna kyrkan står på höjden av sin makt, tolkar man vissa budskap

mer bokstavigt. Om den ende guden inte accepterar andra gudar, löser man problemet genom att tillintetgöra dessa. Samtidigt gör man uppenbara vinster: man vinner mark, man kan plundra fiender på deras rikedomar och dödar man i Guds namn, kommer man direkt till paradiset. Korstågen blev den första praktiska tillämpningen av denna doktrin. De pågick i mer än 200 år och gav i sin tur upphov till ett nytt ideal. Det var med krigiska medel som religionen kunde vinna spridning över hela planeten. Tack vare kombinationen militär makt och religion kunde man skapa imperier.

Samma metod med våld i religionens namn användes mot Amerikas indianer och mot 1600-talets häxor, som i Evas efterföljd skaffade sig kunskap, antagligen genom att stå i förbund med Djävulen.

Maktens berusning är, enligt Onfray, ett känt fenomen. Ingen undgår dess verkningar. Efter 1 000 års maktutövning var Vatikanen, den katolska kyrkans politiska ledning, korrumperad. Biskopar levde i lyx och överflöd och bröt mot många av Guds bud. Påvarna förflyttade sig i ståtliga processioner för att göra intryck på folket. Reaktionen blev i längden den motsatta. Vid det koncilium som hölls i Konstanz 1414–1418 hade Jan Hus från Böhmen, präst och teologie doktor, krävt att en punkt på dagordningen skulle omfatta hans förslag till en reform av kyrkan. Detta var mer än 100 år innan Luther spikade upp sina teser. Hus talade i folkets

utifrån vilken utvecklingen kunde ha tagit en annan väg. I sin fortsatta framställning tar han fasta på just sådana skeenden där historien kunde ha följt alternativa spår.

En tydlig sådan hållpunkt var återupptäckten av antiken. Kyrkan hade med stor omsorg sökt att med tystnad förbigå de materialistiska och hedonistiska skrifterna av greken Epikuros och romaren Lucretius. Enligt Epikuros hade ingen gud skapat världen. Allt har en materiell orsak, eftersom allt består av atomer. Det är denna insikt som skapar sinnesro. Det finns ingen bestraffande gud. Döden behöver man inte frukta. Där jag är, är inte döden och där döden är, är inte jag. Ingen återuppståndelse, inget evigt liv. Klostrens munkar som var kopister kunde inte låta dessa texter passera. Av allt Epikuros skrev återstår bara tre brev, men detta var tillräckligt. Lucretius manuskript till *De rerum natura* (Om tingens natur) återfanns lyckligtvis 1417 i ett kloster i Sankt Gallen och publicerades i Brescia 1473.

Den florentinske skalden Petrarca hade redan på 1330-talet inlett sitt sökande efter antika manuskript. Genom det bibliotek han byggde upp i Venedig gav han impulsen till en antik renässans. Niccolò Niccoli (1364–1473) arbetade i samma anda. Han var även den som formade idén om ett offentligt lånebibliotek. Ett nytt ideal växte fram, humanisten, som satte sig själv i centrum som skapande individ och lade religionens förtryck bakom sig.

En vändpunkt som däremot haft negativa konsekvenser fram till vår tid inträff-

återvinna det som en gång var en naturlig jämlikhet. Den tanken har sin utgångspunkt i det som tidigt i Rousseaus liv drabbade honom som en vision: människan var god i naturtillståndet men har korrumperats genom vetenskapens och konstens utveckling, en hypotes som är omöjlig att bevisa. Det är på denna grund han bygger vidare och kan hävda att människorna ursprungligen var lika och jämställda, en tes som han i nästa andetag motbevisar. Hans följande tes fastslår nämligen att den förste som inhägnade ett stycke mark och kallade det sitt, medan andra såg på och lät det ske, rubbade jämlikheten. Detta bevisar snarare i sig att alla inte var lika i initiativförmåga och handlingskraft. Åter igen en motsägelse.

Det Onfray vill komma fram till är att Rousseaus hela tänkesätt är snedvridet. Det gäller även för den text som kröner hans livsverk, *Le contrat social* (Samhällsfördraget). Enligt detta skall det suveräna folket komma till insikt om vad som är bäst för samhället. Om detta skall tas bindande beslut som gäller för alla, utan undantag. Den som vägrar att underkasta sig den allmänna viljan skall tvingas att ändra sig. Felet är att denne inte skadat sanningen och till den måste han ledas fram.

Rousseauismen är en märklig ideologi. Enligt Onfray har den lagt grunden för totalitarismen. De som tagit Rousseau till sitt hjärta är exempelvis Marx, Lenin, Stalin och några andra. Om dem har det skrivits många böcker.

Onfray är ingen historiker och även om han vore det, skulle han inte vara den förste som påpekar sambandet mellan Rousseaus politiska verk och totalitarismen. De mest olikartade politiska riktningar har kunnat åberopa Rousseaus lära om allmänviljan, så till exempel de franska vänsterintellektuella som under sent 1900-tal hyllade kommunismen.

I det avseendet är Onfray inte originell och hans uppgörelse med Rousseau känns en aning förlegad.

Franska medier har ägnat stort utrymme åt denna Onfrays senaste bok. Många har hyllat den, andra har anspelat på bokens titel och antytt att Onfray själv efter decennier av gedigen verksamhet uppvisar symtom på livströtthet. Utgångspunkten för hela hans framställning är att inga bevis finns för att Jesus alls har existerat, vilket dock har bevisats av seriösa forskare. Utifrån denna premiss är det trots allt med tydlig pessimism han framhåller vår judisk-kristna civilisations snara undergång. Vilken civilisation kan komma att ta över? Det är möjligen denna fråga han vill få oss att begrunda. ✱

Ruth Lötmarker

”När Konstantin blir ensam kejsare, omvänder han sig till kristendomen, enligt Onfray av opportunistiska skäl.”

namn, det europeiska folk som hade plågats av pesten, vilken skördat en tredjedel av befolkningen, som plågades av stråtrövare och av flagellanter som drog omkring i väntan på Jesu återkomst. Samtidigt flödade vinet i Vatikanens förgyllda salar, där påvars och biskopars skörlevnad pågick för fullt.

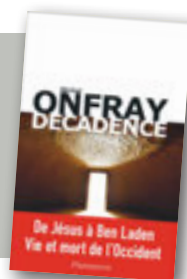
Om den ståtliga församlingen hade lyssnat till Hus synpunkter, skulle kyrkan möjligen ha slagit in på en väg som hade räddat den från moraliskt förfall. Istället blev Hus 1415 bränd på bål för kätteri. Onfray ser detta som en hållpunkt

fade på 1700-talet. Istället för att lystra till den maliciöse Voltaire, som såg klart på religionens tvångströja och som påbjöd tolerans, slog man följe med den grälsjuka pessimisten Rousseau. Onfrays bild av Rousseau är att denne hyser en neurotisk motvilja mot allt och alla, han har höga tankar om sig själv och ser ned på andra. Hans liv är präglad av motsägelser. Han förespråkar ett liv i lantligt lugn men söker sig till storstadens fina salonger. Han framhåller sina enkla vanor men dricker gärna sitt vin vid markisers och prinsars bord.

Problemet är inte Rousseau, menar Onfray, men rousseauismen. Den representerar ett intellektuellt förhållningssätt som under de två senaste århundradena har skördat många miljoner offer.

En ideologi växer fram som får samma makt över sinnena som religionen en gång hade. Kort formulerat måste människoslaktet

**DÉCADENCE
DE JÉSUS À BEN
LADEN. VIE ET MORT
DE L'OCCIDENT**
MICHEL ONFRAY
Flammarion 2017

Smygröstad häger

OMRÖSTNINGEN OM "Årets fågel" i Nya Zeeland skakas av valfusk. Tävligen arrangeras sedan 2005 av Nya Zeelands största naturskyddsorganisation Forrest & Bird och har tidigare korat såväl kokako- som kiwifågeln till vinnare.

Valfusket upptäcktes när en representant från ett dataanalysföretag noterade att den vithuvade hägern – som inte verkar ha rosat marknaden tidigare – fick hundratals röster från samma ip-adress. "Vi misstänker att deras plan var att smygrösta på hägern några hundra gånger varje dag medan vi sov, men som tur var upptäcktes det av Yvan (dataanalytikern)", säger tävlingskoordinator Kimberley Collins på Forrest & Birds hemsida.

DET ÄR LÄTT att föreställa sig en aningen bitter ornitolog i Christchurch, vars kärlek för den vithuvade hägern till slut driver honom över en gräns. Man kan också tänka sig mindre ädla motiv och drivkrafter.

När *Time* för tjugo år sedan skulle utse århundradets mest inflytelserika person gick det att rösta på nätet (men även brevledes och per fax). Det resultat som växte fram var

inte helt övertygande. Kemal Atatürk hade nämligen inte bara en klar ledning bland politiker och statsmän. Han dominerade dessutom i en rad andra kategorier. BBC rapporterade: "As warrior and statesman, he's pulling ahead of Winston Churchill. As artist and entertainer, he's left Bob Dylan in second place. As scientist and healer, Albert Einstein is not even relatively close to the Atatürk bandwagon."

Slutligen utsåg ändå *Time* Einstein till århundradets person.

Den amerikanske artisten Armando Christian Perez, mer känd som "Pitbull" eller "Mr Worldwide", fick 2012 uppleva internets mobiliserande styrka. Som del i ett sponsravtal med Walmart lovade Herr Världsomspännande att spela i den butik som fick flest likes på Facebook. Vann gjorde en butik i Kodiak, Alaska. Dit Pitbull enligt uppgift åkte med gott mod och till glädje för såväl Kodiakborna och Walmart som han själv.

ETT LIKANDE FÖRSÖK att få sångerskan Taylor Swift att uppträda på en skola för döva avstyrades av tävlingsarrangören. Däremot fick skolan in totalt femtiotusen dollar i donationer, tiotusen från Taylor Swift själv. Och livsmedelsföretaget som bad allmänheten lägga fram och rösta på namnförslag för en ny läsk kunde möjligen kontrollera sin entusiasm när ett av de ledande förslagen var "Diabeetus".

Möjligen är detta inte valfusk i mer traditio-

nell mening, men det hela har en mer allvarlig sida.

Presidentvalet i Liberia 1927 rankas av Guinness rekordbok som det mest riggade valet i historien. Den sittande presidenten Charles D B King fick 243 000 röster, vilket gav en betryggande marginal till motkandidaten Thomas J Faulkners 9 000 röster. Kings massiva stöd blev inte mindre imponerande av att det endast fanns 15 000 registrerade väljare. Kings moraliska kvaliteter avspeglas antagligen väl i att han några år senare – efter bland annat ingripande från Nationernas förbund – tvingades att avgå anklagad för slavhandel och en del annat.

I DET EXTREMT jämna amerikanska presidentvalet 2000 blottades stora tekniska problem med röstningsmaskiner, där valförrättare enligt instruktion (och en särskild utarbetad nomenklatur) försökte avgöra om den mekaniska stansningen av valkortet var tillräckligt tydlig för att räknas som en röst. Med ordning på röstlängder och kontrollerade processer för vilka som röstar så är det svårt att se hur svenska val skulle påverkas av helt falska eller påhittade röster. Däremot

ger valdagen inte alltid intryck av överdrivet pedanteri. Snarast tvärtom.

2010 arrangerade socialdemokratiska företrädare "valskola" i Örebro med sådan espri att man följde med väljarna in i vallokalen och såg till att det verkligen röstades. Valet

i den aktuella valkretsen underkändes av valprövningsnämnden och fick hållas om. Vid det senaste valet upplevde jag själv att det var stökigare än vad det borde vara och jag noterade att det inte var huvudlistan för det parti som jag skulle rösta på som låg främst (inte fel parti, men en annan lista än den jag avsåg) på bordet. Det var ganska lång kö, skräpigt och rörigt bland valsedlarna.

2014 arrangerade fyra av riksdagspartiernas internationella stiftelser så att valobservatörer från fyra länder besökte 188 vallokaler i Stockholm. Bland annat noterade man att det förekom "familjeröstning" i 72 av de observerade lokalerna.

Valhemligheten var nyligen föremål för en offentlig utredning (SOU2016:71), som i stort och inte helt övertygande konstaterade att det nuvarande systemet fungerar väl. Det huvudsakliga förbättringsförslaget verkar vara att det ska finnas valsedlar i valbåset.

Risken för att den vithuvade hägern kommer in i kommunfullmäktige i Örebro ska möjligen inte överskattas. Men lite mer puts och studs hade inte skadat.

Fredrik Johansson

På grund av jobbyte blir detta Fredrik Johanssons sista krönika på denna plats. Vi beklagar detta djupt och tackar för storartad läsning.

Stad mot land. Tradition mot alternativ. Folk mot elit. Förra året öppnade sig värderingsklyftan, bland annat i valet av Donald Trump och Storbritanniens ja till Brexit. Inget tyder på att det här året blir mindre omvälvande.

Journalistiken har svårt att hantera det som sker. Och när läsare, lyssnare och tittare inte längre känner igen sig i det som rapporteras i medierna, vänder de sig någon annanstans. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot all fakta.

Fokus vill bryta den onda spiralen. Vi tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om den är oönskad. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch och kollegor. Vi har ett intresse för samtiden, utan att vara samtidens fångar. Vi är uppriktiga på gränsen till oförskämda. Och vi tycker om god stilistik.

Johan Hakelius, Politisk chefredaktör

Erbjudande: 4 nummer av Fokus för endast 99 kronor

☐ **Ja tack! Jag vill beställa 4 nummer av Fokus för 99 kronor** (lösnummerpris 236 kr).

Du kan även beställa på internet. Gå till fokus.prenservice.se och fyll i kampanjkod **AXESS4** för 4 nummer för 99 kronor.

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

NAMN

E-POST TEL/MOBIL

ADRESS

POSTNUMMER ORT

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 01 Stockholm

Erbjudandet gäller till och med 15/12 2017

ROLEX

THE SKY-DWELLER

The revolutionary watch for world travellers, blending
watchmaking ingenuity with simplicity of use.
It doesn't just tell time. It tells history.

OYSTER PERPETUAL SKY-DWELLER

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM